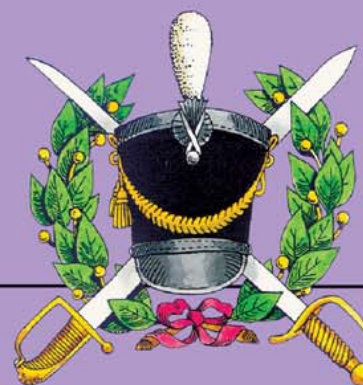

Chakoten

Dansk Militærhistorisk Selskab

September 2009 64. årgang nr. 3

Forterne på Macau i historisk ramme

Natten mellem den 19. og 20. december 1999 slog den sidste time for Europas kolonihistorie i Asien. Efter i næsten 450 år at have været under portugisisk flag vendte Macau tilbage til det kinesiske moderland. Riget i midten blev 23,5 km², 500.000 beboere og endnu en speciel administrativ region rigere.

Ligesom Hongkong er Macau garanteret en 50 års overgangsordning med egen administration, en fri markedsøkonomi og sin egen møntfod, Pataca'en.

Macau består ud over halvøen af de 2 øer Taipa og Coloane, som alle er forbundet med broer.

De fleste turister besøger Macau på endagsture fra Hongkong ved at tilbagelægge de 60 kilometer hen over Perleflodens munding med hydrofoilbåd. Turen tager omkring en time hver vej.

Indbyggerne, gaderne ja selv gravstenene har portugisiske navne.

Men portugisisk tales kun sjældent. Det officielle sprog er Cantonese, og 95% af Macaus indbyggere er etniske kinesere. Navnet Macau stammer fra A-Ma-templet, der ligger på sydspidsen af halvøen, hvor A-Ma, gudinden for sømænd og fiskere, er blevet tilbedt siden det 14. århundrede. Ma Ngau, eller A-Ma-bugten var det kinesiske navn, som portugiserne udtalte Macau.

Af Claus Mogensen

Et særdeles iøjnefaldende minde om portugisernes tid som opdagelsesrejsende og kolonimagt er det store antal af mere eller mindre velbevarede ruiner af forter i kystområderne i Afrika og Asien. De blev opført for at beskytte de portugisiske handels- og forsyningsstøttepunkter mod pirater, fjendtlige indfødte og europæiske rivaler samt for at yde beskyttelse til folk fra naboområder, i det omfang de ønskede beskyttelse.

Portugal var den første vestlige nation, der etablerede støttepunkter og handelsposter i Det Fjerne Østen. Det var resultatet af den metodiske og dynamiske måde, hvormed portugiserne udvidede grænserne for den kendte Verden. Disse anstrengelser, som begyndte i det 14. århundrede, kulminerede i det 15. århundrede, da de portugisiske navigatører passerede Afrikas sydspids og nåede Det Indiske Ocean.

I det 16. århundrede havde Portugal – en nation på mindre end 1 million indbyggere – allerede belastet sine ressourcer til bristepunktet i Brasilien, Afrika, Arabien, Indien og Sri Lanka og forberedte sig nu på at etablere han-

delsstationer i Det Fjerne Østen. Desuden brugte man kræfter på at bremse spanske ekspansionsforsøg og mauriske pirater. De enorme omkostninger i menneskeliv som følge af sygdomme, skibbrud og krige tvang portugiserne til at opgive tanken om at etablere riger og i stedet fokusere på at bygge rækker af forter og handelsstationer placeret på strategiske steder med henblik på at øge handelen og udvide potentielle markeder.

Portugiserne kommer til Kina

Hvornår de første portugisere helt præcist kom til Kina vides ikke, men næppe før 1510, hvor portugiserne erobrede Goa i Indien. Officielt henføres de første kontakter med kineserne til 1513, hvor portugisiske skibe fra Malacca sejlede op ad Perlefloden til Canton. Portugiserne blev venligt modtaget, og i 1517 indgik en portugisisk delegation en handelsaftale med Kina. I 1519 kom portugiserne i kamp med de kinesiske værter, hvor venlighed vendte sig til uvenlighed, og kejseren smed dem ud. Men omkring 1535 fik de lov at komme tilbage. Portugiserne fandt

Kanon i jernrapert på adgangsvejen til Paulo do Monte-fortet med fortets kanonbesatte gamle mur i baggrunden

Kanon i jernrapert i skydeskår bag Paulo do Monte-fortets gamle mure.

Chakoten

INDHOLD

Forterne på Macau
i historisk ramme.
Af Claus
Mogensen **2**

Redaktøren
orienterer. **10**

En dagbog fra
foråret 1848,
Christoffer Foss
Willerups dag-
bogsoptegninger.
Af Mikael Kristian
Hansen **13**

Det hjemlige skat-
kammer: På besøg
hos Jens Barfod
Ved Finn Hillmose **39**

Slaget ved
Teutoburgerwald.
Af Jens Kristian
Boll **40**

Uniformer og
Udrustning i den
danske hær 1758-
1773, artilleriet.
Af museumsin-
spektør Karsten
Skjold Petersen,
Tøjhusmuseet **50**

Introduktion til
Richard Knötel's
"Uniformenkunde".
Af Claus
Mogensen **57**

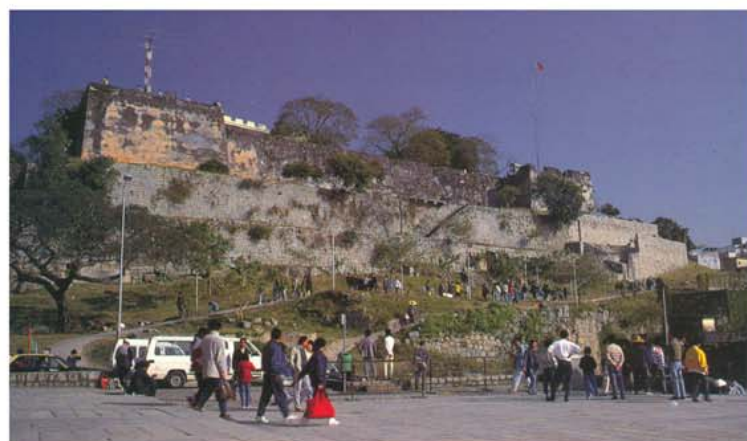
Mødekalendarer. **62**

Forsiden

Kanon i jernrapert i skydeskår
på Montefortet, Macau.

- 64 sider og over
140 billeder
- Go' fornøjelse
med Chakoten

*Paulo do Monte-fortets
facade mod
havnen. Man
får et godt
indtryk af dets
dominerende
position,
når man ser
hvor små
menneskene
forekommer.*

især Canton-området i det sydlige Kina favorabelt. I begyndelsen forgik handelen på kysten ret interimistisk, først fra opankrede skibe og siden fra temporært opførte bygninger på land af bambus og strå, hvori Portugiserne opbevarede varelagrene. Dette førte til oprettelse af temporære handelsstationer på Macau.

Det klippefyldte Macau, som i dag er en halvø, var på denne tid mere en lille ø, idet det smalleste sted var vandfyldt ved højvande. Som følge heraf var den let at forsvare og blev derfor mødested for pirater og sørovere fra de omgivel-

de farvande, som endog truede Canton by. Kineserne, som ikke havde ressourcer til at udrydde piraterne, tilbød Macau til portugiserne, hvis de kunne fjerne piraterne. Det var et tilbud, som portugiserne ikke sagde nej til. De slog piraternes samlede flåde og rensede farvandene og kystlinien omkring Canton for pirater. Efterfølgende fulgte den kinesiske kejsers officielle overdragelse af Macau.

Fortsættes næste side

Forterne på Macau i historisk ramme

Fortsat fra forrige side

Portugiserne slår sig ned på Macau

Da portugiserne slog sig ned på Macau omkring 1554-57, regerede de sig selv uden kontrol fra Portugal. Men i 1565 fik Macau officielt status som portugisisk by. Portugiserne behøvede i begyndelsen ikke nogen form for beskyttelse. Deres velarmede handelskibe havde let ved at holde lokale pirater på afstand, og naboerne fra Kina var lykkelige over at sælge deres varer til dem. Det tog mange år, før de øvrige europæiske søfarende nationer opdagede Portugals næsten sygeligt bevogtede hemmelighed – at Kina var det store, rige Cathay, som Marco Polo havde beskrevet.

Som koloni adskiller Macau sig fra den normale måde, europæiske magter tilegnede sig kolonier på, ved ikke at være erobret ved militær magt. Der eksisterer ingen dokumenter, der overdrager området til Portugal; og først i 1887, mere end 300 år efter grundlæggelsen, underskriver parterne den såkaldte Pekingtraktat, der giver ret til at regere territoriet.

Forst i slutningen af det sekstende århundrede nåede hollænderne til Asien med en flåde af de største og bedste skibe. Verden endnu havde set, for at overtage handelen og erobre portugis-

Udsigt fra adgangsvejen med kanon til Paulo do Monte-fortets flagbastion med vagttårn (Guérite) på murtinden.

sernes strategiske støttepunkter. Som modtræk begyndte portugiserne at opføre forter og forsvarsværker i Macau, idet de forsikrede mandarinerne om, at forterne udelukkende var til forsvar mod de ny-tilkommende barbarer og naturligvis ikke kineserne. Forterne blev placeret ved havnen og på byens højeste højdedrag.

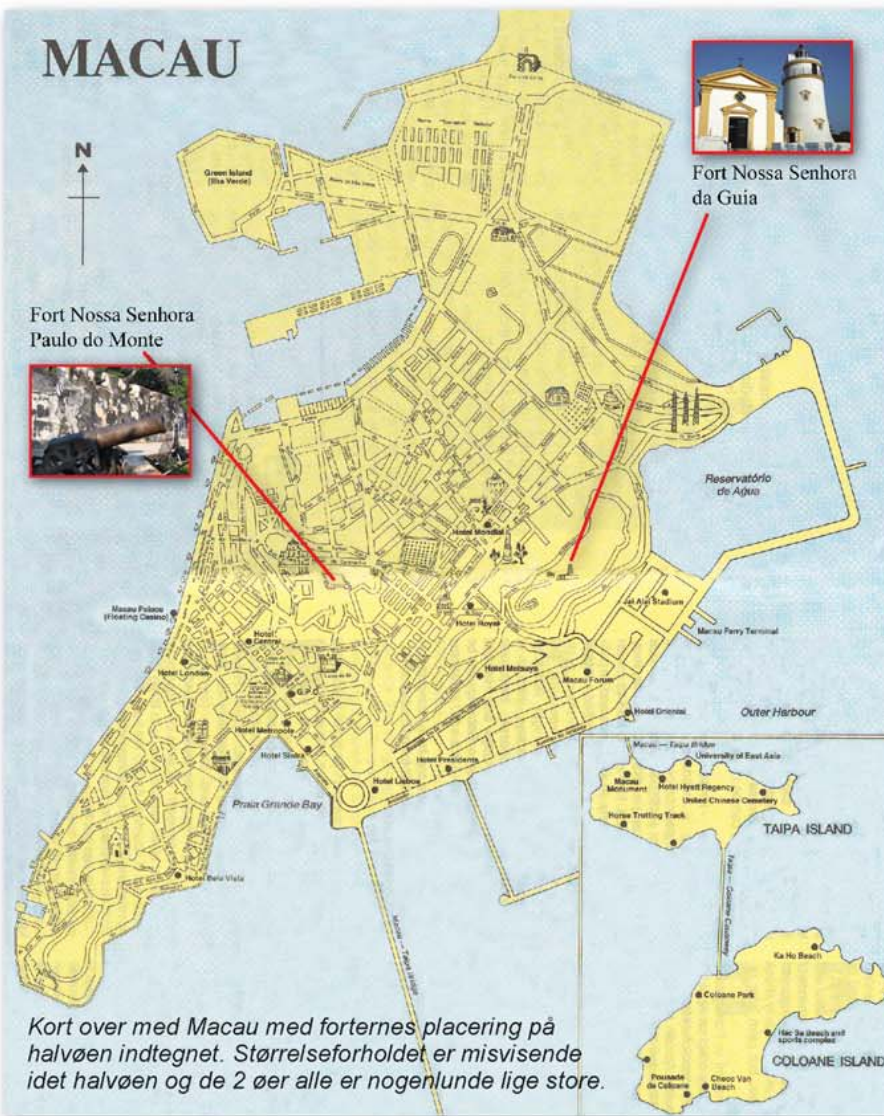
Portugal under spansk herredømme trues af andre europæiske nationer

Da kongehuset i Portugal uddør i 1580, gør den spanske Kong Filip 2. (1556-1598) sin arveret gældende. Portugal annekteres efter en kort krig, og Spanien og Portugal er i personalunion fra 1580 til 1640. Det blev vanskelige tider for Macau, idet Spaniens primære fjender, hollænderne og englænderne, var meget interesserede i at overtage portugisernes fordelagtige position. Hollænderne, englænderne og franskmændene angreb vedvarende de portugisiske territorier. Hollænderne forsøgte at erobre Macau i 1601, 1604, 1607, 1622 og 1627, men blev slået hver gang. Den første gang var begrundelsen (hvis en sådan var nødvendig), at portugiserne havde henrettet 17 hollandske fanger, som havde overfaldet et portugisisk fort på Mollukkerne. Ved angrebet i 1622 satte hollænderne alle kræfter ind på at erobre Macau og alle dets rigdomme. Tidspunktet var velvalgt. Byen var endnu ikke omgivet af mure, og forterne var ikke færdigbyggede. Samtidig var næsten alle våbendelige mænd til det halvårlige marked i Canton. Men heldet var på portugiserne side. Alle slaver, kvinder og børn var indrulleret i forsvaret af byen, da hollænderne åbnede slaget med et bombardement af havnen. Efterfølgende satte de tropper i land for at erobre byen. Et lykketraf fra en af kanonerne på Monte-fortet ramte det hollandske krudtmagasin direkte, hvorved en masse ammunition sprang i luften. Fuldtræfferen samt tabet af deres overstkommenderende demoraliserede hollænderne. Efter hårde nærkamp blev en del taget til fange, medens resten flygtede tilbage til deres skibe. Den næste dag forsøgte hollænderne at forhandle sig til at få udleveret de tilfangetagne, men da det blev afslået, måtte de sejle tomhændede væk.

Åbning af det kinesiske marked for alle og nedgangstider for Macau

Da det portugisiske kongehus igen blev etableret i 1640, ophører overfaldene fra de øvrige europæiske nationer. Til gengæld mistede Macau det spanske kontrollerede marked i Manila og monopolet som mellemhandler for handelen mellem Kina og Japan. Desuden begyndte de andre europæere at etablere sig i Kina. De første engelske

Paulo do Monte-fortets høje gamle mure overgroet af vegetation med kanoner i skydeskårene.

skibe nåede Canton i 1637, og i 1685
åbnede kejseren handelen på Canton for
alle fremmede.

Macau under napoleonskrigene

Som følge af napoleonskrigene og under foregivende af at beskytte byen mod franskmændene, besluttede England i 1801 at sende krigsskibe til Macau. Flåden ankom i marts 1802, og sendte et ultimatum til guvernøren med krav om at overgive byen. Guvernøren tog det desperate skridt at bede kejseren i Peking om at tage Macau under sin beskyttelse. Han vidste, at hvis englænderne først fik kontrol over Macau, ville det aldrig mere blive portugisisk. Heldigvis kundgjorde en meddelelse fra det engelske støttepunkt, øen Penang i Malaysia, at fjendtlighederne i Europa var indstillet. Og på den baggrund trak invasionsstyrken sig tilbage til Indien. Efter at Napoleons hære havde invaderet Portugal, blev endnu en engelsk flåde afsendt til Macau, hvor den lagde til kai i oktober 1807

på trods af guvernørens protester. De britiske tropper besatte en række forter og fremprovokede herved en spontan fjendtlighed fra de lokale kinesiske indbyggere mod de britiske soldater og indiske sepoys, som førte til regulære gadekampe mellem bander af forskellig race. Det var noget, der aldrig var sket før i Macau, og det kinesiske had og temperament nåede et farligt niveau. Den forventede reaktion udeblev ikke. De britiske civile og lederne af the East Indian Company i Canton blev tvunget til at forlade byen og følte dermed den økonomiske klemme som følge af tilstedeværelsen af den klodsede og formålsløse hærstyrke uden en fjende at bekæmpe og uden forståelse for den sammensatte politiske situation.

Den portugisiske holdning ledet af den erfarne guvernør d'Arriaga var afventende. De britiske styrker var et forstyrrende element, som ændrede den eksisterende magtstruktur. Fløjlsbander var nødvendige for at få sagen afsluttet på en for alle tilfredsstillende måde. De britiske officerer var såvel

indbyrdes uenige som uenige med deres Commander om, hvordan situationen skulle håndteres. Til slut valgte den britiske Commander at indgå en traktat, der skulle redde hans ansigt og retfærdiggøre interventionen. Straks efter pakkede de britiske styrker sammen og forlod Macau. Det var sidste gang Macau var truet af et forsøg på at blive overtaget af andre nationer.

Macau i det nittende og tyvende århundrede

En række katastrofer førte til, at det 19. århundrede blev en lang nedgangsperiode for Macau. Ildebrande og tyfoner ramte Macau hårdt og udslættede hele bydele. Den tidligere handel og velstand faldt helt sammen, da briterne i 1841 oprettede kolonien Hongkong. Efter Opiumskrigen (1839-42) besatte Macau de 2 nærliggende øer, Taipa (1851) og Coloane (1864). Der fulgte en kort opblomstring efter 1851, hvor Macau i nogle år var udvandringssenter for kinesiske arbejdere til Amerika. Men da det blev klart, at der var tale om slavelignende forhold, lukkede den portugisiske regering ned for ordningen.

I det tyvende århundrede udveksledes flere traktater med kineserne. Portugiserne udnyttede de kaotiske tilstande i Kina umiddelbart før 2. Verdenskrig til at besætte den nærliggende ø, Hengqin, som allerede var beboet af portugisiske missionærer. Øen blev erobret af japanerne i 1941 og tilbageført til Kina efter krigen.

I 1937 åbnede Macau sine porte for den endeløse strøm af flygtninge, der var resultatet af den japanske invasion. Da Hongkong senere under 2. Verdenskrig også blev besat af japanerne, strømmede yderlige flygtninge til. Byen var ved at sprænges af alle de mange sjæle, der lagde beslag på al institutionel kapacitet. Kommunikation var omverdenen var afbrudt, og der var stor mangel på fødevarer, medicin og andre daglige fornødenheder.

I 1966 havde portugiserne åbenbart endnu ikke rigtigt fattet omfanget af ændringerne i de regionale magtstrukturer, idet de helt uforståeligt lod en sag om afslag på ansøgning om licens til opførelse af en friskole på en af øerne udvikle sig helt ude af proportioner. Sagen medførte voldsomme kinesiske demonstrationer med støtte fra den kommunistiske nabo på fastlandet. 11 blev dræbt og 200 såret. Det hele endte med, at portugiserne måtte give en skriftlig undskyldning. Dette indledte begyndelsen på lige behandling og anerkendelse af den kinesiske identitet

Fortsættes næste side

Forterne på Macau i historisk ramme

Fortsat fra forrige side

og ikke mindst en de facto kinesisk kontrol over kolonien, hvis administration fortsatte på Kinas nåde.

Efter det venstreorienterede militærkup i Portugal i 1974 var den efterfølgende demokratisk valgte regering besluttet på at afvikle alle oversøiske ejendomme. Det havde imidlertid ingen hast for kineserne, der vel var mere fokuseret på aftaleudløbet med briterne for Hongkongs vedkommende.

Udviklingen af forsvarsværkerne på Macau indtil 1622

Byen udviklede sig hurtigt efter grundlæggelsen i 1557 og havde snart en befolkning på 1700 familier. Hertil kommer slaver og den store maritime befolkning af somænd, lodser og kaptajner på de skibe, der handlede med Japan, Manila, Solor, Macassar og Cochinkina. Forsvaret bestod af en Captain-General med en garnison på knap 300 mand.

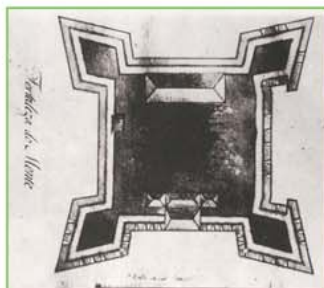
Lige fra begyndelsen var formålet med at opføre forsvarsværker at forsvare sig mod kinesiske og hollandske pirater. Og lige fra starten mødte portugiserne modstand fra kineserne, når det drejede sig om tilladelse til at opføre forsvarsværker. Kineserne frygtede, at Macau kunne blive et fremtidigt støttepunkt for trusler mod hovedlandet. I fredelige perioder var modstanden stærkere, end når byen var truet af pirater eller fremmede magter. Kineserne selv havde betydelige interesser i handelen på Macau, og som et udslag af deres praktiske indstilling foretrak de, at portugiserne forsvarede de kinesiske interesser. I sådanne situationer satte de kinesiske myndigheder kikkerten for det blinde øje og tillod forsvarsværker. I den første forsvarsfase udnyttede portugiserne den tætte bebyggelse, hvor huse og kirker lå langs med boulevarder. I flere af disse huse var der skjult kanoner. De var nærmest små forter i forklædning som beboelseshuse og varrelagre, således at hvert kvarter i byen havde sit eget fort.

Udviklingen af forsvarsværkerne på Macau efter 1622

Efter afvisningen af det hollandske angreb i 1622 forvandt kineserne deres hidtidige mistro, og bygning af yderligere forsvarsværker blev tilladt, idet

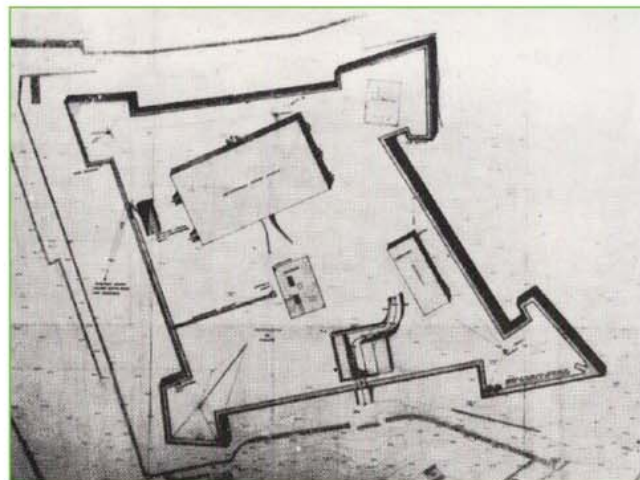

Den gamle Kommandantbolig i Paulo do Monte-fortet. Den eneste tilbageværende bygning i fortet, der i dag er meteorologisk station.

Grundplan over Paulo do Monte-fortet som det så ud i 1775.

Grundplan over Paulo do Monte-fortet som det ser ud i dag.

de gjorde portugiserne ansvarlige for beskyttelsen af den kinesiske befolkning på Macau. De fastholdt imidlertid deres modstand mod forsvarsværker rettet mod fastlandet.

Det fremtidige fokus var derfor på forsvar mod truslen fra havet og på at få udbygget og færdigbygget igangsatte forter og skanser. Befolkningen på Macau frygtede nye angrebsbølger og fik fra den portugisiske vicekonge i Goa udvirket, at Macau fik en guvernør og en garnison på 300 soldater. Udgifterne hertil blev dækket af en skat pålagt alle skibe, som handlede med Japan.

Den første guvernør styrkede den portugisiske autoritet og den forsvarsmæssige kapacitet af kolonien. Han opførte yderligere forter og skanser og forbandt dem med voldanlæg, så Macau fik et samlet forsvarsværk. Kineserne krævede voldanlæggene ind mod fastlandet nedrevet, men mod bestikelse af de lokale mandarinere fik man tilladelse til at genopføre dem. I et forlængst slojft fort på sydspidsen af Macau oprettede guvernøren et kanonsto-

beri, som blev verdensberømt på grund af kanonernes duelighed og smukke ornamentering. Tusindvis af kanoner er støbt her. Ud over Macau og Goa forsynede støberiet også den kinesiske kejser og hjalp dermed Ming-dynastiet med at afvise tartarernes invasionsforsøg. Knap to hundrede år senere var de endnu så gode, at Wellington brugte dem til belejringen og erobringen af Badajoz i sit felttog på den Iberiske halvø mod franskmændene.

Efter opførelsen af Guia-fortet i 1637 fulgte 2 århundreder uden nye forter, da Macau havde mistet sin betydning som bytte for erobrere. De bestående forsvarsværker blev anset for at være tilstrækkelige til at imødegå eventuelle fjendtligheder, og der blev kun sat ressourcer af til at holde dem nødtørftigt ved lige. Den største trussel kom fra kineserne, som lejlighedsvis truede med at afskære vand- og fødevarerforsyningen, som byens indbyggere var afhængige af.

Situationen skiftede efter opiumskrigen i 1841, hvor mandarinerne igen

Indgangspartiet til selve det centrale Paulo do Monte-fort.

en markant placering har spillet en betydelig rolle i koloniens historie, og som fortsat vedligeholdes som kulturelle minder fra en svunden tid.

Som i Europa blev forterne på Macau bygget på stenfundamenter, men murene var lavet af chunambo, en blanding af jord, strå, kalk og østersskaller, som blev presset tæt sammen i lag mellem træstykker. Man mente, at materialet var så stærkt, at det kunne modstå kanonkugler. Det er aldrig afprøvet på Macau, men da man skulle rive noget af en mur ned, der var bygget af chunambo, krævede det 900 kg krudt at ødelægge 142 meter mur.

Fort Nossa Senhora Paulo do Monte (Monte-fortet)

Fortet ligger på det fremherskende 53 meter høje S. Paulo do Monte-højdedrag midt på Macaus halvo, hvor de tidligste portugisere slog sig ned. Byggeriet af fortet forgik i perioden fra 1617 til 1626. Siderne måler hver ca. 100 meter, og fortet optager dermed et areal på ca. 10.000 kvadratmeter og har indgangsport mod syd. Fortet udgjorde tyngdepunktet for det tidlige forsvar, idet det både udgjorde hovedforsvarsværket mod trusler fra det kinesiske hovedland, og med sine kanoner dækkede en stor bue fra kystlinien i øst hen over halvøens sydlige del over til kystlinien i vest. Her må man gøre sig klart, at de oprindelige kystlinier var meget tættere på Macaus højdedrag, end det er tilfældet i dag.

Murene er bygget på et 3,7 meter bredt granitfundament. De er 9 meter høje og indsnævres opefter til en bredde på 2,7 meter på toppen. Brystværnssektionerne er forsynet med skydeskår til 32 kanoner, og de 2 hjørnebastioner mod sydøstmuren er forsynet med guériter, de små specielle hjørnevagtårne som nærmest hænger uden på muren, og som ofte pryder portugisiske forter. Det må dog anføres, at fortet ingen skydeskår har mod nord for ikke at udfordre kineserne.

Fortet er oprindeligt bygget af jesuitterne, men den første guvernør, som kom efter 1622, fremkaldte en invitation fra præsterne til at bese fortet og nyde den storslåede udsigt ud over byen fra fortets mure. Han var til lejligheden ledsaget af et følge bestående af en stor gruppe soldater i forklædning. Efter at være kommet ind i fortet smed soldaterne forklædningen og jog præsterne ud. Fortet har spillet en afgørende

Fortsættes næste side

Kanoner i jernraperter på en af Paulo do Monte-fortets bastioner.

krævede, at Macau skulle rive sine forsvarsmure ned. Et andet forhold som over en længere periode belastede forholdet til Kina var, hvor grænsen egentlig gik mellem kolonien og Kina. Grænsediskussionen og trusler fra fastlandet førte til, at der efter midten af 1800-tallet igen kom gang i byggeriet af forsvarsværker denne gang ved grænsen til Kina. Samtidig udbyggedes kystforsvaret og forsvaret af øerne, Taipa og Coloane.

I 1931 besluttes det at opføre et stort underjordisk fort i Guia-højdedraget og et mindre i Penha-højdedraget. Sidstnævnte har aldrig har været taget i brug, og begge forter blev nedlagt omkring 1964.

Forterne på Macau

Der har i den forløbne tid været mange forter og forsvarsværker på Macau, men denne artikel har valgt udelukkende at fokusere på de 2 væsentligste, som med

Forterne på Macau i historisk ramme

Fortsat fra forrige side

rolle i Macaus historie. Det var byens stærkeste forsvarsværk og indeholdt guvernørens residens. Uden for fortet lå kasernebygninger til fortets store garnison. Fortet var oprindeligt kvadratisk, men blev med tiden nærmest trapezformet som følge af ændringer i konstruktionen.

Det indgik i fortets konstruktion at skabe frit skudfelt til alle sider, således at man kunne forsvare sig mod angreb fra fjendtligt infanteri. Hjørnebastionerne var udformet, så de kunne yde ildstøtte til forsvaret af fortets mure mellem bastionerne. Fortets magasiner med krudt og ammunition samt cisterner med vandforsyning var indrettet til at kunne modstå en belejring på 2 år. Det må dog tilføjes, at man ikke havde fødevarer til 2 år.

Bortset fra siden ud mod havnen var fortet kun halvfærdigt, da hollænderne angreb Macau den 24. juni 1622. Alligevel var fortet afgørende for, at det lykkedes at drive hollænderne tilbage til havet. Det var fortets kanoner med præster som artillerister, som ramte hollændernes ammunitionsbeholdning og dermed fratog dem anvendelsen af deres artilleri. Det var i øvrigt første og eneste gang, at kanonerne i fortet blev benyttet.

Fortets afskrækkende effekt blev bekræftet igen i 1846. Som anført tidligere var oprettelsen af Hongkongs frihavn et hårdt slag mod handelen i Macau, og for at kompensere for tabene valgte guvernøren at ophæve de kinesiske toldregler i byen, idet de hermed forbundne skatter kvalte al handel. Da guvernøren fjernede den hermed forbundne infrastruktur og den ansvarlige mandarin, sendte regionens mandariner

Da Guia-fortets indre med indgang til kapel, fyrtårn og radiomast

kanonbevæbnede junker mod Macau og opildnede kineserne til alle former for overgreb og voldshandlinger. Guvernøren fik kontrol med situationen, som i stedet fik karakter af passiv modstand, som bl.a. indebar, at alle basarens forretninger og de kommercielle kvarterer forblev lukkede. Da guvernøren truede med at lade fortets kanoner skyde basaren i stykker, hvis ikke forretningerne åbnede på et fastsat tidspunkt, sluttede konflikten.

Fortet blev åbnet som en offentlig park i 1966. Som nabo har fortet Macaus berømte vartegn, den smukke gavlv og trappe fra St. Pauls-katedralen. Resten af katedralen brændte sammen med en række andre bygninger i 1853, og tilbage står kun gavlen. Fortets gamle guvernørbolig, som i dag er meteorologisk kontor, er den eneste tilbageværende bygning. Fortet er et af de mest besøgte udflugtsmål i Macau. Derfor blev de omgivende mure og volde restaureret og forstærket i 1990'erne, således at fortets stabilitet bevares og fortsat kan fremstå i sin oprindelige form langt ud i fremtiden.

Fort Nossa Senhora da Guia (Guia-fortet)

Guia-fortet blev bygget i 1637 og ligger nordøst for Fort Paulo do Monte på halvøens højeste punkt, det 94 meter høje Nossa Senhora da Guia-højdedrag. Fortet ligger uden for den gamle bys forsvarsmure, og blev bygget som beskyttelse mod truslen fra det kinesiske hovedland og for, at den dominerende placering ikke skulle falde i hænderne på potentielle fjender. Dets kanoner kunne dække hele halvøen og dermed yde støtte til alle øvrige forsvarsværker. Fortet spillede imidlertid ingen central rolle i den overordnede forsvarsplan, idet det nærmest var et reservebatteri. Desuden udgjorde fortet en advarsels- og udsigtspost, hvorfra man ringede med en klokke, når der var sejl i sigte, og når man forventede tyfoner.

Fortet har som så mange andre forsvarsværker på Macau været igennem mange ændringer i sin lange levetid. Før fortet lå der på bakketoppen en skanse med et kanonbatteri. I forbindelse med batteriets udvidelser opstod gradvist rammerne for det nuværende fort. Dets konstruktion er tilpasset de særlige topografiske forhold og har derfor en meget irregulær form. Det fylder et areal på 800 kvadratmeter og indeholder kaserne til et kompagni, et vandreservoir, opbevaringsfaciliteter for udstyr, ammunition og krudt samt bolig til kommandanten. Desuden indeholder fortet et kapel. Ved indgangen til kapellet er der en gravsten med følgende pudsige tekst oversat til dansk: Her ved denne port ligger resterne af Christopher, ved et rent tilfælde, for hans jordiske levninger fortjener ikke sådan et ærefuldt gravmæle. Ingen ved, hvem Christopher er, eller hvorfor han ligger begravet der.

Stor kanon i trærapert i da Guia-fortet med udsigt over byen til Taipa.

Foto: Claus Mogensen

Fyrtårnet, som er fortets særlige kendetegn, blev bygget i 1865. Det er det ældste fyrtårn på Kinas kyst og kan ses fra en afstand på 20 sømil på en klar dag.

Fortet er åbent for offentligheden og udgør i dag en rolig, kølig og fredfyldt oase hævet over byens pulserende liv.

Efterspil

Den udsigt, som den første guvernør nød efter behørig invitation fra de jesuitiske præster, kan stadig nydes i overmål fra begge fortets mure. Selv uden at være inviteret af en jesuit, er det en formidabel oplevelse at sidde med en kold drik på muren og skue hen over rækken af gamle kanoner i jern-rapporter. Her kan man nyde udsigten ud over den skonsomme blanding af gammel og ny arkitektur i den gamle koloni og lade blikket glide videre ud over havet, øerne og Kina og tænke på det fantastiske eventyr, der startede her for ca. 500 år siden, da en lille eskadre portugisiske skibe med de første modige europæere ankrede op i Perleflodens delta for at handle med befolkningen.

Men er det ikke også tankevækkende, at den menneskelige elite og det oplyste udsyn, der stod bag denne kraftanstrengelse, aldrig siden fandt fodfæste i Portugal? Det land, der har haft det længste samarbejde med Kina med ansvaret for at administrere en by med

Opholdsrum og adgangsvejen til udkigsbastionen i da Guia-fortet.

Da Guia-fortets udkigsbastion med kapel, fyrtårn og kanon i trærapert.

Da Guia-fortet med fyrtårn på toppen af halvøens højeste punkt.

½ million kinesere ved udlobet af en af Kinas mest betydningsfulde floder, har aldrig haft en sinolog ansat i sine offentlige forvaltninger af den simple grund, at portugisiske universiteter aldrig har haft kinesisk civilisation, historie, kultur, kunst eller filosofi på undervisningsprogrammet.

Bibliografi:

Jorge Graca, The Fortifications of Macau, their Design & History, 2nd Edition. 1984, Direcção dos Serviços de Turismo de Macau

Redaktøren orienterer

Fra det hjemlige skatkammer

Billeder af figurer interesserer mange medlemmer. Derfor har billeder af figurer i Chakoten høj prioritet hos redaktionen. Vi har mulighed for at bringe mange figurbilleder i decemberudgaven efter den årlige Miniaturemilitærudstilling, når vi fejrer Kastellet's fødselsdag i oktober. Det samme gælder for martsudgaven efter julekonkurrencen. Men med mindre vi har modtaget artikler, der specifikt handler om figurer, kniber det med figurbilleder i juni- og septemberudgaverne. For at undgå at medlemmerne skal få abstinenser af de manglende figurbilleder, forsøger vi at råde bod på dette forhold ved at introducere en ny fast figurside med titlen "Fra det hjemlige skatkammer." Hvor fast, den bliver, afhænger af, hvor mange der vil være med.

Ideen er, at vi besøger et medlem og fotograferer et antal figurer og

bringer dem på en side sammen med lidt kommentarer med relation til figurerne eller samlingen. Det drejer sig ikke om at kåre de flottest bemalede figurer. Alt har interesse. Også eventuelt ældre figurer eller opstillinger. På redaktionen forestiller vi os, at en sådan figurside vil kunne skabe en form for samvirke mellem medlemmerne, hvor man ved at se hinandens figurer kan inspireres og gøre brug af hinandens erfaringer fra fremstillingen af de forskellige figurer.

Vi lægger ud i denne udgave med et besøg hos Jens Barfod og bringer fotografier af nogle af hans flot bemalede figurer. På side 39 kan du se resultatet. Har du lyst til at være med, kontakter du blot redaktøren med en e-mail og fortæller lidt om, hvad du kunne tænke dig at vise. Så aftaler vi, hvordan vi griber det an. Redaktørens e-mail adresse fremgår af kolofonen.

CM

Napoleontiden, romertiden og den amerikanske borgerkrig har været de foretrukne perioder, og jeg har bevidst altid købt figurer af høj kvalitet, fortæller Jens Barfod.

Tæt på Napoleons krige på nettet

Militærhistorikere og andre med interesse for Europas historie har nu via computeren hjemme adgang til et stort antal sjældne kilder om Napoleonskrigene. Det er et samarbejde mellem de europæiske nationalbiblioteker, der giver denne adgang til at studere de mange facetter af Napoleonskrigene i detaljer.

Præsentationen af kilderne hedder Napoleonic Wars 1799-1815 og findes på www.theeuropeanlibrary.org/exhibition/napoleonic_wars/. Web-

udstillingen over Napoleons krige er et resultat af det digitale, europæiske nationalbibliotekssamarbejde. Mere end 200 digitaliserede kort, tegninger, stik, noder m.m. er indsamlet fra nationalbibliotekerne i Spanien, Portugal, Frankrig, England, Schweiz, Nederlandene, Serbien og Danmark.

Web-udstillingen giver et totalbillede af den historiske epoke og adgang til unikt materiale som f.eks. den franske forfatningslov fra 1814, skitser af Francisco de Goya fra 1810 og militære kort, som viser Napoleons planlagte angreb.

Det Kongelige Bibliotek i København har leveret nogle afbildninger, som dog alle vil være kendt af de fleste militærinteresserede danskere. Det drejer sig om stik efter kendte malerier, nemlig af Københavns Domkirkes brand efter englændernes bombardement i 1807, bombardementet set fra de engelske stillinger 1807 og udfaldet i Classens Have. For danske brugere af web-udstillingen findes der langt bedre adgange til kilder om de danske begivenheder under Napoleonskrigene, f.eks. det store værk "København 1807. Belejring og bombardement" fra 2007.

www.theeuropeanlibrary.org/exhibition/napoleonic_wars/

Slaget ved Austerlitz,
Malet af Baron Gérard.
Musée de Versailles.

For danske militærhistorikere ligger den spændende udfordring i at gå på opdagelse i de mange udenlandske kilder, for de er langt fra altid umiddelbart tilgængelige på lang afstand.

Web-udstillingen er delt op i fem sektioner, hvor især de tre første sektioner har interesse for militærhistorikere.

Den første har overskriften Krige og viser illustrationer – typisk kobberstik og litografier – af slag og soldater og dermed gode detaljer af uniformer.

Den anden sektion er Portrætter, og her finder man portrætter af Napoleonskrigenes hovedpersoner.

Den tredje sektion, der påkalder sig særlig interesse, er Kort. Her findes et righoldigt materiale af byplaner og militære kort med angivelse af hærenes positioner ved forskellige store slag under Napoleonskrigene. Der er i denne sektion især lagt vægt på slag på den iberiske halvø.

I en sektion med overskriften Specielle ting finder man mere kuriøst materiale som karikaturtegninger, spillekort og samtidige sange.

Ved hver illustration på web-udstillingen er der angivet detaljer om indholdet og hvilket nationalbibliotek den pågældende illustration befinder sig i.

HD

Napoleon og dronning Louise af Prejsen i Tilsit, 6. juli 1807, udsnit af maleri, kunstner ukendt. Musée de Versailles.

Aftale om gensidig deltagelse i møder med foredrag eller lignende mellem Våbenhistorisk Selskab og Chakoten – Dansk Militærhistorisk Selskab.

Aftalen fortsætter og mødekalenderens datoer for mødeaftner for 2009 for Våbenhistorisk Selskab, der blev oplyst i martsudgaven af Chakoten, gælder stadig. Imidlertid er emnerne for de pågældende mødeaftner i efteråret endnu ikke oplyst på Selskabets hjemmeside. Det tilrådes derfor interesserede medlemmer at holde sig orienteret på Våbenhistorisk Selskabs hjemmeside <http://www.Vaabenhistoriskselskab.dk/> under kalender.

Salget af ældre udgaver af Chakoten fortsætter

Brænder du efter at udvide din samling af Chakoten, kan det stadig lade sig gøre. En eller flere ældre årgange af Chakoten er jo også en ideel gave mulighed, der vil glæde enhver med vore interesser. Vi er fortsat lagerførende i enkelte udgaver langt tilbage i årene og bortset fra et par enkelt undtagelser i hele årgange fra 1994. Til og med

årgang 2007 sælger vi Chakoten for kr. 25,- pr. stk. og kr. 80,- for en årgang. Det skal tilføjes, at køber du hele 2007 årgangen følger temaudgaven med glimt fra krigen på Sjælland 1807 med uden beregning. Prisen er eksklusiv porto, så er du interesseret i flere end et par stykker, kan det nok betale sig at aftale en form for afhentning evt. på et kommende møde eller på et nærmere aftalt sted. Forespørgsler og bestillinger pr. e-mail eller brev til redaktoren.

Militærhistoriske museer i Danmark

Som en ny service har Selskabet lagt en oversigt over militærhistoriske museer i Danmark på hjemmesiden. Oversigten finder du ved at trykke på "Opdateringer" på Selskabets hjemmeside.

Oversigten fortæller i kort form om store og små permanente udstillinger om dansk militær historie på land, til vands og i luften. Oversigten er arrangeret efter landsdele, så det er nemt at orientere sig, hvis man vil

besøge militærhistoriske museer på sin ferie eller en forlænget weekend.

Under omtalen af hvert museum er der information om adresse, museets indhold og dets hjemmeside, så man kan blive opdateret om f.eks. skiftende udstillinger.

Oversigten er udarbejdet af Selskabets sekretær, Henrik Denman, som gerne modtager tilføjelser og ændringer på mailen henrik.denman@gmail.com.

Fortsættes på næste side

Chakotens Reversnål

Efter utallige forespørgsler fra medlemmer af vort agtværdige selskab, er det en fornøjelse at kunne meddele, at vi har fået fremstillet et parti reversnåle med selskabets logo. En kopi af Selskabets logo i stor størrelse bringes vedlagt.

Nålen er udformet således, at den også kan bæres på T-shirts, sweaters, vindjakker, jakker uden revers, og ja selv i kasketten. Eller sagt på en anden måde kun fantasien begrænser dig i din anvendelse af Chakotens reversnål.

Prisen for den flotte nål er 40 kr. Nålen vil være til salg ved vores møde første gang onsdag den 12. august, samt pr. postordre for 50 kr incl porto ved at overføre penge til Chakotens konto og sende besked pr. e-mail, brev eller telefon til vores kasserer Henning Bjerg Karstensen med tydelig angivelse af navn og adresse. (Selskabets bankkontonummer står i kolofonen bagerst i bladet).

AW/CR

Redaktøren orienterer

Københavns Befæstningsdag

Søndag den 27. september 2009 afholdes Københavns Befæstningsdag endnu engang på de mange befæstningsanlæg, der ligger rundt om København. I slutningen af august kan du på regionens biblioteker hente et trykt program for dagens aktiviteter. Du kan også allerede nu se det foreløbige program for alle aktiviteterne på nettet: <http://www.kbh-befaestning.dk/>

Som det vil huskes fra Chakotens martsudgave i år er der etableret et samarbejde om figurudstilling med Vestvolden med Christian Raun

som primus motor sammen med andre medlemmer. Resultatet af dette samarbejde kan ses på Vestvolden Rødovre.

Det foreløbige program for Vestvolden Rødovre ser således ud:

Artillerimagasinet ved boldbanerne, ud for Rødovre Parkvej:
10.00 – 16.00

Åbent i artillerimagasinet.

Cafe, Diasshow, udstillinger m. m.

Aktiviteter hele dagen:

- Krigsspilsforeningen demonstrerer figurkrigsspil. Følg slagets gang over bordet eller deltag selv.

Fremstilling af tinsoldater.

Arbejdende værksteder og udstilling ved Chakoten.

- Information og salg af bøger fra Rødovre Lokallhistoriske Forening.

- Fotoskattejagt: Find soldaterne med mobiltelefonen eller kameraet.

- Sjællands Historiske Artillerikorps viser soldaterliv i gamle dage. Oplev soldaternes lejr, våben og eksercits.

- Soldateraktiviteter for børn: Leg soldat i teltlejren (ved Projekt Vestvolden).

- Hjemmeværnet Rødovre viser udstilling og demonstrerer en moderne soldats udrustning. Der er udstilling og demonstration af gamle våben fra Hjemmeværnets historiske materielsamling.

10.00 – 14.00

Levendegørelse af fæstningen.

Oplev soldaterne på "den historiske vold". Ved Projekt Vestvolden/vestvoldens venner.

11.00

Friluftgudstjeneste ved sognepræst Kaj Ole Gustav.

11.00 – 12.30

Åbent i den seismografiske station i kaponiere XIII. Geus viser hvordan en seismograf fungerer.

11.00 – 16.00

Dansk Kanonerselskab saluterer med modelkanoner.

12.00

Frokost fra gullashkanonen.

Beredskabsstyrelsen serverer dagens ret til frokost.

14.00 – 16.00

Fåreklipning. Vallo Stift samler og klipper fårene.

Fredskrudtmagasinet på Vestvolden (ud for Knud Anchersvej):

10.00 – 16.00

Plancheudstilling om Vestvolden er åben.

11.00

Rundvisning på Vestvolden.

Tom Wismann er guide.

Arrangør: Projekt Vestvolden og Rødovre Lokallhistoriske Forening

CR

Sergent af fæstningsartilleriet.

12 cm kanoner og artillerister på faste batteri, Vestvolden

Af Mikael Kristian Hansen

Troppernes
rejse til fronten
foregik med tog
fra København
til Roskilde.
Herfra gik det
videre med lange
dagsmarcher og
skib fra Korsør.
Her er talrige
borgere anført
af Frederik
den 7. til hest i
generalsuniform
mødt op for
at hylde og
opmuntre
landsoldaterne.
Litografi,
Københavns
Bymuseum.

En dagbog fra foråret 1848

Christoffer Foss Willerups dagbogsoptegnelser

Treårskrigen er en af de mest afgørende i nyere dansk krigshistorie. Ikke alene på grund af dens militære forløb, men også som følge af dens betydning for udformningen af det Danmark og Nordtyskland, vi kender i dag. Det var det første store angreb både ude- og indefra på Helstaten i et forsøg på at udskille Slesvig og Holsten. Det mislykkedes i 1848-50, men blev endeligt gennemført 14 år senere i Krigen 1864. Treårskrigen har været behandlet i talrige forskningsværker og kildeudgivelser gennem tiderne.¹ Men stadig rummer vore arkiver, biblioteker, museale og private samlinger flere væsentlige kilder til krigens historie. En af disse kilder er Christoffer Foss Willerups dagbogsoptegnelser, som ikke tidligere er blevet gengivet, selvom kilden ellers indeholder en række spændende beskrivelser og detaljer om de første måneder af Treårskrigen og samtidig er både af kultur- og mentalitetshistorisk interesse.² Christoffer Willerup blev født i 1826 på Læsø som søn af toldforvalter P. K. Willumsen, der i sin ungdom havde været marineløjtnant under Englands-krigene 1808-14.³ Det var derfor også faderen, der meget naturligt lærte sin søn at håndtere et våben. Da Christoffer var dreng, blev han undervist privat på en herregård på Fyn, men 16 år gammel kom han i lære i købmand Stokkebyes forretning i Odense, hvor han efterhånden fik en betroet stilling. I flere tilfælde bestyrede han forretningen i Stokkebyes fravær og varetog også bøger og korrespondance. Omkring krigsudbruddet (1848) havde familien planlagt, at Willerup skulle fortsætte sin karriere inden for forretningsverdenen og få en plads i England. Disse planer blev imidlertid forpurret, da Willerup meldte sig som frivillig allerede i april 1848. Med sine venners hjælp fik han det fornødne militære udstyr til at kunne deltage i krigen.

I de sidste dage af marts strømmede fra alle egne af landet de indkaldte soldater sammen med de frivillige, der havde meldt sig til krigstjenesten.

Da han sammen med vennen Michael Lollesgaard meldte sig som frivillig i midten af april, blev det indledningen til en lang og nydelig militær karriere. I midten af april blev han ansat af oberstløjtnant Magius ved 3. jægerkorps 1. kompagni som frivillig. Ved dette korps virkede han i det første års felttog. Mange officerer opfordrede ham ellers til at tage på underofficersskole, men da han havde lyst til feltlivet, afslog han det flere gange. Først ved

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

septemberloven af 1848 mistede han sin ret som fribåren og gik derfor på Officersskolen i København i stedet for at ligge i garnison i Nyborg.

Christoffer Foss Willerups dagbog begynder i april kort efter, at den danske konge i marts 1848 havde imødekommet den danske befolknings krav om en fri forfatning. Det stod hurtigt klart, at det betød borgerkrig for Helstaten, hvor Slesvig-Holsten søgte adskillelse fra staten på tværs af den danske regerings ønsker. Det kom meget hurtigt til sammenstød mellem oprørsstyrkerne i hertugdømmerne og den danske hær. Oprørsstyrkerne tog initiativet og rykkede mod nord, men efter nederlaget i slaget ved Bov 9. april 1848 trak de slesvig-holstenske styrker sig tilbage til Rendsborg, hvor de blev forstærket af forskellige tyske divisioner. Den samlede styrkes overbefalende blev den preussiske general Friederich Heinrich Ernst Wrangel (1784-1877), der angreb den danske hærs forsvarsstilling i Slesvig påskedag den 23. april. Da den danske overkommando fik meldinger om tyske styrkers fremrykning, indså den, at et angreb var umiddelbart forestående. Ifølge planen skulle den danske avantgarde optage kampen ved Bustrup, mens

Christoffer Foss Willerup,
oberstløjtnant, fotografi,
Det Kongelige Bibliotek.

resten af hæren skulle tage kampen op i Gottorp-Husby-stillingen. Avantgarden, hvor 3. jægerkorps og 12. bataljon (med Christoffer Foss Willerup) befandt sig, drev de forreste preussiske kompagnier tilbage, og 3. jægerkorps besatte Dannevirkes forbindelsesvold. De preussiske styrker pressede imidlertid på, og da den danske avantgarde ikke i længden kunne holde stand, angreb danske styrker de preussiske i den venstre flanke. Efterhånden blev kampen mere og mere kaotisk, og til sidst besluttede den danske overkommando at trække sig tilbage og følgende at lade hæren overføre til Als. Det var Christoffer Foss Willerups første slag, og i sine dagbogsoptegnelser beskriver

han udførligt både slaget og panikken i Flensborg den følgende dag.

For at skabe et bedre udgangspunkt gennemførte den danske overkommando et fremstød fra Als ind i Sundevad for derved at true preussernes og slesvig-holstenernes forbindelseslinjer sydpå. Om formiddagen den 28. maj gik 14.000 mand over Als Sund til det danske brohoved på Sundevad-siden, hvor de gik til angreb på fjendens forposter ved Dybbølbanke. Styrkerne forsvarede sig så længe, at general Halkett med 7.000 mand fik sikret sig en stærk forsvarsstilling på bakkedraget ved Nybøl Mølle.⁴ Trods et hårdnakket forsvar lykkedes det den danske hær at fordrive den fjendtlige styrke.

General Wrangel besluttede at tilbageerobre det tabte terræn og presse danskerne tilbage til Als, hvorfor han angreb de danske styrker i Dybbøl den 5. juni. Under slaget ved Dybbøl lykkedes det at drive den danske forpoststilling tilbage, men et koordineret angreb på den danske hovedstilling udeblev. Det udnyttede den danske overkommando til at iværksætte et kraftigt modangreb. General Wrangel måtte opgive sin offensiv og trække sig tilbage. Kampene ved Nybøl og Dybbøl var danske sejre, som i høj grad styrkede soldaternes moral.⁵ Både ved Nybøl og Dybbøl var Christoffer Foss Willerup centralt øjenvidne til de hårde kampe.

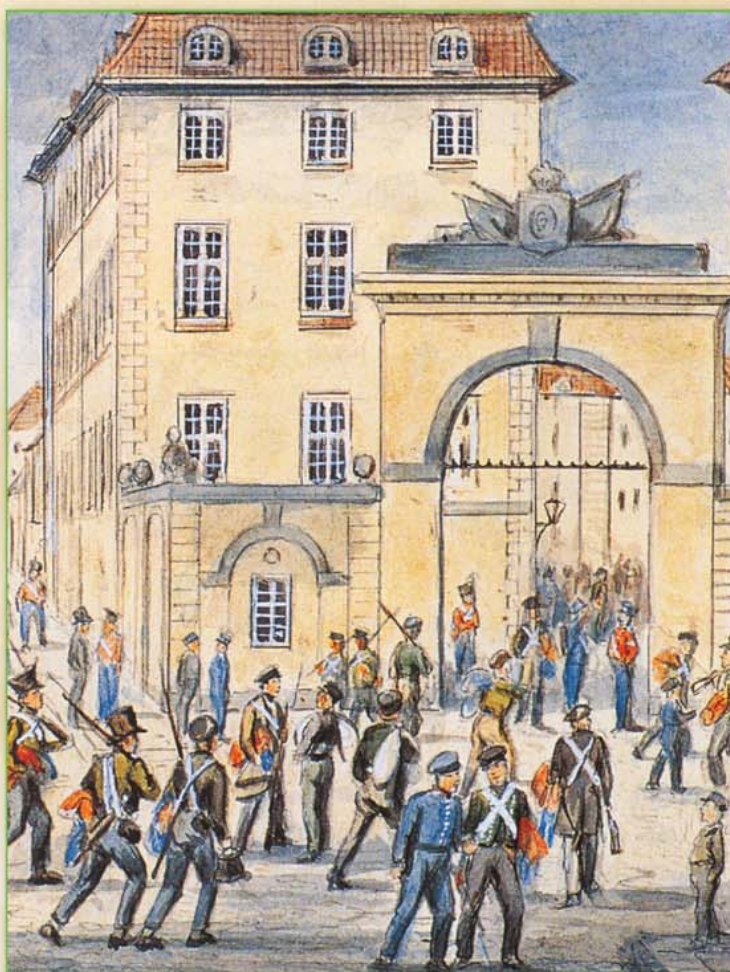
Som nævnt deltog Christoffer Foss Willerup i alle tre slag, og i sine dagbogsoptegnelser giver han en række

Prinsen af Nør indtager alene fæstningen i Rendsborg den 24. marts 1848. Indtagelsen skete uden at der blev løsnet et eneste skud. Til venstre i billedet marcherer borgervæbningen ind, og til højre kræver prinsen af Nør i kongens navn og iført sin gamle generalsuniform fra tiden som statholder, at kommandanten overgiver fæstningen. Ved list var Holstens vigtigste fæstning med sit krigsmateriel og sin pengekasse faldet i oprørernes hænder uden blodsudgydelse. Samtidigt maleri, Frederiksborgmuseet.

detaljerede skildringer af slagene og kampens tummel og de enkelte officers reaktioner på kampen. Samtidig giver han også ganske udførlige skildringer af situationen op til slagene, hvor man mærker nervositeten og angsten blandt soldaterne ved det forestående. Denne kilde har indtil nu ikke været benyttet, hvorimod hans beskrivelser fra Krigen 1864 er blevet behandlet i flere sammenhænge.⁶ Hans første dagbogsoptegnelser fra Treårskrigen er ikke kun interessante ud fra en militær, men også ud fra en mentalitetshistorisk synsvinkel, idet vi her kan følge en patriot og hans overvejelser omkring krigsudbruddet, til han melder sig som frivillig i 3. jægerkorps. Christoffer Foss Willerup giver en udførlig beskrivelse af forholdet mellem de danske soldater og de tysksindede slesvigere, hvor sidstnævnte selv sagt opfattede de danske soldater som besættelsestropper. Forholdet var meget omtåleligt, og i dagbogen gives flere eksempler på de mistroiske og ligefrem fjendtlige relationer.⁷ Hans topografiske beskrivelser synes mindre værdifulde.

I foråret 1849 ansattes Christoffer Foss Willerup som sekondløjtnant af krigsreserven ved 3. reservejægerkorps og deltog i korpsets kampe i det følgende krigsår. Efter affæren ved Ulderup i 1849 forfremmedes han til linieofficer "for hæderlig opførsel i felten" og tillagdes anciennitet fra 30. april 1848. I det sidste krigsår deltog han i det afgørende slag ved Isted.

"Jens" henter våben og ammunition på Sølvsgades kaserne i København i 1848. Den danske hær i fredstid var ikke stor og en pæn del af den var gået tabt 24. marts ved Rendsborgs overrumpning. Men på rekordtid formåede Krigsminister Tscherning at stable en kampklar hær på benene. Han fik god hjælp af den iver, hvormed frivillige såvel som hjemsendte soldater meldte sig til tjeneste. Tegnet af Klæstrup, Dronningens Håndbibliotek.

Efter Treårskrigen

Efter Treårskrigen afslutning fortsatte han den militære karriere. I 1852 kom han til 5. jægerkorps og blev herfra i oktober 1854 forsat til 1. jægerkorps, hvor han stod til maj 1858, da han afgik til 14. bataljon som premierløjtnant i en alder af 32 år. Hans tjeneste blev dog hyppigt afbrudt. I årene 1853 og 1855-1857 var han således på opmåling for Generalstaben i Slesvig og Holsten. I 1854 gennemgik han en rytterskole på Jægersborg, og i 1858 opmålte han samtlige byer og byggegrunde på Bornholm for etatsråd J. P. Trap.

I 1863 vendte han tilbage til 20. bataljon, hvor han blev kompagnichef i regimentet og dermed fik en central placering under Krigen 1864. Her førte han sit kompagni med stor dygtighed både ved Dannevirke, på tilbagetoget og i kampen foran Fredericia og på Dybbøl, efter hvilken han som den ældste tilbageværende officer overtog kommandoen over det stærkt sammensmeltede regiment og førte det over til Fyn. Det er meget naturligt, at man ser ham i front for brigaden på Vilhelm Rosenstands berømte maleri "Ottende Brigades angreb ved Dybbøl" på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (malet i 1894).⁸ Som følge af

sin tapre indsats blev han i 1864 ridder af Dannebrog.

Efter krigen trådte han tilbage i premierløjtnants nummer, indtil han ved hærlovens gennemførelse i 1867 avancerede til kaptajn og kompagnichef ved bataljonen. 14 år senere fik han sin afsked på grund af alder, og 1887 meddeltes der ham nyt afskedspatent som oberstløjtnant. Han døde i 1910. I sin ungdom havde han giftet sig med Marie Heise, datter af dr. jur. Heise i Hamborg. I ægteskabet fødtes flere børn. En søn Gustav Edvard Frederik fortsatte i faderens militære fodspor. Den mest berømte søn blev dog Peter Oscar Willerup, der blev en kendt dekorationsmaler og blandt andet arbejdede ved fajancefabrikken Alumina. Christoffer Foss Willerups efterkommere har af flere omgange sørget for, at forfaderens righoldige dagbogsoptegnelser, erindringer og breve er blevet bevaret for eftertiden. De findes både på Rigsarkivet og i Det Kongelige Bibliotek.⁹ Hans optegnelser for årene 1849-1850 er imidlertid mere springende, hvorfor vi her kun vil gengive optegnelserne fra foråret 1848. Men lad os nu give ordet til Christoffer Foss Willerup:

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

1. april

Det var med en egen spænding og uro i blodet, at jeg i nogen tid havde fulgt begivenhederne i Slesvig, Holsten og København. Det forekom mig umuligt at kunne blive siddende hjemme, når fædrelandet behøvede soldater til at bekæmpe oprørerne, der nu havde fået Rendsborg. Avisernes beretninger og de rejsendes fortællinger, som jeg hørte på "Postgaarden",¹⁰ hvor jeg i den senere tid gik hen, hver gang diligencen fra Århus og Middelfart kom, og de mange og store forberedelser til en "virkelig krig", som man i de dage sagde, lod mig ikke have ro hverken på kontoret eller i sengen. De sidste dage af marts måned havde jeg det uheld at forløfte mig, og af den grund måtte jeg holde sengen for smerter i underlivet. De første dage af april var benene endnu svage, jeg måtte slæbe mig ned til Postgaarden. Der var folk nok som påstod, at det blev ikke til krig, og som, når jeg talte om lyst til at gå med, fandt det latterligt, osv. osv. Det undlod heller ikke at indvirke på mig, at jeg ville se, om det også virkelig blev alvor, førend jeg opgav min i flere henseender udmærkede plads og forstyrrede den fattede fremtidsplan: At få en plads i England, hvortil jeg forbedrede mig evigt ved at læse engelsk osv.

4. april

Men i dag tirsdag d. 4. april tog jeg den beslutning at ville med de andre i krigen. Den indre kamp og uro forstummede! 7. bataljon afmarcherede i morges til Middelfart. Som "frivillige" gik nogle af mine venner herfra Odense med disse bataljoner, det var Crone, Møller, Smith og Belskner, og jeg ledsagede dem ud til "Rundelen".¹¹ Afskeden med dem bragte mig til at skamme

mig selv ud, medens jeg ene vandrede hjem ad Vindegade. Men det jubledes dog inden i mig ved at høre mine egne ord; "Nu vil også jeg i felten". Da jeg nåede hjemmet i Norregade, fortalte jeg J. J. Stokkebye min hensigt. Han blev forundret og foreholdt mig en hel del, især at jeg manglede mine forældres samtykke, men da han mærkede, at min beslutning var fast, så tilbød han mig at holde pladsen åben et helt år, og at jeg kunne vende tilbage til ham, når jeg ville. Jeg havde været hos ham siden efteråret 1842 og havde allerede i nogle år været den ældste i hans forretning samt bestyret den, når han var fraværende, ligesom jeg også førte bøgerne og korrespondancen. I løbet af dagen ordnede og pakkede jeg mine sager, og gjorde mig parat til at afrejse straks. Om aftenen opsøgte jeg Peter Preisler, en søn fra Baagogaard, der også ville med, vi gik hen i "Læseforeningen" for at hverve andre kammerater. Det lykkedes også; vi blev nu i alt 5 mand, og vi drak et par flasker med nogle borgere, der ønskede os held og lykke, forinden vi gik hen til "Postgaarden" for at høre mere nyt. Med diligencen kom lojtnant Bardenfleth,¹² for nylig forlovet med frøken Klaumann, som kurer fra København til Kolding. Hele byen var i røre over historier om tyskernes frækhed, ja om mordhistorier blev der talt højt i gæstestuen. Da vi skiltes ad, måtte jeg gå ind på at vente til næste aften med at rejse, da Preisler og de andre først måtte indhente deres forældres tilladelse.

5. april

Kongens proklamation af 30. marts om at danne frivillige korps standsede mig

imidt i min fart. Jeg henvendte mig til general Castenskiöld,¹³ der, uden at kunne give nogen rigtig besked, opholdt mig i hele 3 dage og så rejste bort. Han ville, at jeg skulle skaffe ridehest og indtræde i det påtænkt oprettede "ridende korps".

10. april

Om morgenen modtog jeg billetter fra nogle af "vennerne" om, at deres forældre havde nægtet dem at rejse, og hen imod aften kom Peter Preisler, der havde været redet hjem, med den samme historie. Jeg var ærgerlig, for jeg kunne have kørt frit til Middelfart om morgenen tidlig, da jeg var på Postgaarden for at høre nyt. Stokkebye foreholdt mig at afvente faders svar, men dels havde jeg endnu ikke spurgt ham, dels ville brev til og fra Læso medtage cirka 3 uger. I min rødmaled kiste pakkedes alt, hvad jeg ejede, også alle mine breve fra hjemmet siden 1836; kisten blev bragt ned i Nedergade til onkel Christian Hansen af Kragssbjerg, da jeg i 1851 ville have den og brevene, var alt – forsvunden. Jeg skrev så brev til mine dyrebare forældre: At nu rejste jeg til armeen i Slesvig for at slås med forræderne. "Min beslutning er at slås med løsenet: For Gud, konge og fædreland, og mit håb til Gud, at kuglen kun træffer med hans vilje. Jeg vil ansættes ved jægerne, for det er dem, der først begynder slaget".

Da jeg havde afleveret brevet på Posthuset, følte jeg mig så fri, så let, så lykkelig – men det varede kun en kort stund, for kort efter kom diligencen og med den den efterretning, at slaget ved Bov havde stået! Jeg ærgrede mig uhyre over, at jeg ikke var rejst for,

Danske soldater under treårskrigen

1. Linieinfanteri, menig iklædt den blå uniform model 1848, men med hvidt lædertøj
2. Linieinfanteri, underkorporal iklædt den røde uniform model 1842.
3. De lette infanteribatalioner og jægerkorpsene, menig.
4. Artilleriet menig.
5. Dragoner, menig.
6. Gardehusarerne, ritmester i gala.

Tegninger af Chr. Würdler Hansen fra Tøjhusmuseets bog om treårskrigen.

Reservesoldater fra 1848 på marchen. På landevejene mødte bønderkonerne op med forfriskninger til de bortdragende soldater, malet af N. F. Habbe.

og var nu endog betagen af frygt for, at nu ville der ikke blive flere "slag". Om eftermiddagen havde proprietær Lollesgaard fra Mosegaard opsøgt mig og spurgt mig, om jeg ville tage hans søn med, der også ville med i "felten". På mit tilsagn lovede han at køre os til Middelfart, når jeg ville vente til morgen. Atter udsættelse, den benyttede jeg til at besøge onkel Christians, Bülow, Carl la Cour og andre.

11. april

Morgen tidlig løb jeg ned til onkel Christians, tog dem alle på sengen og sagde farvel. Tante Marie tog sig endnu bestandig datterens, Christiane, død meget nær, og forfaldt ofte i en uhyggelig grublen og ligegyldighed. I onkels hus havde jeg været, først på Marienlyst i Hunderup, så på Krag-

Fortsættes på næste side

Slesvig-holstenske og tyske soldater under treårskrigen

1. Den Koburg-Gothaiske Infanteribataillon, menig
2. Preussen, Gardegrenaderregiment Kejser Franz, Tambour.
3. Füsilier-Bataillon Lippe, menig.
4. Slesvig-Holsten, infanteriet, menig.
5. Slesvig-Holsten, dragonerne, menig.
6. Slesvig-Holsten, jægerkorpset, menig.

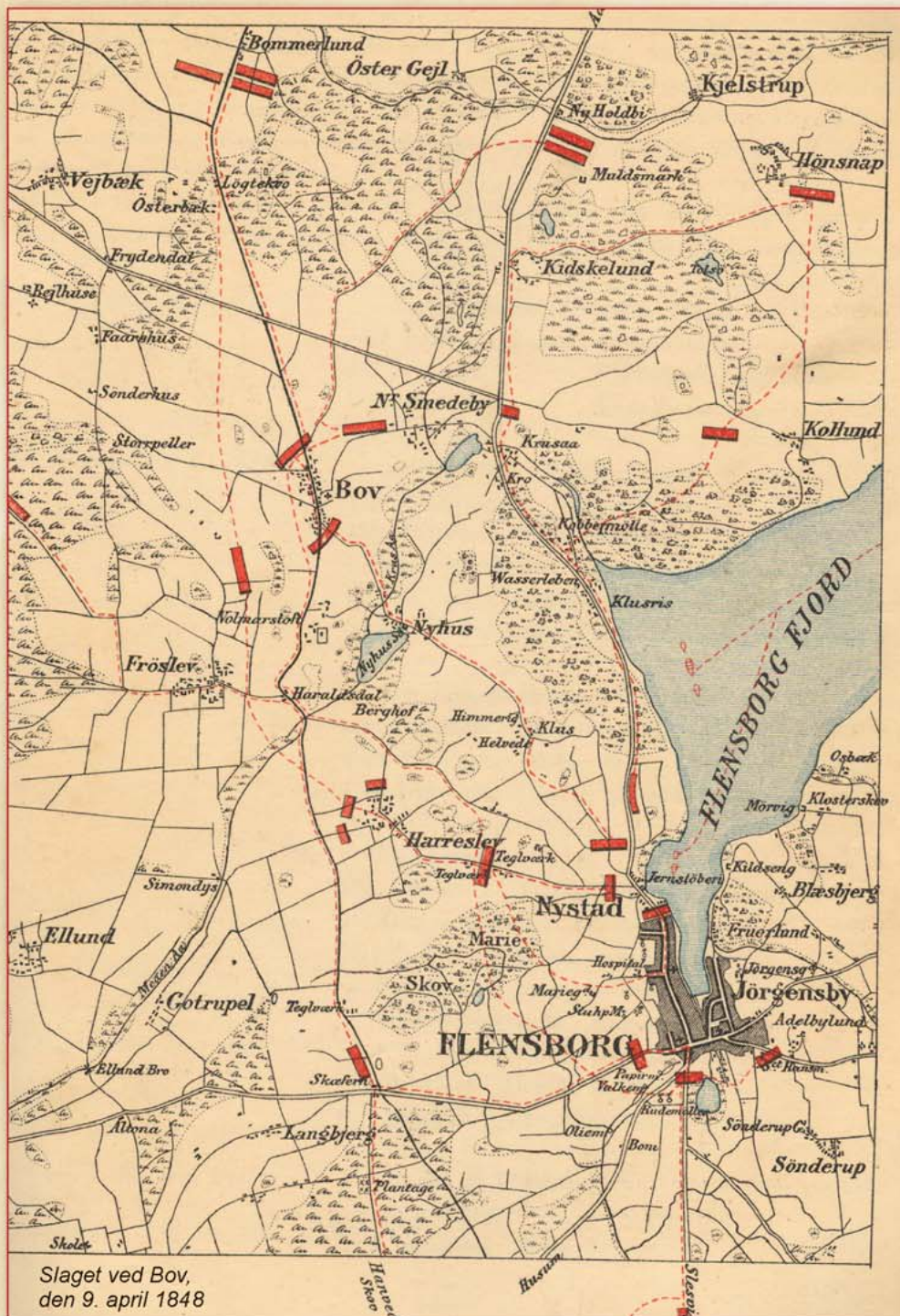

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

bjerg, fra august 1836 til foråret 1842. Onkel bifaldt min beslutning. Med deres bedste ønsker for mit held forlod jeg alle de kære, der havde været mig i forældres og søskendes sted, noget rørt, men nede på gaden rystede jeg "de blide følelser" af mig og gik så ind til Bülow's, overkrigskommissæren, med hvem jeg tog en munter afsked. Endelig kom Lollegaards med vognen og Michael Lollesgaard, der netop var 17 år.¹⁴ Han var bevæbnet med en god riffel, hirschfænger og lædertøj, efter mit råd havde Michael, ligesom jeg, ladet sig sy en lærredspose, og i den medbragte han, som jeg, 1 par sokker, 1 skjorte, 1 par halvtøvler, ske, kniv og gaffel og lidt gammelt lærred. En civil frakke havde han ladet påsy en stiv krave og metalknapper, jeg mødte i en sommerfrakke og blå civile bukser. Vi tog hverken overfrakke eller undertøj med, og brugte ikke heller sådanne luksusartikler under hele felttoget. Lollesgaard havde dog et lille tornyster med, jeg intet. Adolph Delcomyn, som var på Richards kontor, kørte med os tre ned ad Vestergade, for han havde noget i sit hjem, bøssebager Delcomyn, jeg skulle have med fra ham. Da vi holdt udenfor, kom Adolph og faderen med en riffel til mig, hvilket var en overraskelse. Men en del af kuglerne måtte endnu først støbes, vi stod af, og krudt blev fyldt i hornet, lærredsplastre tilklippede, 100 kugler stukne i en pose, muntert

Fortsættes side 20

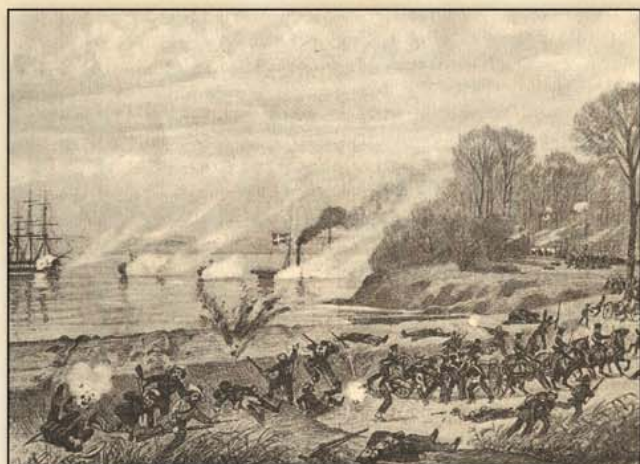
Episode af slaget ved Bov den 9. april 1848. Danske soldater under fremrykning og en arbejdsvogn med sårede danske soldater. Oprørerne er på tilbagetog. De danske styrker havde 16 døde og 78 sårede. Slesvig-holstenernes tab var 30 døde og over 900 fanger hvoraf 143 var sårede, udsnit af billede malet af Niels Simonsen, Frederiksborg-museet.

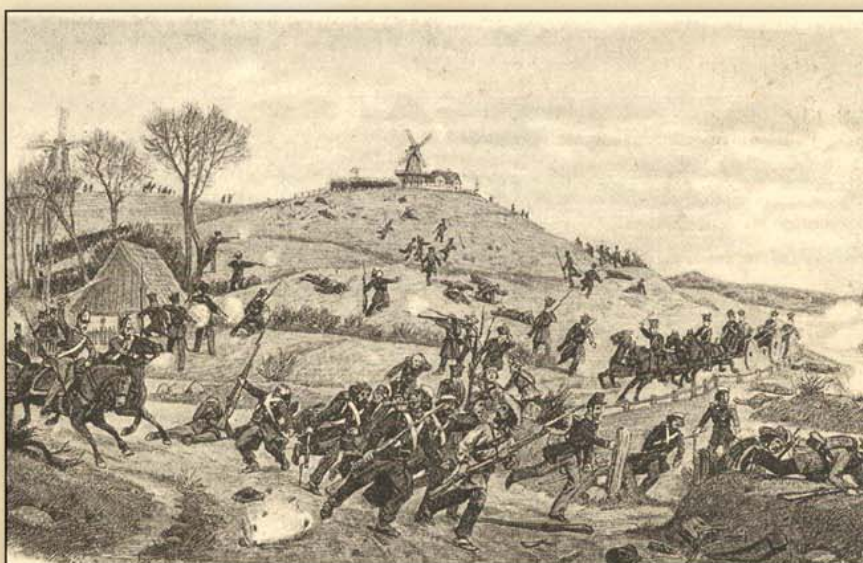

Tysk frikorps af
fortrinsvis studenter
under tilbagetrækning i
en skov forfulgt af
danske infanterister.
Det Kongelige Bibliotek.

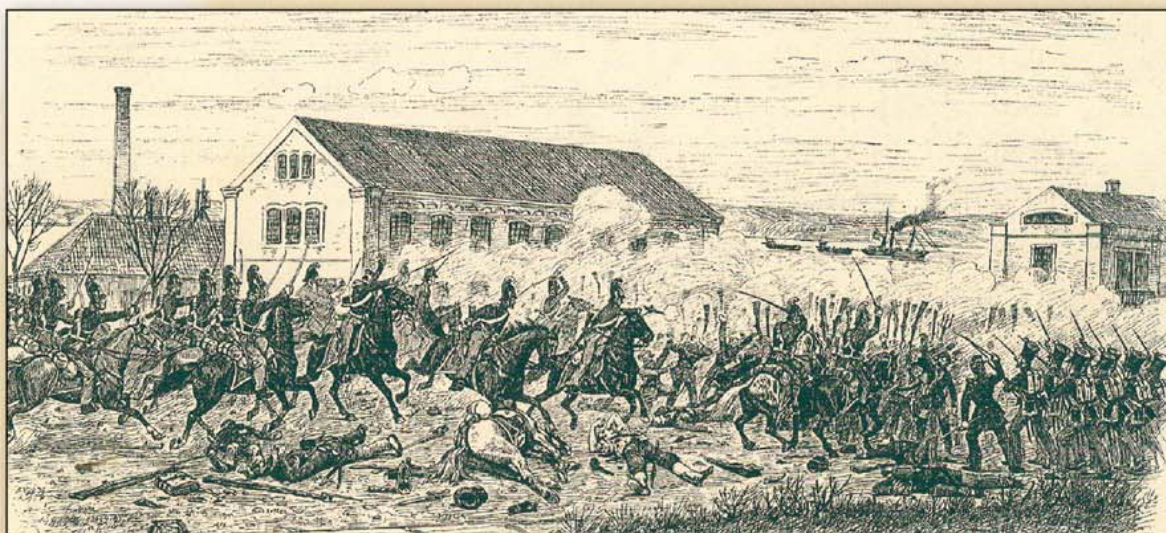
De danske styrker fordriver
oprørerne fra Møllebakkerne,
hvorfra de søgte ind mod
forstaden, hvor kampene
fortsatte fra hus til hus. Efter
maleri af Niels Simonsen.

Oprørernes højre fløj trækker sig tilbage langs stranden
under beskydning af danske krigsskibe på fjorden.
Efter tegning af Niels Simonsen.

Eskadronen
Sauerbreys
indhug i kampen
omkring
jernstøberiet
i forstaden
Neustadt, hvor
260 oprørere
overgav sig,
hvorefter slaget
ved Bov var
forbi.
Efter tegning af
Niels Simonsen.

Ved Bov stod
oprørernes hær. Den
danske hær på omkring
10.000 mand stod ved
Bommerlund, nord
for Kidskelund og ved
Hønsnap. Treårskrigen
første kanonskud blev
afgivet fra batteriet
Dinesen på højderne
øst for byen under
kommando af kaptajn
A. W. Dinesen.
Efter billede af
Niels Simonsen.

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

farvel og varme håndslag udveksledes og endelig – kl. omt. 10 formiddag galopperede hestene ud af Vesterport ad Middelfart til!

Med en ubændig lyst efter at deltage i et "rigtigt slag", med en kæmpende uvished om det rigtige eller urigtige i min handling, og med rørende tanker på fader, moder og alle kære sad jeg nu en lang tid stille. Stokkebyes venlige afskedsord "når De bliver ked af det sol-daterliv, så kom De kun tilbage" klang mig længe i øret, man antog i almindelighed, at krigen ville være afsluttet forinden efteråret, og når det blev tilfældet, så havde jeg jo atter min plads.

Hen på eftermiddagen nåede vi Middelfart. Den gamle Lollesgaard gav en god middag på gæstgivergården, og straks efter det sidste glas vin var drukket, stødte vi "to unge helte" i en båd fra landingsbroen for at tage over til Snoghoj. Med et rørt hjerte ønskede faderen os et hjerteligt "lev vel". Så snart jeg havde sat min fod på Jyllands grund, forandrede min hele stemning sig, med kraft afrystede jeg mig enhver overmodig tanke, og uden at ville tænke mere på fremtidens og skæbnens omvekslende blide eller ublide muligheder, stræbte jeg efter et eneste mål – Armeen! På en postvogn rullede vi to fyre ad Kolding til, der i aftenbelysning viste sig for os i al dens pragt. Slotsruinen tog sig imponerende ud, der i lavningen.

Vi tog ind på Postgaarden, og uden

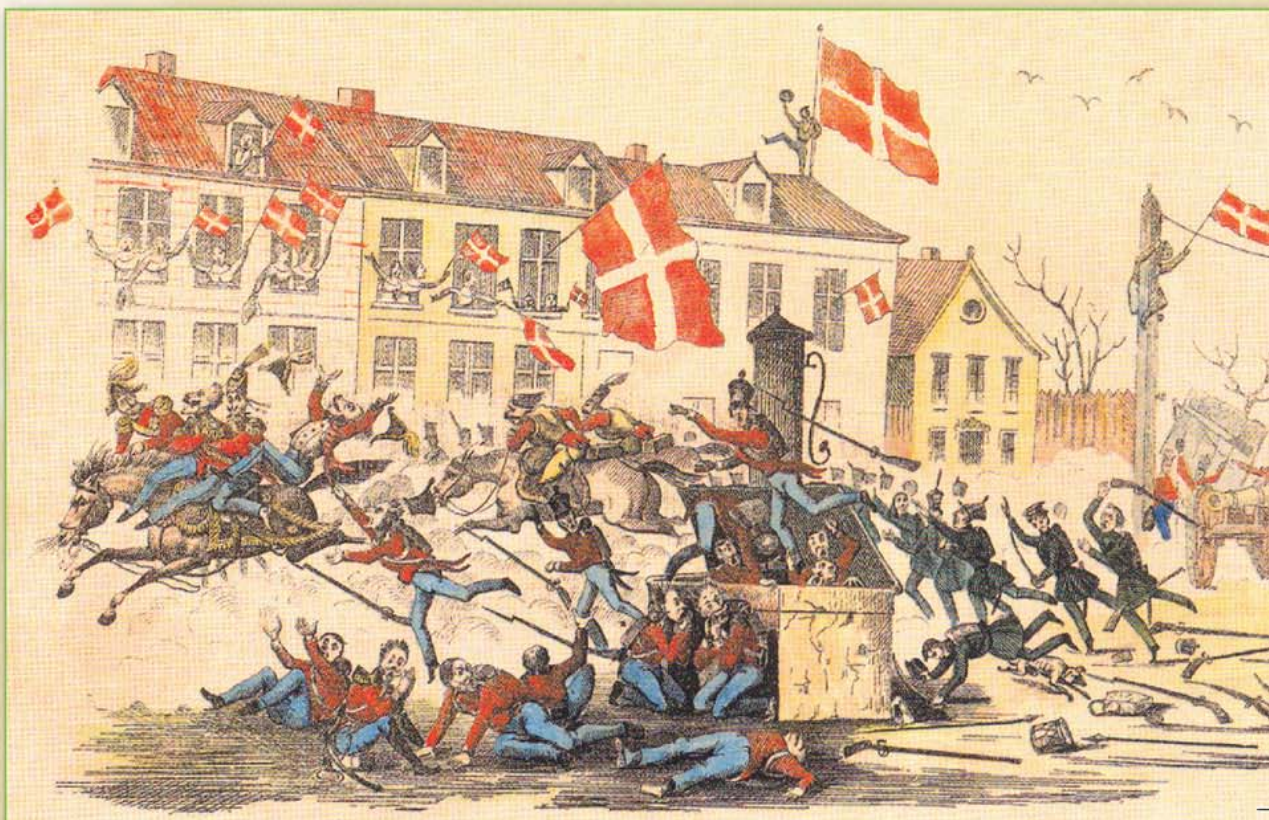
Kong Frederik 7. drog om eftermiddagen den 10. april i spidsen for livgarden ind i Flensborg hyldet af befolkningen. Efter billede af Niels Simonsen.

ophold gik vi straks hen til kommandantens kontor for om mulig at få fri befordring videre til arméen, der, efter hvad vi hørte, allerede havde forladt Flensborg, og var draget mod syd. Men der svarede man mig, at ingen flere frivillige blev antagen ved arméen, førend de havde gennemgået en underofficersskole i Fredericia, at den begyndte den 15. april, at mange frivillige var rejst derhen, og at der var heller intet andet for os at gøre. Det var en højst uhyggelig streg i min regning, ja da i Lollesgaards med, vi stod som våde hunde midt på torvet uden at sige et ord, skuffede i vore forventninger om at komme i krig, og ærgerlige over at være kommet 2 dage for sent. Ingen af os havde lyst til at lære at eksercere, medens der kæmpedes, at ligge to måneder i Fredericia, som man sagde os, var mig en utålelig tanke – jeg ville gøre nytte – jeg ville i slag! Lollesgaard vidste intet råd, men sagde gentagne gange: Jeg vil ikke være befalingsmand, jeg vil være soldat. Vi blev stående midt

på torvet, vel en times tid, og det var mørkt, det summede om os af bønder, der holdt der med heste og vogne. Da bestemte jeg mig til at ville tale med chefen fra kommandanturen, men man ivrede mig, han er i Flensborg og kommer først hjem i aften sent. Indtil da besøgte jeg professor Grønlund, hvis søn var i Odense, og i den gamle mand, fru og datteren fandt jeg elskværdige mennesker. To sønner var allerede med som frivillige.

Ved midnat stod jeg atter på torvet og passede på, når chefen kom, straks gik jeg ind og bad en officer om at måtte blive oberstløjtnant Baggesen af generalstaben forestillet.¹⁵ Han modtog os begge venligt, og jeg forklarede ham vor hensigt og bad om pas til arméen, men han henviste os til Fredericia. Jeg bemærkede, at vi ikke ville være befalingsmænd, vi ønskede blot at kunne virke med vore rifler, som vi stod med i hånden, og – han afskedigede os med de ord: "Kom i morgen tidlig, vi ville da se, hvad vi kunne gøre".

Den sejrige danske hær rykker ind i Flensborg mens oprørerne er på vild flugt. Soldaterne blev modtaget med jubel og hurraråb af den dansksindede befolkning, og overalt vajede Dannebrog. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Episode i forstaden ved Flensborg, hvor fangne oprørere bliver ført gennem byen efter slaget ved Bov 9. april 1848. De 2 officerer til hest er Schleppegrell og Helgesen. Malet af F. C. Lund.

12. april

Før solen var vi oppe og vandrede hen for at træffe Baggesen, men da han endnu sov, så benyttede Lollesgaard og jeg tiden til at prøve min riffel, ude ved sandbakken, sydvest for byen. På 200 skridt traf jeg en avis, vi havde stillet op, og med skæmt løb vi atter til bureauet. Baggesen læste nu mine anbefalinger, der havde fra onkel Christian, som stænderdeputeret, fra Ploug v. Richardt og fra Stokkebye, udspurgte os, og, da han havde hørt af

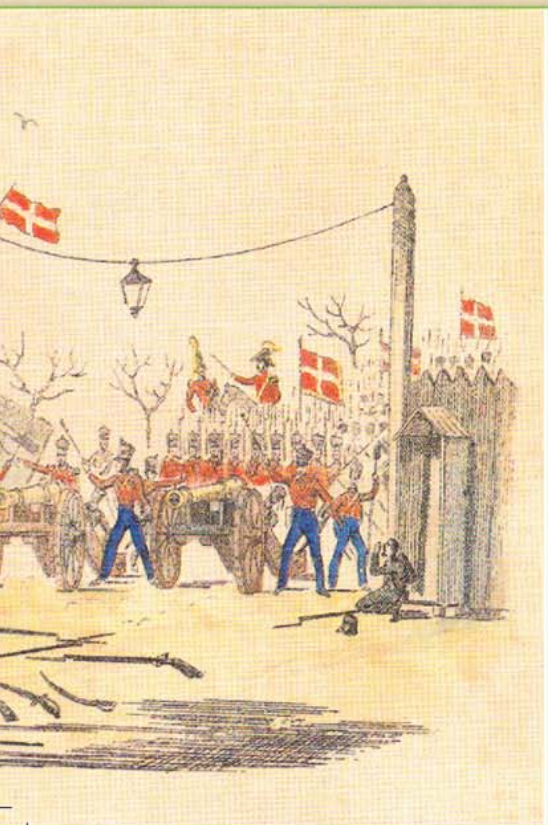
mig, at jeg var rejst uden mine forældres vidende, vendte han sig kort om og gav ordre til et pas' udstedelse for os begge. Et øjeblik efter gav han mig et stort forseglet brev, en anbefaling, til oberstløjtnant Magius,¹⁶ kommandøren for 3. jægerkorps, ved hvilket jeg havde bedt ham om at blive ansat, et vognpas på fri befordring for os to lige til armeen, rakte mig hånden og bød os et faderligt farvel. En time senere kørte vi på en bondevogn, af dem der holdt i mængde på torvet, siddende på et knippe halm, ud af byen ad Haderslev til, begge to jublende af glæde over at vi nu hoppede fremad mod armeen i stedet for at traske tilbage til Fredericia. I Haderslevs "Holstenske Hus" skrev vi breve til hjemmet, medens der lavedes noget mad til os, og så snart den rekvirerede vogn kom, humpede vi videre til Åbenrå, hvortil vi nåede sildig om aftenen i mørke, og tog ind i "Schleswig-Holsteinische Gasthof", en sand roverborg for vor stemning og for vore øjne. Efter en kop te krøb vi i seng, men Lollesgaard, der også var bevæbnet med en pistol, ladede denne og lagde den på stolen foran sengen. Her i byen lå mange af vore sårede krigere og deriblandt kaptajn Hegermann-Lindencrone af 3. jægerkorps,¹⁷ der var såret ved Bov-affæren, og som var den første officer, der efter flere dages pinsler ofrede sit liv for fædrelandet – i denne krig.

13. April

Om morgenen mødte en lignende befordring som den i går til fortsættelse af rejsen sydpå, efter at jeg om aftenen havde vist mit pas frem i kommandantens kontor. Ved Kruså Kobbermølle besøgte vi de forskansninger som oprørerne havde anlagt, men i skoven tæt ved Flensborg så jeg med hævntørstige følelser betydelige, halvtørrede blodstrømme på landevejen, spor af kanonkuglernes virkninger og veje, hvilke dele endnu blev langt tydeligere, da vi nåede forstaden. Her sås bygningerne trufne af store og små kugler, vinduer ituslåede osv., osv., men især faldt de af blod endnu farvede sten og rendestene os i øjnene. Skønt uvis om hvis blod der her havde flydt, opflammede en indre attrå efter kamp og hævn mit inderste i den grad, at vi begge svor at ville skyde alle de forrædere, vi så.

Vor higen efter at nå armeen tiltog, det varede heller ikke længe, så havde vi meldt os og fået en ny befordring, der så ud til at ville kunne bringe os hurtigere af sted end de andre, fra hvilke vi skiftedes til, for varmens skyld, at løbe hele halve mil forud. I Flensborg mødte jeg fuldmægtig Sivertsen, der nu var ansat ved intendanturen, og som ikke lidt forundret traf mig der og fuldt udrustet. Vor kusk var nu en plattysker, og det var vanskeligt at forstå ham. Tæt

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

udenfor, nord for Slesvig By mødte vi og så jeg kong Frederik den 7. med et talrigt følge og ledsaget af en del af Hestgarden. Kongen ville tilbage til Flensborg, som han i dag havde forladt. Lidt efter dette møde var vi i Slesvig, der forekom mig så uhyggelig stille. Gennemfrosne stod vi af i gæstgiveriet på dæmningen og slog os til ro, som vi virkelig trængte til. Vi skrev breve til hjemmet, jeg til Læso.

14. april

Om morgenen opsøgte vi Magius, der var kommandanten for avantgarden og som boede i Frederiksberg, han modtog os meget venligt, læste Baggesens brev og henviste os til kaptajn Lillienksjold, 1. kompagni af 3. jægerkorps,¹⁸ der gav os ordre til møde hos ham i morgen. Om eftermiddagen sad jeg i gæstgiveriet, i skjorteærmer, medens min frakke blev omændret til en militær uniform med rød krave, røde snore og blanke knapper. Jeg havde bedt kaptajnen om uniform og tornyster, men der havde intet. Om aftenen var vi hos Conditor Cantine, hvor vi traf en mængde "frivillige" og officerer, med hvem vi øjeblikkelig var gode venner. Der herskede en meget lystig og munter stemning iblandt dem, og det var meget sent, inden vi gik til sengs.

15. april

Formiddagen klokken 9 mødte vi hos kaptajn Lillienksjold, der boede hos den berygtede slesvig-holstenske præst Nielsen i Frederiksberg.¹⁹ lige over for Dovstummeinstituttet. For første gang stillede vi der til "appel" med hele kompagniet. Sekondlojtnant Wildenradt var den ældste lojtnant.²⁰ Lollesgaard og jeg fik kvarter anvist hos en vafabrikantinde, madame Petersen, hvortil vi så bragte vore sager. Vort middagsmåltid var i dag for første gang simpelt, og da værelset var uhyggeligt, med en seng, så forlod vi snart huset for at se os om i byen og træffe bekendte. Om eftermiddagen og om aftenen var vi atter hos Cantine Rabens og madame Esselbach, hvor en bnfsteg kostede 4 skilling, sent hjem og med en stor afsky krøb vi i den temmelig forfaldne seng. Det undrede mig meget, at alle, store og små, talte tysk og plattysk, og at beboernes stemning var imod os. Det forekom mig, at alle beboerne var fjender.

16. april

Om morgenen til appel uden for kaptajnens kvarter, og vi to fik også lønning 3 mark for 5 dage, desuden et rugbrød, et stk. kod og brændevin. Det morede os at traske hjem med brødet under armen og kodet mellem fingrene. Et nogenlunde rigtigt begreb om hvad vi to havde taget os for, havde vi endnu ikke. Vi var i dag undselige over at skulle modtage forplejning, for kaptajnen havde vi erklæret, at vi ikke ville have løn og forplejning, for Lollesgaard og jeg havde hver 50 mark på lommen. Vi mente, at når vi ikke modtog forplejning, så var vi ikke at betragte som "menige", at vi så mere kunne have vor egen vilje osv. Men man rådede os til at modtage, hvad der blev tilbudt os, for "kod og brød kan deres meriterede altid bruge", og senere hen slæbte vi med glæde naturalforplejningen hjem. Suppen i dag var fed nok, men det var dog "kamissuppe",²¹ som mandskabet kaldte den, og den mundede os ingenlunde. Om aftenen traf jeg fuldmægtig Hansen fra Nyborg og kandidat Schleppegrel, der som "frivillige" stod ved 2. kompagni, med disse vandrede vi om i byen, besøgte slottet, domkirken osv., og om aftenen stodte vi på nogle slagsmål mellem soldater og borgere.

17. april

Efter appel om formiddagen gik vi to en tur til Bustorf og Dannevirke Vold, som var meget interessant at se. Vi fandt fortrinlige udsigtspunkter, gjorde os bekendt med terrænet og fandt det dejligt. Om eftermiddagen eksercits og spredt fægtning for første gang. Lollesgaard og jeg blev indrangerede som en rod på venstre fløj af 1. division. Nogle af underofficererne kendte jeg, deriblandt, hvor underligt, en Petersen, der som fattig dreng havde tjent på Kragshøj og som mangan gang, før 1842, havde sadlet Jens' og min hest. Den gang havde jeg ofte skændet på ham,

når hesten eller saddeletojet var skident, nu var han min overmand. Lollesgaard og jeg var de eneste frivillige ved dette kompagni. Om aftenen sang, spillede og dansede vi lystigt hos cantine og skiltes ad efter en skål for "kampen den næste dag". Vi troede bestandig, at enten ville vi blive angrebne af preusserne og insurgenterne, som stod sammen ved Rendsborg, eller også at vi ville rykke frem mod dem.

18. april

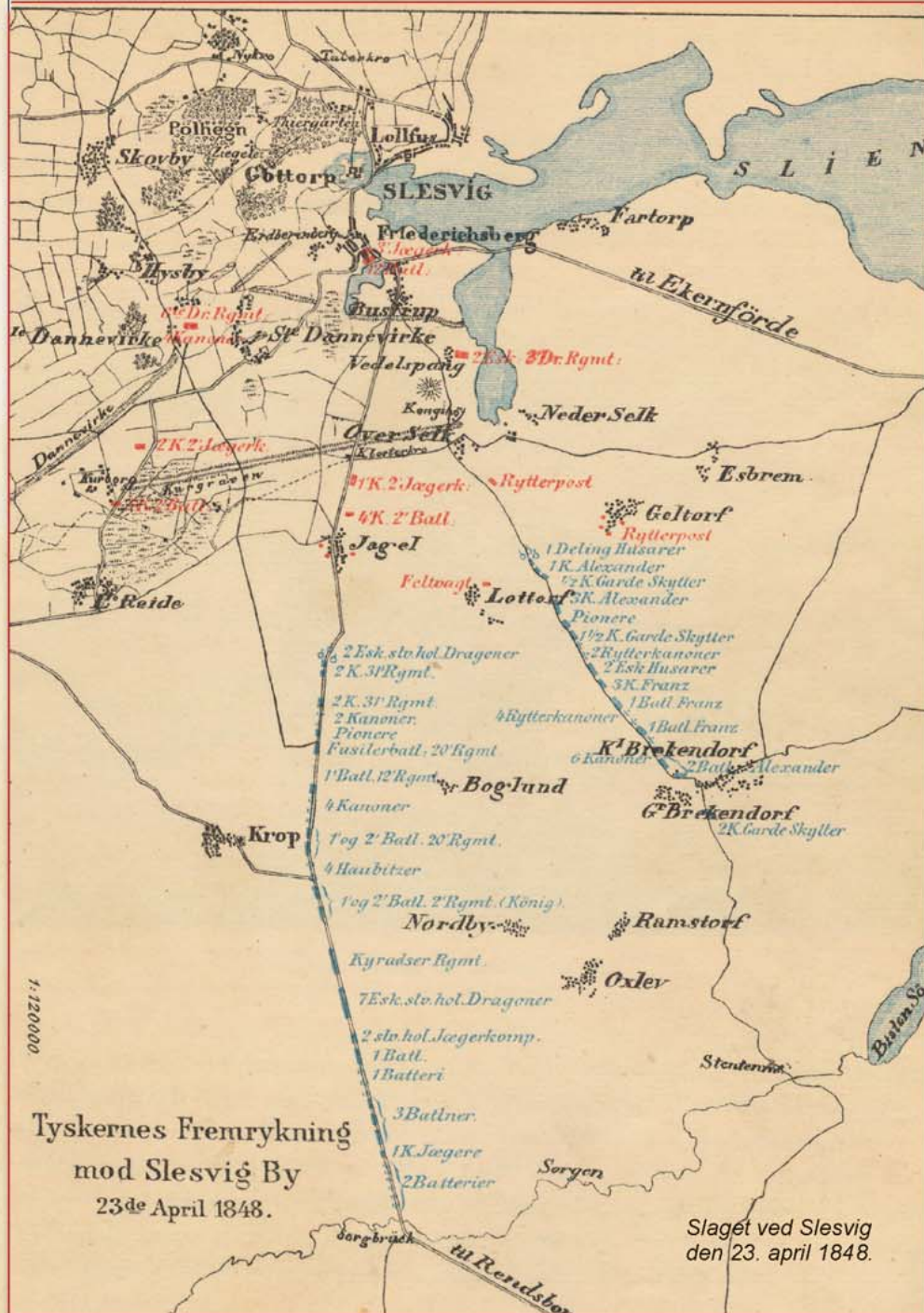
Et par timers eksercits om formiddagen, om eftermiddagen klokken 4 rykkede vi på feltvagt. Jeg kom med lojtnant Wildenradt ud foran Frederiksberg, hans vagt skulle dække landevejen fra Gl. Dannevirke, og den stilledes ved det sydvestligste hus af den gade, der fører fra Frederiksberg Kirke ud forbi Bustorf Teich ad Dannevirke "By" til. Lollesgaard kom med kaptajnen hen til Frederiksberg Skov. Om natten opholdt Wildenradt og jeg os i huset, vi lod hente varm mad og en flaske vin fra Esselbacks hotel. Ud på natten gik jeg med en patrulje til Dannevirke By, hvor 6. dragonregiment lå. Det var min første feltvagtstur. Mandskabet var muntert, sang og sludrede i begyndelsen af natten, men senere hen sad de og sov. Efter midnat lagde Wildenradt og jeg nogle dyner og halm på gulvet og sov. For at holde øjnene op havde jeg købt en lille pibe og meget tobak, og lærte, at det "at ryge" var uundværligt på feltvagt. Det var med en egen følelse, at jeg ladede riflen og satte fænghætte på.

19. april

Vi hørte, at der fremad ved Brekendorf i nattens løb havde været fægtning, og at nogle dragoner var døde og tagne til fange. Det oplivede alle, og man hørte soldaterne spørge, om det også var sandt, at nogle var skudte! Vi blev afløste om aftenen, og snart efter traf

*De lokale bønder
havde pligt til
at køre sårede
fra fronten. En
dansk soldat,
der selv er såret,
bevogter tre
sårede fjender.
I baggrunden
fører en soldat
tre fanger bort.
Efter maleri af
Niels Simonsen.
Scener af livet
i felten.*

21. april

Langfredag. Klokken 9 formiddag stillede 3. korps på gaden og afmarcherede ad Rendsborg chausseen for at rekonoscere. Ved Jagel kommanderedes 14. kompagni, hvorved Lollesgaard og jeg lå, over ad mod Breckendorf. Vi overstrejfede et betydeligt terræn, men udrettede tilsyneladende intet. Fjender så vi da ikke, da rytteriet stod endnu sydligere. Trætte og våde vendte vi tilbage til kvarteret inden aften. Jeg havde talt med en del bønder, der forstod og talte dansk. Af frygt for krigens følger så jeg flere steder, at beboerne bar deres husgeråd ud på markerne, og gravede også sager ned i jorden. Boligerne var indrettede på en i Jylland og på Fyn ukendt måde med ildsted uden skorsten, så rogen går ud af vinduer, døre og igennem taget. I reglen har husene kun en indgang, porten. Først kommer man ind i "loen" i hvilken til begge sider findes stald til husdyrene. Lige for indgangen, omtrent midt i huset er ildstedet, og bag dette ligger beboelsesværelserne. Egnen mellem Jagel og Breckendorf er øde, sandig og imod syd strækker sig en uhyre torvemose. Denne aften opsogte Lollesgaard og jeg ingen venner, men sengen så snart vore forsultne maver var blevet tilfredsstillende med brød og tynd tysk – te med kanel i.

22. april

Efter at Lollesgaard og jeg havde spist til middag og var blevet trakterede med kaffe, kom værtinden og opfordrede os til at se hendes have, hvilket vi da også gjorde. Alle tre stod da ved enden af haven, der stødte op til Bustorf Teich og betragtede det ret skønne parti, der lå syd for. Den gamle Dannevirke Vold, byen Bustorf og lavningen i sydvest. Solen skinnede, flere feltvagter, deres geværpyramider og nogle eksercerende tropper oplivede terrænet. Jeg stod fordybet i mine egne tanker, og mærkede ikke, at madammen og Lollesgaard var gået tilbage op til husets plankeværk, førend jeg vækkedes af mine drømme ved at høre et geværskud bag ved mig, og at noget peb tæt forbi og slog ned nogle alen foran mig i soen. Jeg råbte til Lollesgaard, der stod stille "Hvorfra kom det?" men da han ikke vidste det, spurgte jeg nogle dragoner, som kom løbende ind i haven fra nabohaven. De mente ligesom jeg med, at skuddet var affyret fra min værtindes loft. Bevæbnede undersøgte vi så hurtigt som muligt alle lofterne, men fandt ingen eller intet, der kunne give oplysning.

Fortsættes på næste side

Lollesgaard og jeg en del venner hos "Rabens", hvor vi sad ved et langt bord fyldt med hundrede af glas, og hvor der var megen lystighed, mange historier om fægtningen og store forventninger om, hvad der skulle udrettes af enhver, når krigen nu begyndte.

Der var i dag givet den befaling, at der skulle brændes lys og holdes vagt i ethvert kvarter, hvor der lå flere soldater. Rygtet gik, at tyskerne i byen ville overfalde os om natten. I den anledning og på grund af at min værtinde ikke ville give os lys, viste vi hende vore ladte pistoler, som vi lagde frem ved sengen. Vi sov dog uforstyrrede både i nat og fremdeles.

20. april

Skærtorsdag. Løjtnant Wildenradt førte Lollesgaard og mig til oberstløjtnant Magius, hvor vi med de andre frivillige ved korpset skulle aflægge ed til

fanen. Det blev dog opsat til en anden dag. Lollesgaard og jeg gik derpå op i Altstadt, hvor vi hørte, at alarmtrommen gik. Vi løb da hjem efter og fandt 3. jægerkorps allerede samlet i gaden i Frederiksberg. Snart stod vi to i geledet, og korpset marcherede så ud til Dannevirke Vold, hvor vi gjorde holdt og blev stående i en osende regn, til det blev mørkt. Grunden til at vi skulle stå der, fik vi menige ikke at vide, senere hørte jeg, at der såvel fra Slesvig By som fra Eckernförde havde været rekonosceringskommando fremad, og at de havde haft fægtning med fjenden. Vor værtinde havde sagt mig, at vi behøvede ikke at være bange for, at der endnu i nogle dag fandt angreb sted, men Gud hjælpe de stakkels danske, når vore komme, for så vil det ikke gå os som ved Flensborg. Det lod da til, som hun stod i forbindelse med Rendsborgerne.

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

Da det i en generalbefaling var forbudt at skyde i byen, så meldte jeg straks det passerede til kaptajn Lillien skjold, der dog tog sagen noget let, ihuer jeg, og naturligvis ikke fik den oplyst. Det var nær at antage, at kuglen var bestemt for mig, og af vor værtindes opførsel – hun var en ivrig "slesvig-holstenerinde" og meget mandig og opfarende – blev Lollesgaard og jeg næsten overbeviste om, at hun vidste mere om sagen, end hun foregav, hvilket også bestyrkedes i hendes eksalterede stemning. Dagen i forvejen havde hun vidtloftigt fortalt mig, at hun og "hendes" i byen stod i stadig, daglig forbindelse med Rendsborg. Hun vidste nok, når Preusserne ville komme osv., hvilket jeg, idet jeg forlod hende, besvarede med "gut, dass melde ich". Jeg har aldrig truffet nogen, der så uforbeholden udtalte sit had til alt dansk. Om aftenen ved appel blev kompagniets mandskab anmodet om at afgive en dags lønning til at dække den skade, der var tilføjet "Prinsens Palæ".²² Sagen var, at her nogle dage siden var vinkælderen der blevet opbrudt af nogle soldater, der havde drukket sig fulde og bagefter under slagsmål ruineret en del møbler osv. Gerningsmændene kunne man ikke få fingre i, og derfor skulle nu hele byens indkvartering, ved en lønnings sammenskud, lade slottet atter sætte i stand. Man fortalte i øvrigt, at det var en bestemt bataljon, der havde udøvet skandalen. Vort kompagni gav, næsten uden undtagelse, en dags lønning. Om aftenen var jeg med Croue, Møller og Belskner hos en ægte slesvig-holstensk familie, og vi spiste påskeæg der. De to unge døtre var særdeles gemytlige, og medens vi soldater tomte nogle selvavede glas punch, sang de "stammeverwandte Lieder",²³ og udbragte vi skåler for vor retfærdige sag, så gjorde de to pige børn det samme for "unsere gerechte Sache und Krieg".

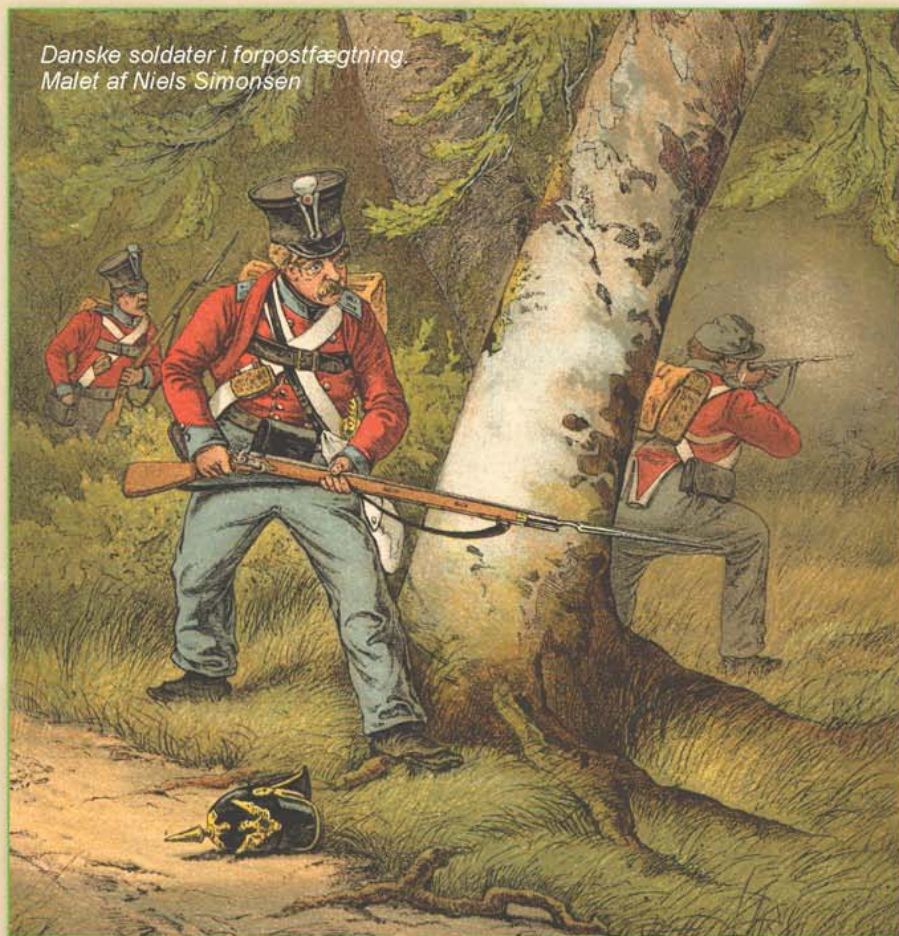
Vi skiltes meget sent ad uden at tænke på, at i morgen ville vi komme til at lugte krudt, noget disse pige børn og slesvig-holstenerne ganske sikkert vidste.²⁴

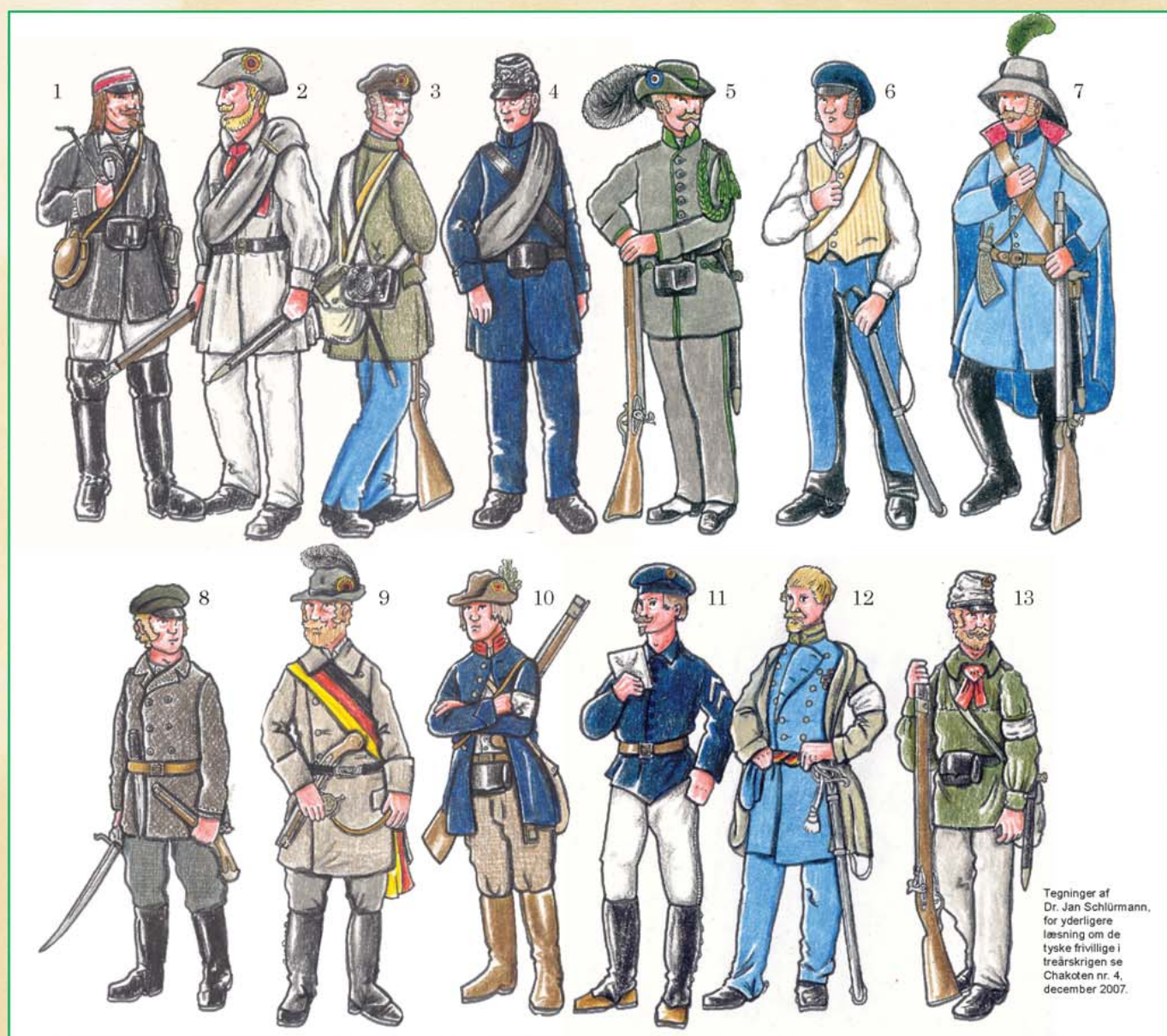
23. april

Klokken 8 morgen stillede kompagniet til appel uden for kaptajns kvarter, jeg bar det udleverede kød og brød for Lollesgaard og mig til vort kvarter, medens Lollesgaard gik ind i Frede-

riksberg Kirke. I anledning af at det var helligdag, iførte jeg mig min bedste stads, dvs. knapperne blev blankede og halvstøvlerne tagne på, gik så op ad gaden i den hensigt at se mig lidt om i det smukke vejr. Men jeg kom ikke ret langt forend frivillig Hansen af 2. kompagni og løjtnant F. Schøller kom løbende fra Altstadt og råbte, at fjenden var lige uden for byen, og at alarmtrommen gik oppe i byen.²⁵ Vi lo og narredes et sekund, men da jeg så hørte trommen, så troede jeg på, hvad de fortalte, og sprang derpå ind i Frederiksberg kirke, hvor jeg vidste der var mange soldater, og brølede ind af døren. Præsten stod på prædikestolen – "Alarmtrommen går, fjenden angriber". Der opstod en frygtelig tumult, og alle myldrede ud. Jeg løb til kvarteret, tog riflen, krudthornet og kugler samt brødpose, lod alt andet, de store støvler, skjorte og strømper ligge – for det var jo dog kun blind alarm, tænkte jeg. Idet jeg ville løbe ud af huset, stod værtinden i døren og sagde "ja, nun schlägt die schöne Freunde sich unsere, und dies mal wird es nicht Schutz sein" – idet hun rakte mig et lille franskbrød, som jeg stak i posen. Da jeg løb hjem efter fra kirken, kom en dragon flyvende op af gaden, på mit råb "Er fjenden der?" svarede han "Ved Jagel".

I gaden samlede 3. jægerkorps, 12. og 13. bataljon. Oberstløjtnant Magius viste sig også der. Vi, 1. kompagni marcherede først af, ud i Bustorf, hvor der gjordes holdt, og hvor hvert kompagni fik særskilt ordre. Vi rykkede straks frem til de sydligste huse. Der, hvor Selkervej forener sig med chausseen, bøjede det peloton, hvorved Lollesgaard og jeg stod af til venstre, løb over Selkervejen, gennem nogle haver, og opløstes i kæde langsmed en jordvold, der lå i syd og nord, et par hundrede alen fra vejen med front mod Saxearmvolden. Såvel denne som Dannevirke Vold var besat af "pikkelhuerne". Der faldt straks skud fra dem imod os, og det forekom mig noget besynderligt at høre en underlig hvislen og piben omkring mig. Det varede ikke længe, så fløj en kugle igennem det levende hegn, bag hvilket jeg stod og så efter en stor, sort hund, der uafbrudt, halsende, løb fra "pikkelhuerne" og til os og tilbage igen. Nogle kviste slog mig i ansigtet, kasketten fløj af, og jeg sad på enden – uvis om jeg var truffen. I samme sekund blev en mand ved siden af mig ramt i underlivet – da vågnede jeg, nu var det alvor, indså jeg, og fra det øjeblik undså jeg mig ikke for også at skyde efter alle de "mennesker", der nu kom nærmere og nærmere – ja end

Tegninger af
Dr. Jan Schlürmann,
for yderligere
læsning om de
tyske frivillige i
treårskrigen se
Chakoten nr. 4,
december 2007.

ikke var bange for at komme inden for 100 alen fra mig. Jeg skød mange skud her, men det ærgrede mig, at ladningen tog så lang tid, og lærte mig allerede her at spare og ikke at fyre førend jeg havde godt sigte. Da flere af mine nærmeste var sårede, nogle af dem sneg sig tilbage til husene, nogle blev liggende, hørte jeg, at der blev kommanderet, vi skulle retirere. Jeg og 5-6 mand trak os langsmed jordvolden til venstre, hen til vejen, der går til Hedeby, blev der noget, og fortsatte fra hegn til hegn, stadig skydende efter de efterfølgende "pikkelhuer", retræten langs den østre kant af byens haver. Lollesgaard og jeg var ikke mere sammen. Da jeg kom ned i lavningen omtrent midt i byen, så havde jeg ingen befalingsmand, jeg kunne heller ikke se, hvorledes sagerne stod. Derfor opfordrede jeg nogle kammerater til at følge mig op til "pavillonen". Der stod vi så en tid. Der var Wildenradt, og deroppefra havde vi godt skud.

Men da jeg bemærkede, at fjenden øst for chausseen trak mere og mere ned i lavningen og indtil chausseen, så fik jeg 8 a 10 mand til med mig at løbe over chausseen og besætte et enkeltliggende hus og det hegn, der fra huset løb ud i øst. Der blev jeg da en tid, og var vidne til, at Magius kom ridende op af chausseen iført trekantet hat, skjorte og patrontaske med solvkæde – efterfulgt af en lang kolonne af 12. bataljon. Magius standsede på chausseen lige ud for det tæt op til den liggende hus, ved hvis hjørne jeg stod, og derfor råbte jeg til ham "Hr. oberstlojtnant. Det går ikke an at holde der". Kuglerne peb stærkere end nogensinde forhen. "Pikkelhuerne" sås nærme sig mere og mere, men Magius råbte "de frivillige må foregå de andre med et godt eksempel – tag den bakke der", og han pegede på en lille høj lidt til venstre, som nogle af de soldater, der var hos mig, netop havde forladt, fordi "pikkelhuerne" i et

De tyske frivillige i treårskrigen

1. Holsatia studenter forbund.
2. Såkaldte "turnere" eller gymnaster.
3. I krigens begyndelse fik de frivillige ammunitionstasker, kornblå uniformsbukser og felthuer model 1842.
4. Frivillig fra Braunschweig.
5. Skytte fra Graf Bracklows frivillige.
6. Eidersteds beredne frivillige.
7. Frivillig fra 2. Frikorps i fantasiuniform.
8. Frivillig fra Frikorpsets strejfkorps ("Galathea" expedition).
9. Frikorps officer med sort-rødt-gult skærf.
10. Frivillig fra 3. Frikorps, maj 1848.
11. Sergent fra 4. Frikorps.
12. Major von der Tann i Bayersk uniform, maj 1948.
13. Frivillig fra Berlin, 4. Frikorps, maj 1848.

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

stort antal kom løbende op mod dem. Men jeg opflammedes af hans ord, og i rædsom kugleregn løb jeg foran 6-7 mand, som jeg opfordrede til at følge mig, op mod den lille høj til venstre for huset. Da jeg under løbet så mig om, fulgte kun 2 mand, de andre havde gjort omkring og løb tilbage til huset. I samme nu gjorde de to også omkring, og uagtet jeg brølede på dem, så agtede de det ikke. Ene som jeg var, løb jeg da også tilbage til huset og så, medens jeg løb, at sektionskolonnen ude på gaden standsede bevægelsen fremad. Den havde nået Magius på 100 alen nær, spredte sig ad og løb tilbage. Da jeg kom bag huset råbte jeg til Magius "der er for mange, vi er for få", men næppe havde han hørt det, førend han faldt forover og ned af hesten, der gav et spring til siden. Jeg gjorde et spring fremad for at ville komme ham til hjælp, men i samme øjeblik stormede fjenden ned af højen fra "pavillonen" og fremad chausseen, som en brølende love, så at jeg og mine folk, ligesom efter aftale eller kommando, gjorde omkring og søgte frelse i løb langs med og foran en hel del pikkelhuer, der nu stod på den lille høj til venstre (øst) for huset. At blive tagen til fange var for mig en frygtelig tanke. Det var et Guds under, at det ikke skete her, og at jeg ikke, ligeså lidt som nogen af de folk, der var med mig, blev truffet af de hundrede kugler, der slog ned i jorden omkring os. Jeg har forundret mig over, at jeg ikke havde bemærket, at pavillonen var bleven forladt af vore. Vi løb nu op på den høj, hvor 2 kanoner stod, der hvor Hedeby og Rendsborg chausseen stode sammen. Der lå en mængde af vore og skød på fjenden, der kom nærmere og nærmere. Teglværket, der lå nedenfor, var brændt. Jeg havde en god oversigt, så at en del jægere, der var ude på engen mellem Hedeby Vejen og Slien hoppede over vandgrofterne, at en fjendtlig kæde lå tværs over Hedeby Vejen og beskød os i flanken, at de dækkede sig bag det brændte teglværk, at der kom nogle kolonner frem fra Hedeby – Holz, og nogle kanoner blev kørt op tæt øst for den sydlige del af Bustrup, at vore 2 kanoner beskød fjendens kanoner, og hvorledes vore egne løb tilbage over dæmningen og ind til Frederiksberg.

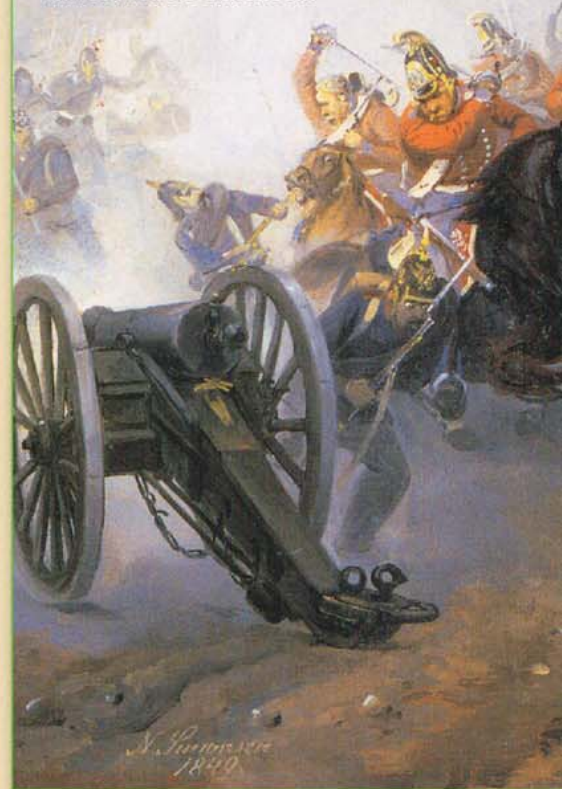
Så trak også vore to kanoner bort, og endelig skulle vi da med, men jeg min-

des ikke at have set en eneste officer på den tid, da vi forlod denne høj. Jeg må have været en af de sidste, der løb forbi det hvide, af kugle ganske forkullede "bomhus", for netop som jeg løb der forbi, så jeg op af Rendsborg chausse, eller Bustrup Gaden, og blev ikke lidt overrasket at se en lang kolonne pikkelhuer nærme sig til Bomhuset. Jeg ville skyde ind i kolonnen, men riflen var ikke ladet. Vi var vel en cirka 20-30 mand, der nu løb af alle kræfter over dæmningen ind i Frederiksberg Gade. Fra nogle af husene faldt der skud efter os. Ligeud for Dovstummeinstituttet gjorde vi 20-30 mand holdt og ladede geværerne, der var også soldater af 12. og 13. bataljon imellem os, men jeg så ikke en eneste løjtnant, Løllesgaard ikke heller. Soldaterne var irriterede over, at der faldt skud fra husene. Jeg så selv, at der blev skudt. Noget bag ved os, midt ude på gaden stod 2 kanoner. Der blev råbt, at vi skulle trække os ind til husene, for at kanonerne kunne skyde. De stod der, hvor vejen, eller gaden, fra Dannevirke By munder ud i gaden. Da viste teten af en lang, sluttet kolonne infanteri (gardere) sig nede ad dæmningen til Bustorf sig, og vore de to kanoner sendte den et par kardæsker, så prodsede kanonerne på og forsvandt. Kolonnen standsede ikke, men spredte sig lidt. Jeg vidste, at der fra gaden gik en smal vej ud til Sliens enge og tænkte, at fjenden rimeligvis ville vise sig på gangstien deromme, bag Dovinstituttets have. Med nogle folk løb jeg hen til denne smalle vej, og rigtig, der kom pikkelhuerne også. Efter at have gjort nogle skud på dem, blev de for mange. De i hovedgaden kom nærmere, og vi retirerede, nu uden ophold indtil lige ud for "Prinsens Palais". Der kom fjendtligt kavaleri efter os, og da man råbte "væk fra gaden, at kanonerne ved slottet kan skyde", så kom jeg med en del andre ind i "Prinsens Palais", og tog stilling med ladet gevær i et vindue. Men der blev vi ikke længe, for Pikkelhuerne kom nu i masse efter os. Jeg så, at nogle officerer faldt på den bro, der fører ind i slotsgården, men så måtte vi også se til at redde os. Jeg med en del sprang ud af vinduet til haven, og vadede jeg med løjtnant Stricker over en dyb, mudret grav, som omgav slotshaven,²⁶ hvorfra vi til dels sluttede sammen trak op på Erdberenberg Højen, deltog et øjeblik i modstand mod de fjender, der havde søgt derhen, og retirerede så skyndsomst, fordi fjenden var bag vor venstre fløj, hen til Pulvermühle, hvor vi da endelig fik lidt tid til at udhvile os i. Vore meget udsatte 2 kanoner på Erdberenberg så jeg i galop

redde sig, men det var også på høje tid, de kom bort. Efter at vi havde der under træerne ved Pulvermühle haft lidt ro, som vi benyttede til at tage en bid brød og hælde vandet ud af stovlerne, blev vi atter angrebne af nogle ikke forhen i dag sete fjender uden pikkelhuer. Vi blev drevne tilbage, jeg med vel cirka 50 mand trak os langs den østre kant af skoven til en kratbevokset bakke lige nord for Pulvermühle, og fjenden stod langsmed vejen fra i det nævnte sted ind til Slesvig, samt havde blankere inde i skoven. 1. jægerkorps rykkede nu frem til højre for mig. Vi fulgte så med og nåede atter tæt til vejen, men så kom masser af fjender og vi måtte atter tilbage til bakken. Jeg havde nu ikke flere patroner, men fik nogle af nogle "rodkjoler".²⁷ Kuglerne var rigtignok temmelig små, så jeg måtte lægge papir om dem, men så skød jeg så mange desto flere ud. Medens vi nu lå og skød, kom en ridende officer, adjutant Host,²⁸ østen om kratbakken og råbte til os, at nu skulle hele linjen

Fortsættes side 28

*Episode fra slaget ved Slesvig
23. april 1848. Ritmester Würtzens
dragoner tilbageerobrer 2 danske
kanoner, men får tilbagevejen
spærret af et holdende tysk
haubitzebatteri. Efter en heftig
kamp lykkedes det dem, at
hugge sig igennem fjendes
tætte kugleregn.
Malet af Niels Simonsen.*

Løjtnant Gluds kanoner under kampen
den 23. april 1848 ved Slesvig, udsnit af
billede malet af Niels Simonsen.

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

gøre et stormangreb, og "de frivillige" foran. Til højre for mig blev skydnin- gen overordentlig stærk. Jeg hørte også hurra, men som vi nu befandt os her, indså jeg rigtignok ikke, hvorledes vi uden hjælp skulle kunne jage de mange fjender væk, som sås ved Pulvermühle. Det sagde og råbte folkene også til den ridende officer, der imidlertid var kom- men foran os. Jeg fandt det urigtigt, at vi blev liggende, når han opfordrede os, og selv red foran til angreb, sprang op på jordvolden og kaldte, opfordrede og opflammede de andre, der lå bag volden til at følge med fremad, sprang så selv fremad, løb forbi officeren og så også, at en del mandskab fulgte mit eksempel, men de fleste trak til højre ned mod skovrandens jordvold, medens officeren og jeg avancerede over engen. Løjtnantens hest blev nu såret, og han vendte den og red bort østen om kratbakken, vi andre stormede frem. Bag efter mig, et par skridt, fulgte en frivillig, nogle skridt bag efter ham nogle menige, lidt til højre en del, men vi var ikke alle lige langt fremme. Kuglerne og de gule blomster i engen, snavs og røg omgav mig. Jeg så tilbage, og mandskabet kastede sig ned eller løb tilbage. Jeg standsede, så en fjendtlig

I krigens allerførste dage organiseredes 2 frivillige korps af Herregårdsskytter.

Det beredne Jægerkorps fra Øerne på ca. 200 mand og Det jydsk Skarpskyttekorps på 72 mand. Skytterne var mobile, bedre camouflerede og vant til at udnytte terrænet.

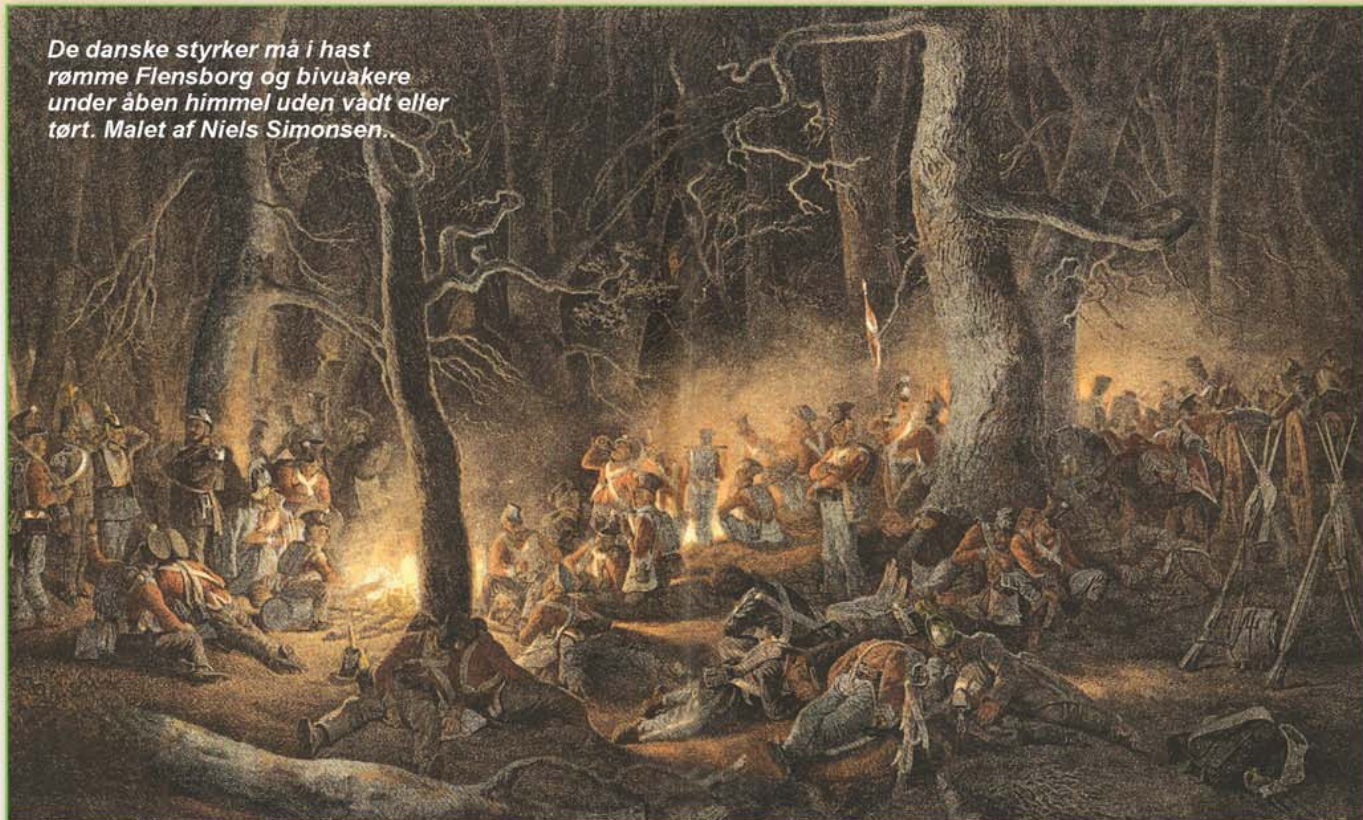
Efter maleri af Niels Simonsen. Det kgl. Bibliotek

officer ved hegnet i et ledhul, kastede riflen til kinden og skød efter ham, gjorde omkring, så den frivillige ligge på maven, ruskede i ham og råbte på ham, men da jeg fandt ham ubevægelig, så løb jeg og nåede, skønt hundrede kugler peb efter mig, tilbage bag heg- net, hvor de andre atter havde samlet sig. Jeg så nu, at flere af vore lå sårede på engen langsmed skoven og hørte, at ilden længere til højre blev svagere og svagere. Klokken var dengang vistnok 4-5. Jeg gik nu lidt længere tilbage, højere op på kratbakken, stillede mig ved et enestående højt træ, brugte det til anlæg og beskød fjenden. Der traf jeg min ungdomsven Jens Gjærn fra Læso, der i går var kommen hertil og

var ansat ved 11. bataljon. Han, samt en mand af 11. og jeg stod nu i nogen tid sammen og skød, med træet til anlæg. Medens jeg stod og sigtede og skød, fik manden forfald – han lå stendød. Da jeg manglede patroner, så tog jeg nu hans, medens soldaterne begyndte at gå tilbage, for som de sagde, der blæses re- træte overalt. Jens Gjærn og jeg fulgtes ad i nogen tid fra stilling til stilling. Den sidste toges i Thiergartens sydlige udkant, hvor jeg endnu skød en del skud på de efterfølgende og nærgående fjender. Hvem der kommanderede os, mandskabet af 3. jægerkorps, 1. og 11. bataljon og af 2. jægerkorps, det ved jeg ikke. Officerer så jeg ingen af. Da jeg endelig med en del jægere

De danske styrker må i hast rømme Flensborg og bivakere under åben himmel uden vådt eller tørt. Malet af Niels Simonsen.

2. Jægerkorps i kamp ved Oversø 24. april 1848, jægerne har dannet en karré-lignende formation, for at afslå et fjendtligt kavaleriangreb i form af Mecklenburgske Dragoner, som måtte vende om midt ude i mosen, malet af Niels Simonsen, Frederiksborgmuseet.

forlod skovens udkant og trak os hen ad mod Stampemøllen, begyndte det at mørkne. Gjern og jeg blev skilte ad. Nordud for Thiergarten i nærheden af Hühenhäuser stod jeg med et på en større del af 3. jægerkorps, og til min glæde også på Lollesgaard, der var kommen igennem slottet, og altså ikke havde været med ved Pulvermühle. Senere erfarede jeg fra Læso, at Jens Gjern var blevet taget til fange, og at han sad i Stade By.

Medens vi samledes i kompagni, fortalte enhver, hvad han havde oplevet. Man havde været aldeles opløst, kun få af folkene havde haft deres egne føre. Jeg f.eks. havde hverken set officererne eller underofficererne fra den tid, vi var ved pavillonen i Bustorf. Mangen en savnede vi. Man fortalte, at major Holm var blevet skudt af en civil mand,²⁹ for kampen havde hørt op, da han faldt. Den havde nu været i 9 timer – 10.000 mod 20.000, og vi var ikke drevet mere end ½ mil tilbage. Jeg var træt, våd og sulten, ingen havde noget at spise. Brødet, jeg tog med om morgenen, var for lang tid siden delt med de andre. I mørke marcherede vi nordpå, til vi nåede Isted Skov, der gjorde vi holdt inde på den venstre side af chausseen. I kompagni som piquet. Med gevæerne i armen sad eller lå vi ned og ventede med utålmodighed på de os lovede brød. Jeg sneg mig op på en lille høj tæt ved, og så derfra over 20 store blus i retningen af Slesvig. Det var preussernes vagtild, som jeg misundte dem. Man sagde, byen illumerede af glæde. En mand og jeg satte ryg sammen og sov fra uddelingen af brød og roget skinke. Jeg vækkedes ved "træd an". Det begyndte at dages. Vi marcherede ad Flensborg til, og jeg tiggede mig lidt brød til. Det var regnvej. I Oversee gjorde vi holdt i 10 minutter. Der fik jeg en kop kaffe, 5 daler værd.

Soldater indkvarteret i lade på Als fordriver tiden med kortspil. Frederiksborgmuseet.

Det kunne ikke undgås, at jeg undertiden i ledige øjeblikke tænkte på hjemmet, på Guds nåde og på Augusta og Theodor, der i dag blev konfirmerede, og at jeg i nat på højen sendte mine stille tak til Ham, der havde holdt sin hånd over mig!

24. april

Gennemblødte nåede vi Flensborg kl. 12-1. Enhver fik sin kvarterbillet, og andre ordre til at stille kl. 6 i eftermiddag ved de nordre møller. Vi var en del frivillige, som tilfældigt mødtes og gensidigt beklagede ikke at kunne finde husnummer. Vi gik ind i et lige ved os liggende stort hus, og bad der om husly. Vi, Schleppegrell, Hansen, Lollesgaard og jeg modtoges af "hofmesteren", der førte os ind i prægtige stuer, gav os et udsøgt middagsmåltid, prægtige kongelige senge, og tørre skjorter"! Det var den bekendte danske mand Christiansens hus. Han og frue var lige taget ombord i et i havnen liggende skib, for med deres kostbarheder at afgå til Als. Næppe var vi kommet i seng, før jeg vækkedes af en rædsom støj på gaden, og af råbet "fjenden er der". I et nu var jeg ved vinduet, og så da et uhyggeligt virvar af halvpåklædte

infanterister og kavalerister løbe og springe nord efter. Alt styrtede los, som om verdenens sidste time var kommet, og som man ville frelse sig ved flugt. Jeg vækkede kammeraterne og løb i bar skjorte ned i køkkenet og tog vort våde tøj, som hang over komfuret – til ikke liden skræk for to kvinder, der stod der og jamrede. Støvlerne fik jeg kun halvt på, men alt med, selv den våde skjorte, som blev stukket ned i brødposen, hvor den lå i godt selskab med noget steg og brød, en dame gav os, idet vi køb ned af trapperne.

På gaden så det rædsomt ud. "preusserne er der" brøledes og råbtes. Halvnøgne artillerister kørte i galop med kanoner og vogne, soldater med og uden beklædning eller våben, løse heste, væltede vogne. Brød, klæder, våben, ja alle mulige udrustningsgenstande lå kastede hen på gaden. Alle strømmede mod nord. Foran porten der var det livsfarligt – der så jeg selv soldater kaste deres gevær fra dem. Vi frivillige var naturligvis ikke længe samlede. På gaden kunne vi ikke stå stille. Vi revedes med af strømmen, og endelig kom jeg da ud til møllen, hvor

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

da også en del af 3. jægerkorps var og blev samlet. Vi blev stående der, indtil det begyndte at blive mørkt, imedens så jeg på den strøm af mennesker osv., som nedenunder os på chausseen væltede mod nord og samtalede om den mulige årsag dertil og om gårsdagens begivenheder. Selv nogle af korpsets befalingsmænd og folk standsede ikke for ved Haderslev – andre vedblev til Kolding. Korpset afmarcherede så til Bov, som vi nåede ved midnatstid.

25. april

I Bov gjorde vi holdt et par timer midt i byen. Det var meget mørkt, det regnede, og vi stod i sole til op over mine halvstovler. Jeg søgte ly og fandt det i en svinesti, hvor jeg nød lidt brød og sov lidt. Marchen gik så videre ad Als Sund til. Soldaterne tog hinanden under armene, hvorved de midterste da kunne gå og sove, hvilket jeg også prøvede. Hen imod morgen gjorde vi holdt i en by, hvor jeg var så heldig at få en kop kaffe af en bryggers kedel, selv uden sukker og mælk smagte en godt. Ved middagstid nåede vi Dybbøl By. Medens en del af korpset blev anvendt til forposttjeneste, fik en anden del lov til at søge hvile. Løllesgaard og jeg gik ind i et hus og fik klæderne tørrede lidt, medens æggepandekage blev lavet. Stovlerne var ikke til at få af. Da kom en bonde og fortalte, at alle jægerne var tagne over til Sønderborg, og at "ty-skerne" var i nærheden. Det første var sandt, da vi to nåede færgen ved Als Sund, var vi de sidste. Ved de nordre Sønderborg Møller traf vi korpset og marcherede videre ind på Als, forbi Augustenborg, og indkvarteredes i kompagnier i byen nordost ud. Løllesgaard og jeg kom med Wildenradt til Rumohrshof, hvor forpagter Jacobsen, kone og datter, forlovet med en hr. Rüt-zow, modtog os venligt. Datterens nydelige værelse fik vi to frivillige, men glæden var kun kort, for et par dage efter kom vor kaptajn også derhen, og vi blev da indkvarteret hos en bonde i Notmark. I de første dage hvilede vi os, men så begyndte man at eksercere med os. Jeg benyttede fritiden til at se mig om i egnen, besøge Augustenborg og til at skrive breve. Fra la Cour i Odense fik jeg et sælskinds tornyster, fra kusine Frederikke Hansen, også i Odense, et par skjorter og nogle strømper af den røde kiste, og et par store støvler fik jeg

også. Pengene var nu gået fløjten, og nu måtte jeg tære på lønningen.

1. maj

Af breve fra Læso så jeg, at fader var meget tilfreds med, at jeg var gået i felten, derimod moder mindre. Af mine skildringer om strabadser osv. havde hun måske udledt, at jeg fortrød det, hvilket dog ingenlunde var tilfældet. Først her på Als fik jeg det første brev fra Læso, som svar på min meddelelse om at jeg var gået med i krigen. Portoen af et brev fra Læso kostede 24 Sk.

Garden til fods, 12. og 13. Batl samt 3. jægerkorps dannede en 3. brigade, kommanderet af oberstløjtnant Rye,³⁰ og den var i kantonnement ved Sønderborg, i Ulkebo og Hörup. Vi arbejdede på lobegrave langs med Alssund.

6. maj

Fjenden under general Halkett stod nuovre på Dybbøl Bjerget og havde besat Alssund, Færggården og teglværket. I dag lod oberst Hansen,³¹ der nu havde overkommandoen her på Als, en del tropper sætte over Sundet ved Sønderborg, kanonerne tordnede igen, fjenden drevs op på bjerget, og man påbegyndte anlægget af et brohoved.

8. maj

Fjenden ville kaste os og vore besætninger i brohovederne tilbage, men fik "Snus" fra Mercurius" og løjtnant Holsts kanonjoller.³² Den første ildebrand på Sundved fandt sted i dag, en gård blev skudt i brand. Når 1. kompagni var på arbejde, ved lobegrave, batteriers anlæg osv., så blev Løllesgaard og jeg anvendt til patruljebesøg og skildvagter. En skibsbro fra Sønderborg til det nordre brohoved blev bygget af en mængde både og planker, og hver aften åbnedes broen i midten, så at de soldater, der befandt sig i brohovederne, enten måtte sejre eller tages til fange, såfremt de blev angrebne. Nogle fartøjer lagdes i nærheden af broen, og fortojedes med espingoler. Her var magelos dejligt på oen, og en frugtbarhed jeg ikke forhen havde anet. Jeg gjorde mange fodture, orienterede mig godt, og det morede mig at tale med befolkningen, der alle roste hertugen af Augustenborg og hans familie, skønt de langt fra havde tyske sympatier. Sproget er grimt, stærkt blandet med jyske og tyske ord, ja endog engelske. Bygningerne er dog ikke sydslesvigske. Bønderne lever simpelt, men har lyst til havekultur. I en lille bondegård var der ofte 20-30 mand indkvarteret; de sov i halmen med tæpper og dyner. Feltkapper havde ikke alle, Løllesgaard

og jeg aldrig nogen, men i reglen fik vi en "lukket seng", eller lavede os et leje på gulvet i en stue. Snart lavede vi selv maden, snart kogte "mutter" den for os. Vi to holdt i reglen sammen med en lille Sergent Kock, føreren, der udmærkede sig med et langt skæg og meget sludder.

I dag begyndte korpset med sikrings-tjenesten langs Als Sund.

23. maj

Forlod 3. jægerkorps kantonnementet, og opslog vi vor bolig i Rönhof Skov, i jordhytte indtil den 28. Vi tilbragte dagene med at eksercere og at skyde til skive med de nye taprifler, hvoraf hvert kompagni fik 50 stk. De forundrede os ved deres lange skudvidde. Løllesgaard og jeg beholdt dog vore egne rifler, hvortil vi havde købt 100 kugler. Medens vi lå her, var kompagniet på kystvagt langs med Sundet. Jeg stod oftere skildvagt, såvel nat som dag, men brugtes også som patruljefører. I batteriet lige nedenfor Rönhof, der var stort og stærkt og monteret med flere store kanoner, var jeg en hel nat. Løjtnant Wildenradt kommanderede kompagniet en lang tid. Indtil Kaufmann blev chef for korpset, førte Lillienskjold det. Alle andre kaptajner var Strikker, Krey og Mönnich.³³ Der var smukt her i og om skoven, især var det malerisk at

Batteriet Jessen ved Nybøl den 28. maj 1848, hvor et større dansk angreb forsøgte for at få Wrangel til at trække sig tilbage fra Nørrejylland. Batteriet med seks kanoner kæmper mod 16 fjendtlige kanoner, malet af Niels Simonsen.

se ud over sundet, over til Reventlow, og imod nord om morgenen tidlig når solen stod op og belyste landskabet. Hannoveranerne, der lå derovre, kom ofte ned til vandet, og det manglede da ikke sjældent på udfordrede gebærder fra begge kyster. Af og til sendte batterierne nogle kugler over til den anden side, en dag stod jeg i batteriet og skød det da efter hovedgården Reventlow, fordi en del tyske officerer var blevet indkvarteret der, og en morgen tidlig, jeg stod da i Rönhof Batteriet, viste der sig en mængde beredne officerer derovre på dæmningen ved vandmøllen, general Halkett, hed det sig, red på den hvide hest, og straks sendtes et par kanonkugler over efter ham, hvilket dog ikke syntes at have videre følger. Således hørtes der fra morgen tidligt til sent aften, kanonskud fra hele linjen langs Sundet, og ligeledes geværild over i Sundeved, hvor nu vore tropper var og havde feltvagter et tusinde skridt frem foran brohovederne. Her i skoven fik vi daglig leveret kød, flæsk og brød. Men af og til gik jeg om morgenen tidlig ud med skytten, der boede ved sundet tæt ved skoven og skød et dyr, hvoraf der sås flokke tæt ved, dejlige, store hvide hjorte. Mandskabet var inddelt i hold på 10 á 12 mand, hvert hold havde en kobberkedel til at koge i. Lollesgaard og jeg var sammen med

nogle underofficerer, og vi måtte også koge og stege. Smør var næsten ikke til at opdrive, vi købte honning til at smøre på brødet, når vi ikke havde stegfedt. Appetitten var god. Lollesgaard og jeg var en eftermiddag med orlov i Sønderborg, og fodrede, så godt vore midler tillod det, hos Reimuths, hvor vi traf en del frivillige, såvel svenske som norske og danske. Om aftenen havde vi i skoven sangpartier, af og til fik vi et glas punch tillavet i en suppekedel – de frivillige gav tonen an. Hvem af de frivillige der ville, kunne rejse til København for at gennemgå en underofficersskole. Hansen og Schleppegrel rejste, men Lollesgaard, Münster, jeg og nogle flere ville ikke – det måtte jo dog snart komme til kamp igen. En dag her i skoven på Tankilds' Øre, fik jeg en æske sendt fra Læsø. Moder sendte den med en del makroner og andre kager, rester fra Augusta og Theodors konfirmationsdag. Både officerer, underofficerer, frivillige og menige nød den med stor appetit, skønt de var over en måned gammel.

28.-29. maj

Om morgenen rykkede kompagniet på vagt langs med Sundet. Kl. 10 kom ordrer til afmarch. Hele korpset gik til Sønderborg, hvor der var stor bevægelse og mange tropper – vi skulle over

til Sundeved. Medens vi marcherede over skibsbroen hørte jeg heftig geværild op ad mod Dybbøl Mølle til. På højre side af det nordre brohoved gjorde korpset holdt, men kun medens geværerne blev ladede og befalinger uddelte. Det var et ejendommeligt moment, alle var så tavse, som om man havde angst for, at fjenden skulle høre os, der hvilede ligesom et mildt blik ud af øjnene. Der fægtedes allerede – endelig skulle det atter gå løs og ”let skal de ikke komme fra det”. Hele korpset trak op ad Apenrade Vejen. Kompagniet gjorde holdt, jeg var i teten og hørte, at kaptajnen talte om at sende nogen frem. Jeg bad om at måtte komme med, og med nogle få mand avancerede jeg forud for sektionsskollen, idet vi trak ind over marken til venstre for vejen. Vi havde møllen på vor venstre hånd. Jeg tror, vi var i højde med og omtrent imellem møllen og Steengård, men marcherede lige på eller efter Dybbøl By. Jeg kom ikke ret langt, førend jeg vekslede skud med nogle fjendtlige skytter. Wildenradt kom nu med forstærkning, og vi avancerede. Nogle fjendtlige kolonner kom dem, vi havde drevet tilbage, til hjælp. Vor kæde blev forstærket. Vore taprifler viste sig prægtige. Jeg lånte et

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

af en dosmerpeter,³⁴ og i forening med et par andre tapriffelbevæbnede menige beskød vi en større kolonne, som ville rykke den fjendtlige kæde til hjælp, på en afstand af vistnok 1000 alen, således at den spredte sig til højre og venstre og dækkede sig bag jordvoldene. Vi så tydeligt, at et par mænd blev liggende på det sted, hvor kolonnen havde stået. Oppe ved møllen kæmpede de endnu. Med 4 mænd krøb jeg i en grøft langsmed et hegn til et sted, hvor vi kunne beskyde nogle fjender, der stod for møllen, lå og skød op mod den. Da de mærkede det, gjorde de front mod os, og jeg så nu, at der var hen imod 20 mand. Jeg sendte en mand tilbage til Wildenradt for at bede om hjælp til at fange disse 20 med, men da hjælpen udeblev, og de fjendtlige trak mere og mere ned på og forbi os, løb jeg selv tilbage for at melde. Jeg traf da Lillien-skjold i en grøft. Jeg troede, han var død, men – han svarede kun ”gå til Wildenradt”. Han var ikke til at se – han var ude til højre, et par mand fik jeg til at følge mig tilbage til de 4, der vedblev at fyre på de 20, der nu til vor store ærgrelse trak sig i Rodemarche, langsmed en jordvold, ud af kniben. Medens korpset stod og ladede geværrerne ved brohovedet, trak en afdeling herregårdsskytter forbi os, disse ”Odense frivillige” kommanderet af oberst Hindenburg,³⁵ var lige kommet fra Fyn. Medens jeg endnu var i Odense, var man begyndt at organisere dette korpset, og jeg havde også sat mig i forbindelse med vedkommende for at træde ind deri, men sammensætningen var uvis, tilgangen af en noget vel udskejjende slags. Nu forstod jeg heller

ikke, at jeg ikke hørte til dem. Nogle af dem var tildelt vor brigade, da de drog forbi os, gjorde de en del modige fagter og gebærder, ledsagede af næbrud, der ingenlunde passede til situationen.³⁶ Jeg og de 5-6 mand trak nu til højre hen ad Ragebøl til. Fjenden der ved Dybbøl Mølle havde gjort en del modstand, veg nu overalt. Ved Ragebøl sluttede jeg mig til sergent Petersens deling, der hørte til løjtnant Wildenradts division. Fjenden havde netop forladt Ragebøl, og der var et par sårede, vi fandt også en del udrustningsgenstande, fruentimmer og born løbe om og jamrede. Vi ville efter fjenden, gik snart over markerne, snart ad en vej, der førte os ind på Saltrup By, omtrent midt på den. Jeg var foran, og da vi kom ind imellem et par gårde med haver om, stod pludselig 3 hannoveranske jægere foran os på en af vejens bugter og lagde an på os. Jeg råbte ”übergeben”, men de svarede med skud. En af mine bagmænd fyrede i det samme, og den ene faldt, de andre løb. Da jeg kom hen til ham, var han stendød. Vi avancerede nu ad vejen vest for byen op ad mod kirken, men pludselig faldt der skud bag ved os og ved at se mig om, så jeg en mængde brunsvigske jægere med chakot og hestehaler, der nu nærmede sig fra Øvre Saltrup. Det kan nok være vi løb, sprang over hegn, igennem haver og ud på marken, ad den side til hvorfra vi var kommet, og hvor jeg vidste, at sergent Petersen skulle være, idet jeg løb forbi en af byens gårde, så jeg løjtnant Wernich med nogle folk.³⁷ Jeg råbte til ham, at fjenden var stærkere end vi og omgik os. Han ville, vi skulle gå ind i en bondegård, men jeg gjorde et spring, var over hegnene ude på marken og søgte hen til mit peleton, hvor jeg fortalte Petersen, der havde fået en finger skudt af, hvad der passerede. Vi alle rykkede nu hen imod den gård, hvorved jeg havde set løjtnant

Wernich, bonderne fortalte han var taget til fange, og rigtig inde i gården lå lødertojet af 9 mand, som havde haft samme skæbne. Kl. var nu 7½ aften, vi afsøgte nu byen lige op til kirken, hvor vi endnu så rogen af den hårde artillerikamp ved Rubbøl Mølle, og hvor vi atter stødte til Wildenradt. Jorden dundrede under fødderne på os af den forfærdelige ”kanonkamp”, der fandt sted, og jeg ærgrede mig med folkene over, at vi ikke kunne være med derovre i sydvest. Lollesgaard var i dag med kaptajn Hansens division, ham traf jeg da heller ikke. Jeg og en del af 3. jægerkorps, cirka 100 mand, blev stående ved kirken, til at var mørkt, kl. 9 ¾ førte løjtnant Klein os tilbage til Sønderborg,³⁸ hvortil vi nåede hen imod kl. 12 om natten, rasende trætte. Det havde været smukt sommervejr, varmen og den megen løben om i kornmarkerne, ikke at tale om de vejstrækninger vi siden om morgenen kl. 4-5 havde tilbagelagt, kunne med rette have taget på kræfterne. Vi vidste ikke, hvor 3. jægerkorps var. Efter at vi havde passeret skibsbroen, gjorde løjtnant Klein holdt med os på den åbne plads der i byen, og medens vi rastede os på tømmeret der, sendtes en underofficer op til den kommanderende general Bureau, for at spørge hvor korpset var at træffe.³⁹ Efter ½ times tid var underofficeren endnu ikke vendt tilbage. Jeg tilbød og fik tilladelse til at gå derop, henvendte mig til Læssøe, der vredt svarede: ”Korpset er i Sundeved, der må De opsøge det”. Men Klein lod os indkvartere os selv i husene, der ved pladsen, til kl. 5. morgen. Jeg gik ind i en ussel rønne, hvor mutter gav mig en skål varm kaffe, og hvor jeg kastede mig med klæderne på en slags seng. Kl. 5 var vi atter samlede, og førtes nu ud til en udflyttergård ved Ragebøl, hvor vi traf sammen med de andre kompagnier og atter blev indrangerede i vore egne. Efter at vi havde fået brød, flæsk, brændevin og ammunition tildelt, afmarcherede korpset til Saltrup og stillede i kompagnikolonner, tillige med 13. bataljon, på kirkebakken syd for, hvor vi var opmærksomme tilskuer til den fægtning vore terailleurer havde med fjendens,⁴⁰ der kom frem fra Nybbøl Mølle Banke. 13. bataljon og en afdeling herregårdsskytter blev sendt i ilden og vi, 3. jægerkorps blev stående i reserve. Fjendens kanoner oppe på Nybbøl Bakke beskød os, vi ”faldt ned”, men en næsvis kugle rikochetterede dog ind i kolonnen, rev et tornyster itu på en mand og berørte en andens arm, så at blodet løb ud af ærmet over fingrene, uden at armen

Feltlæger i forreste geled var ledsaget af en ambulancesoldat, der bar en såkaldt kantine. Den indeholdt det mest nødvendige til førstehjælp. Det eneste smertestillende middel var alkohol, som soldaten til venstre trækker op. Efter maleri af Niels Simonsen. Scener af livet i felten.

Sønderborg præget af militærets tilstedeværelse. I baggrunden feltbroen til Sundeved. Frederiksborg-museet.

ellers fejlede noget. Nogle af vore 24 granatkanoner kørte nu op og beskød fjendens, så at de snart efter tav. Kaptajn Mönnich rykkede med sit korps ud til venstre for at assistere vore retirerende kammerater af 13. bataljon,⁴¹ og vi andre kompagnier trak os tilbage mod Dybbøl By. Medens vi i et øjeblik havde gjort holdt, så jeg at Mönnich havde stillet sit kompagni op på linje på en lille bakke, selv gik han op og ned bag linjen – 13. bataljons skytter blev trængte af fjendens løbende fremrykning – og da fjendens linje nærmede sig hans, kommanderede han "Au fyr", til sine på knæ liggende folk. Det var meget interessant at se med hvilken ro det hele skete, og hvorledes fjenden øjeblikkelig standse og søgte dækning tilbage. Uden at vi blev generede fortsattes nu retræten i al ro og orden for os lige til Dybbøl By. Mange af folkene var knotne over, at vi skulle retirere for så få fjender, det forstod vi og jeg heller ikke. På gaden i Dybbøl satte vi geværene i pyramide, blev liggende ved dem til om aftenen, da korpset så blev indkvarteret i 5 gårde. Bønderne fortalte mig, at fjenden i går havde haft mange sårede, hvilke bøndernes vogne havde måttet køre til Gravensten, ja nogle vogne var endog blevet sendt til Flensborg. Der var vogne som havde haft 5 a 7 mand at køre med, men også dem der kun havde haft "jen fieks Herre" på.⁴² Man talte med skam meget om 5. bataljon, som var sendt ind på Broagerland, uden at vi dog ret forstod det.

30. maj

Kl. 8½ var korpset igen ved Saltrup Kirke. 1. Kompagni igen ved Saltrup Kirke. 1. Kompagni blev der som piquet hele dagen og natten, i hvilken jeg var ude med patrulje.

31. maj

Afløstes vi af 13. bataljons 3. kompagni og marcherede 1. kompagni til Laugaard. I går aftes hørte jeg en voldsom kanonade i retningen af Gravensten. Jeg talte med bønder, der havde været borte med fjendens sårede, og de fortalte, at en stor masse preussere var på marchen til Flensborg, at der mellem dem vi forleden fægtede var alle slags tropper: Brunsvigere, oldenburgere, hannoveranere, og at de alle havde ytrret sig meget imod denne krig, som de ikke vidste, hvorfor de førte. De fik kun en ubetydelig lønning, men hver anden dag naturalforplejning af ærter, flæsk, gode ris, kød, kaffe og sukker. Vi fik aldrig ris, kaffe og sukker udleveret, men brændevin og bankegryn, hvilke sidste vi aldrig kunne få kogt møre.

1. juni

Kl. 3 om eftermiddagen trak kompagniet over til stads kvarteret i Ragebøl, efter lønning. 3 mark 2 skilling for 5 dage. Hele korpset stod samlet. 1. og 2. kompagni afmarcherede til Saltrup Kirke, og derfra på feltvagt og piquet. Om natten gik jeg med patruljer, hvad jeg ti gange hellere gjorde end at stå på post. Vi så intet til fjenden, men om aftenen hørte vi stærk kanonade ved Eckernsund.

2. juni

Efter afløsningen om morgenen blev jeg med det hele 1. korps indkvarteret i en bondegård tæt ved Saltrup Kirke. Medens vi ved middagstid stod samlede i gården, skete den ulykke at en mands gevær, medens han i en ladedør stod og pudsede det, gik af, og kuglen peb midt ind mellem os, samt traf en mand i arm. Det mærkelige var at bag ham stod 3-4 mand, som slap med skrækken. Den sårede blev straks kørt til Sønderborg. Tilfældet gjorde et ubeskriveligt uhyggeligt indtryk på alle. Efter at vi havde køgt suppe og spist, afmarcherede vi kl. 3 om eftermiddagen til forposttjeneste foran den østlige del af Saltrup by. En bonde, der havde kørt sårede til Gravensten, var blevet kaldt tilbage der, men var nu undvegen og vendt hjem, fortalte at "tyskerne" d. 29. ved Gravensten havde haft 150 mand dræbte og sårede af vore kanonbåde, som tyskerne nu var meget ængstelige for at komme nær.

3. juni

Kl. 3. om morgenen gik jeg med en patrulje, jeg kommanderede, til Ulderup, Blansgaard, Blans, Ballegård og derfra tilbage til Schnabeck, og kom atter tilbage til feltvagten kl. 10½, dog uden at se noget til fjenden. Sådan en tur morede mig. Bønderne var glade for at se os, traktered os, og fortalte, at ingen af de der den 28. liggende fjendtlige tropper havde deltaget i fægtingen, men var om aftenen afmarcheret i retningen

Fortsættes på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

af Gravensten. Hen imod aften rykkede vi ud i det i går forladte kvarter. Laden og halmen var vor stue og seng.

4. juni

Det forventede angreb af fjenden udeblev. Korpset marcherede til Dybbøl By, hvor vi blev indkvarterede, jeg i en tørvelade. Suppen smagte godt, strømperne vaskede jeg, de forrevne klæder syede jeg på, skjorten blev sendt til Sønderborg for at renses. Vi skulle nu have rast i nogle dage! Da jeg den 28. maj, efter at have set den brunsvigske jæger falde, noget senere kom forbi den samme plet, stod der i haven tæt ved en bonde, som fortalte, at de nu ville begrave ham der. Liget havde man trukket støvlerne af og berøvet andre ting, dog ikke uniformen. Året efter kom jeg atter der forbi, der var nu rejst et kors på graven af familien nede i Tyskland, som efter avertissement i aviserne havde fået oplyst, hvor den faldne jæger lå, og selv havde været på stedet for at holde om stedet.

5. juni

Kl. 7 morgen stillede kompagniet, rykkede uden for byen, afskød gevæerne og efter befalingen "at pudse godt" for i eftermiddagen skulle vi have revy for generalen, gik vi da til pudningen, hvori mandskabet, men også underofficererne, havde megen, ja stor færdighed og tilbojelig. Senere medens suppen kogte, gik jeg ud på marken tæt ved gården, lagde mig ned, faldt i søvn og drømte om fægtning, og at jeg fik en kugle gennem venstre kno – i det samme vækkedes jeg af en underofficer, som råbte "der blæses appel" og – langt borte hørte jeg stærk skydning. Et øjeblik efter stod vi alle samlede uden for korpsets kvarter, uden at havde fået suppe og kød. Med utålmodighed stod vi nu der en tid, og hørte knaldene af gevæerne og til sidst kanonerne. Vi ladede gevæerne og ønskede, at vi var derude. Klokken var vel over 12, da vi satte os i bevægelse udefter mod Nubbel gjorde holdt, ventede og fik så endelig den ordre, at 1. og 3. kompagni skulle besætte Dybbøl Kirkegård, medens de andre to forblev inde i byen, dog varede det ikke længe, forinden Kaptajn Mönnich afmarcherede til hen imod Buffel Skov, hvor 12. bataljon fægtede. Klokken var 3-4, da så jeg fra kirkemuren, hvorledes folk og officerer

Angrebet på Dybbøl Bjerg 5. juni 1848. Jørgen Sonne nåede ikke tidsnok frem til at overvære slaget, men malede på grundlag af andres beretninger dette billede af danskernes fremrykning fra Dybbøl Bjerg.

Ret hurtigt blev opbygget et sanitetskorpset med ambulancesoldater helt fremme ved forreste linie. De havde som alle i hæren strenge ordrer til at behandle sårede fjender med samme omsorg som danskere. Litografi efter maleri af Niels Simonsen. Scener af livet i felten.

af 4., 5. og 10. bataljon kom retirerende fra Stenderup Skov og By tilbage mod os. "Odense Frivillige" kom også, en del stillede sig i hold med os uden for kirkemuren, fra vejen til Ragebøl, og var nu, da jeg kunne begynde at skyde efter de sig i tætte kæder nærmende fjender, meget flinke, men benyttede ikke terrængenstandene som de burde. Medens fjenden standsede foran os og skød kirkens ruder ind og kalk ned, så jeg en del små fjendtlige kolonner trække forbi os nord for, hvor ingen af vore skytter syntes at være. Nogle af jægerne, der lå langsmed den nordlige mur, begyndte at retirere, det syntes

også at være på høje tid, for jeg som stod ved den vestre mur, så at vi også til venstre, mod syd var omgæede. Men løjtnant adjudant Magius,⁴³ som holdt på hesten uden for kirkemuren råbte, så jeg kunne høre det "ingen må retirere, for jeg giver signal". Ikke 300 alen fra os i rykken mod nord, marcherede en afdeling fjender op på linje, og så jeg, hvorledes officererne der ordnede dem, et øjeblik efter fik vi en salve fra dem, men – vi dukkede os under muren, og jeg så ikke en af vore jægere falde, men hørte ruderne klirre. Jeg tror bestemt, vi fik en salve til, men så hørtes Magius stemme "retirer", hvilket da

også skete som et lyn, hulter til bulter fra kirkegården ind gennem byen ad Dybbøl Mølle til. Da jeg nåede omtrent midt i byen, indhentede jeg overlæge Holst, som mente det ville knibe for os. En stund var vi sammen, men da jeg nåede den sydøstlige bydel og vejen til Nybbøl, kom en deling fjendtligt kavaleri susende, ikke 50 skridt fra mig og en del andre af jægerne. Vi ville til at dække os ved hegnet, og lade gevæerne, men da tordnede kanonerne oppe fra bjerget, og nogle kugler kom dansende og raslende ned af vejen ind mellem kavaleriet, der parerede, råbte og styrtede, gjorde omkring og flygtede. Jeg fik netop tid til at se en mængde heste og mennesker ligge og vælte mellem hinanden, forinden jeg benyttede momentet til at springe op, sætte over chausseen og på søndersiden af den løbe efter de længere tilbage løbende jægere, rigtignok med en forvreden fod og sting i siden, så jeg snart var den bagerste og kort efter måtte kaste mig i vejgroften uden håb om nu mere at kunne redde mig. Da jeg havde ligget noget, så jeg imidlertid, at de fjendtlige terailleurer nærmede sig, al kraft samledes og – reddede mig dog. Jeg kom nu hen imod Gulsagergårdene til vore egne jægere, der der havde en god stilling langsmed hegn, i nærheden af chausseen tog jeg stilling og begyndte atter at skyde, da "Alexander-garden" kom op mod os.⁴⁴ Men indtil da, vel omtrent 1 time, var det artilleriet som i flere batterier stod til højre, nord, for chausseen, der tordnede, ikke alene mod Dybbøl By, der snart brændte, og mod fjendens kolonner, men og især mod artilleriet, der blev ved med at køre frem mod os. Foran mig løb disse gardere, store karle med et messingskilt på brystet og korslædertøj, de var os meget nær, omtrent 200 alen, og engang endog bag den venstre fløj af det hegn, hvorved jeg stod, men løjtnant Wildenradt med nogle folk drev dem tilbage. Nogle sjællandske herreskytter var imellem os, der var især en af dem, som jeg i nogen tid var sammen med, og som så snart han fik øje på en garde, stillede sig op på jordvolden for at skyde, hvorved han naturligvis i mere end almindelig grad tiltrak sig fjendens ild. Da jeg spurgte, hvad han hed, svarede han Taarup. Nysgerrig som jeg var efter at se, hvorledes kampen eller forholdene var, foranledigede at jeg et øjeblik gik mere til højre hen imod batteriet, der fyrede af alle kræfter. Da jeg kom tilbage, fandt jeg Taarup liggende nedenfor det sted af hegnet, hvorpå

Jægere under fremrykning 1848-1851, malet af Niels Simonsen.

Fortsættes på næste side

Episode af slaget ved Dybbøl 5. juni 1848. Tyskerne ville fejre Kongen af Hannovers Fødselsdag ved en parade, som skulle bestå i et angreb på de danske. I stedet kastede danskerne den fremrykkende tyske hær tilbage, malet af Niels Simonsen.

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

han havde stået, med hovedet hvilende på højre arm, der lå på skrænten af en lille mergelgrav. Han var stendød, men hvor kuglen havde truffet ham, fik jeg ikke at se, skønt jeg trak ham ved benene lidt bort fra vandet. Da klokken var omt. 6, havde vi ikke mere ammunition, jeg havde allerede taget nogle bundter patroner ud af tornysteret fra en død mand. Folkene begyndte at blive urolige. Indtil da havde fjenden to gange trængt sig ind på os, men hver gang lod vi ham komme på nær hold, da skudt, og han var atter lobet tilbage til hegnene. Dette skete på vejen ned til Dybbøl By og ud til venstre. Midt under den stærkeste beskydning kom general Rye, trækkende sin hest, lige ud til kæden netop der, hvor jeg stod, og jeg sagde ham da, for han talte til os, opmuntrede os med "nu kommer snart forstærkning til Eder, prægtige karle". Herr General, vi har nu ingen kugler mere. Klokken var omtrent 6½ da blev vi afløste af 13. bataljon, og

vi, 3. jægerkorps, løb nogle marker tilbage, hvor vore krudtkarrer holdt, og hvor vi i en fart atter blev forsynede med ammunition og rangerede. I det vi trak os tilbage, mente mandskabet af 13. bataljon, at vi skulle retirere, og de begyndte at forlade hegnene med os. Jægerne måtte atter hen til hegnene, og blev det nu betydet infanteristerne at vi skulle hente kugler og krudt, de skulle bare blive, og når de nu havde skudt deres op, så kom vi igen, men de skulle skynde sig. Men forinden dette forefaldt, havde jeg med uhyre interesse set på at et fjendtligt batteri i galop rykkede frem mod os, gjorde holdt på en besat mark, prodsede af og begyndte at skyde, alt sammen imedens vore kanon- og geværkugler peb dem om ørene. Heste, mandskab, affutager blev skudt sonder og sammen, og endelig måtte resten vende om, efterladende faldne folk, heste og 3-4 kanoner eller vogne. Det var yderst modigt gjort, men ikke heldigt. Dette moment blev ikke ubenyttet af vore skytter, for jeg så at nogle af 13. bataljon blev sendte frem for at erobre kanonerne, hvilket dog ikke lykkedes dengang. Vore reserver fra Als var nu nåede op til os, blandt andre så jeg garderne nærmere sig os;

- at disse kom så langt frem var et godt tegn, så skulle vi snart "gå på".

Vi jægere, der havde fået ammunition, stod parat til at gå med. På venstre side, sonden, af chausseen stod vi, garden kom os tæt forbi, de marcherede op til venstre på linje, og løb frem til det hegn, hvorved vore forreste skytter lå, pustede et øjeblik og stormede så, alt frem imod næste hegn, garden i linie. 1. kompagni af jægerne fulgte lige bagefter i kolonne. Det var et stolt syn at se, med hvilken orden og fasthed fremgangen foretoges, enkelte gardister faldt, men de fleste kugler gik for højt, selv over vore hoveder. Fjenden flygtede, og holdt nu ikke mere stand i dag. Jo længere vi kom frem og ind mod Dybbøl By, 1. kompagni fulgte chausseen på søndre side, desto flere spor af vore våbens virkning. Lige over for det sted, hvor Taarup og jeg havde stået, var der i jordvolden, bag hvilken Alexander-garden havde ligget, et ledhul, hvorpå vi rettede vor opmærksomhed, da garderne ofte sprang forbi der. Nu ved fremrykningen kom jeg derigennem og talte i og ved ledhullet 5 gardister, til dels alle døde, en lå med fråden ud af munden og kæmpende med døden, alle var trufne i brystet eller hovedet, en

Preussernes farvel til den tapre landsoldat.
Den 26. august blev våbenstilstands-betingelserne underskrevet. Kampen ophørte i syv måneder. Holsten og Sønderjylland skulle rømmes af de danske og tyske tropper.
Malet af Niels Simonsen.

Kong Frederik VII besøger kirkebatteriet ved Sønderborg 28. april 1848, malet af Niels Simonsen.

havde fået kuglen igennem brystmæssingpladen med ornen, og efter min mening var denne rædsomme gerning Taarups værk. På og ved vejene i byen lå nogle steder hele dynger af lig, døde heste og uden seletøj eller saddele, ituskudte affutager, vogne, væltede voiturer osv. osv. Det begyndte nu at blive mørkt – hidtil havde vi under fægtningen haft den nedgående sols seance i øjnene – de brændende huses flammer lyste nu for os og forhojede

det skrækkelige indtryk af det hele! Fjenden havde opgivet al modstand og forfulgtes udad mod Dybbøl og Saltrup til. Vi, 3. korps 1. kompagni, fulgte som reserve, ad Flensborg-vejen, men ikke længere ind til Boffel-Rabbel, hvor vi gjorde holdt. Kanon- og geværliden døde lidt efter lidt hen, Lollersgaard og jeg satte os på en jordvold og – tænkte. Man var i det hele taget stille, kun lidet talende. Mandskabet samlede kanonkugler sammen og stablede dem på

vejen, andre bar lig og sårede inde fra markerne sammen ud på vejen. Fjenden havde vel, da han havde haft valpladsen indtil det sidste, bragt de fleste sårede, måske også døde, bort, men desuagtet fandtes dog nogle. En traf jeg tæt på vejen, som sagde "Au, Pardon, bitte Wasser". Solen, der om eftermiddagen havde generet os meget i at tage sigte, var gået blodrod ned. Vinden lagde sig under slaget mere og mere, så der var tider hen imod aftenen, at krudtrogen stod stille som en mur, og forhindrede os i at se fjenden og hans bevægelser, engang kunne jeg ikke se det ringeste af hele Dybbøl Byen. Klokken var vel 10. lidt over, da vi 3. korps, afmarcherede indad mod Sønderborg til, medens Seierløgkegårdens brand lyste for os, og kl. var over 12, da vi nåede Vestmacksgårdene på Als, og indkvarteredes der. I halmen søgte jeg hvile, men mangel på et blodigt billede, og uafbrudt knalden af skud, syntes danse i laden og at høres udenfor. Midt under fægtningens raseri faldt med drøm om paradiset mig i tanker, det isænde mit blod, men kun et øjeblik, jeg rettede mig op, og tog til gengæld et langt og bestemt sigte.

Noter på næste side

En dagbog fra foråret 1848

Fortsat fra forrige side

Noter

- 1, Af eksempler kan vi nævne C. F. Allen og Chr. Bruun: Breve fra danske Krigsmænd. Skrevne til Hjemmet under Felttogene 1848, 1849, 1850, København 1873; Daniel Bølling: Dagbøger 1848-1851, København 2001; J. P. S. S. Clausen: 1848-49-50. En Frivilligs Dagbog og Breve, København 1898; Erik Høyer Møller: Præsten i Krigen. Breve til en Ven fra en gammel Feltpræst, København 1900; Christian Adam Ludvigsen: Christian Adam Ludvigsens dagbog 1848-1850, København 1970; P. Fr. Rist: Olaf Ryes saga. Optegnelser, dagbøger og breve, København 1899; Jac. Thode Ræder: Krigserindringer fra 1848-50, København 1911; Ib Sandel: Fortællinger fra krigen 1848-50, København 1883; Mikael Kristian Hansen: "Breve fra Treårskrigen. Familien Bauers brevsamling", Personalhistorisk Tidsskrift, 2009:1, 2009, s. 66-101.
- 2, Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsafdelingen: C. F. Willerup (1826-1914), officer. Dagbøger fra felttogene 1848-51 og 1863-64. NKS 3955, 4°.
- 3, Kort biografi om Christoffer Foss Willerup findes i: Thor Pedersen: 20de Bataillons Historie 1842-1892 med 26 Portraiter, København 1892.
- 4, Den hannoveranske general og senere friherre Hugh von Halkett (1783-1863).
- 5, For en uddybende gennemgang af Treårskrigen begivenheder i de første måneder henvises til: Johannes Nielsen: Treårskrigen 1848-51, København 1993, s. 2-30; Hans Christian Bjerg & Ole L. Frantzen: Danmark i krig, København 2006, s. 271-285; Ole L. Frantzen & Knud J. V. Jespersen (red.): Danmarks krigshistorie. Bind 2. 1814-2008, København 2008, s. 26-41.
- 6, Eksempelvis Lars Lindeberg: "Skjont uden stort Haab", Chakoten, nr. 2, 2006, s. 38-41
- 7, Lignende beskrivelser findes også i en brevsamling på Teatermuseet i Hofteatret, som er blevet delvist publiceret: Mikael Kristian Hansen: "Breve fra Treårskrigen. Familien Bauers brevsamling", Personalhistorisk Tidsskrift, 2009:1, 2009, s. 66-101.
- 8, Inventarnummer: A 6488.
- 9, Rigsarkivet: Christoffer Foss Willerups familiearkiv (1826-1967). Arkivnummer: 06519. Arkivet indeholder blandt andet Christoffer Foss Willerups dagbøger for perioden 1851-1873; Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsafdelingen: C. F. Willerup (1826-1914), officer. Dagbøger fra felttogene 1848-51 og 1863-64. NKS 3955, 4°.
- 10, Hotel Postgaarden i Odense.
- 11, Runddelen i Odense.
- 12, Daværende sekondløjtnant Johan Adolph Bardenfleth (1825-1874) i Livgarden. Vilhelm Richter: Den danske Landmiliteret 1801-1894. Bind 1, København 1896, s. 22-23.
- 13, Enten generalmajor Christian Ludvig Castenskiold (1782-1865) eller generalmajor

Henrik Gilbert Castenskiold (1783-1856).

Vilhelm Richter (1896), s. 79.

14, Christoffer Foss Willerup husker forkert.

Michael Lollesgaards var kun fyldt 16 år.

15, Oberstløjtnant Frederik Ludvig August Haller Baggesen (1795-1865). Vilhelm Richter (1896), s. 17.

16, Oberstløjtnant Christian Wilhelm Magius (1787-1848) var kommandør for 3. jægerkorps. Han faldt ved Bustrup under slaget ved Slesvig den 23. april 1848. Vilhelm Richter: Den danske Landmiliteret 1801-1894. Bind 2, København 1897, s. 49.

17, Kaptajn Johan Frederik Hegermann-Lindencrone (1813-1848) i 3. jægerkorps. Han var dog død allerede den 10. april. Vilhelm Richter (1896), s. 173.

18, Sandsynligvis sekondløjtnant Frederik Liljenskiold (1825-1852). Vilhelm Richter (1897), s. 30.

19, Den stærkt slesvig-holstenskindede præst Nicolaus Johann Ernst Nielsen (1806-1883), der blev udelukket fra amnestien af 10. maj 1851 i forbindelse med fredsslutningen. Han bosatte sig senere i Oldenburg.

20, Sekondløjtnant Frederik Sophus Wildenrad (1823-1884). Vilhelm Richter (1897), s. 223-224.

21, Ukendt udtryk.

22, Prinsens Palæ i Slesvig by (opført i 1700) ligger tæt ved Gottorp Slot lidt uden for byens centrum i Frederiksberg. Palæet blev opkaldt efter prins Frederik af Nør og rummer i dag Slesvig-Holstens landsarkiv.

23, "Schleswig-Holstein-Lied (eller "Schleswig-Holstein meerumschlungen") skrevet i 1844. Musikken var af Carl Gottlieb Bellmann (1772-1862), mens Matthäus Friedrich Chemnitz (1815-1870) havde skrevet teksten.

24, Her er der et hul i dagbogen, hvilket ifølge Christoffer Foss Willerup skyldes, at de oprindelige dagbogsoptegnelser kun bestod af nogle løse ark, som han opbevarede i en brevtaske. De gik imidlertid tabt, hvorfor Willerup brugte sine gemte breve til hjemmet ved renskrivningen af dagbogen i sin alderdom.

25, Frederik Carl Gustav Schøller (1800-1888) var på dette tidspunkt sekondløjtnant ved 3. jægerkorps og blev en måned senere udnævnt til premierløjtnant ved 1. Forstærkningsbataljon. Vilhelm Richter (1897), s. 161.

26, Muligvis premierløjtnant Carl Bernt Vilhelm Stricker (1817-1885). Vilhelm Richter (1897), s. 182.

27, Øgenavn for linieinfanteriets røde uniform model 1842. Uniformen fik kun kort levetid og blev sidste gang anvendt ved udfaldet fra Fredericia 6. juli 1849.

28, Premierløjtnant Johan Ditlev Høst (1818-

1882) i 2. bataljon. Vilhelm Richter (1896), s. 202.

29, Major Christian Christoffer Gøttsche Holm (1796-1848), der døde den 12. maj efter at være blevet såret under slaget ved Slesvig. Vilhelm Richter (1896), s. 189.

30, På det tidspunkt oberst Olaf Rye (1792-1850), der året efter faldt ved udfaldet fra Fredericia. Vilhelm Richter (1897), s. 131.

31, Senere general og krigsminister Christian Frederik Hansen (1788-1873). Vilhelm Richter (1896), s. 160.

32, Sandsynligvis premierløjtnant Edvard William Holst (1809-1886). T. A. Topsøe-Jensen & E. Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat 1660-1814 og den danske Søetat 1814-1932. I, København 1935, s. 605.

33, Kaptajn Ludvig Alexander Rømeling Stricker (1815-1890), Kaptajn Georg Mathias Gerhard Krey (1809-1873) og Kaptajn Rudolph Leopold Mönnich (1802-1881) i 3. jægerbataljon. Vilhelm Richter (1897), s. 9, 72 og 182.

34, Dosmerpeter var et datidigt udtryk for en dumrian.

35, Sandsynligvis bataljonskommandør Vilhelm August Gottlieb Hindenburg (1795-1880). Vilhelm Richter (1896), s. 182-183.

36, Ukendt udtryk.

37, Sekondløjtnant Johan Carl Theodor Wernich (1827-1896) i 3. jægerkorps. Vilhelm Richter (1897), s. 219.

38, Sekondløjtnant Peter Gabriel Klein (1823-1859), som i 1844 indtrådte i 3. jægerkorps. Vilhelm Richter (1896), s. 227.

39, Hos Generalmajor Hans Christopher Georg Frederik Hedemann (1792-1859). Vilhelm Richter (1896), s. 171.

40, Teraillleur var Christoffer Foss Willerups og datidens udtryk for skarpskytter.

41, Kaptajn Rudolph Leopold Mönnich (1802-1881) i 3. jægerbataljon. Vilhelm Richter (1897), s. 72.

42, Ukendt udtryk.

43, Premierløjtnant Jens Erik Albrecht Magius (1816-1884) i 3. jægerbataljon. Vilhelm Richter (1897), s. 49.

44, Den preussiske Alexandergarde.

Til illustrationerne og deres tekster er anvendt følgende kilder:

- 1) Felttogene i vore første frihedsår, fortalte af Frits Holst og Axel Larsen, 1888 Ernst Bojesens Kunstforlag
- 2) Et hundredårsminde om Treårskrigen 1848-49-50, 1948 Berlingske Forlag, København
- 3) Treårskrigen 1848-1851, af Johs. Nielsen, 1993 Tøjhusmuseet
- 4) Fogtdals Illustreret Tidende, Guldalderen, Billeder af danskerens liv, 2006 Forlaget Palle Fogtdal A/S.
- 5) Wikimedia commons, treårskrigen (Category: First Schleswig War)
- 6) Følgende udgaver af Chakoten: nr. 2, august 1998, nr. 2, juni 2006, og nr. 4, december 2007.

Fra det hjemlige skatkammer

Vi har besøgt Jens Barfod i Taastrup, og præsenterer her en række af hans flotte figurer for Chakotens læsere.

"Jamen, hvorfor sender du ikke bud efter den?" foreslår fru en fortsat, når jeg begejstret viser hende billeder af figurnyheder på 'net' eller i blad. Med den opbakning har jeg igennem årene fornojet mig med bemaling af hovedsagelig figurer i skala 54 mm, startende med Historex's geniale plastiksæt, som jeg dog svigtede til fordel for tinfigurerne. Napoleons-tiden, romertiden og den amerikanske borgerkrig har været de foretrukne perioder, og jeg har bevidst altid købt figurer af høj kvalitet, da de er nemmest at bemale med et ordentligt resultat. Malingen er overvejende oliemalingens klare farver, og som kreativ og teknisk inspiration afprøver jeg ofte mestrenes vejledninger i bøger og blade samt på nettet. - En hobby som man selv uden terpentiner kan blive høj af.

Foto: Jens Barfod og Finn Hillmose

En fransk feltmedie fra napoleontiden (Historex).

Den franske marskal Soult, Metal Modeles.

Mongolsk bueskytte, 1402, (Timur Lenk); Beneito.

En ung general Bonaparte i Egyptens sand; Pegaso.

"Eilmarsch nach Küstrin", Frederik den Stores fodfolk skridter ud; Puchala.

Skandinavisk viking; Soldiers.

Fransk husar-officer, 7. reg.; Metal Modeles.

Sir John Eltham XIV c. England; Pegaso.

Slaget ved Teutoburgerwald

I Germaniens frie skove skulle Roms herskerbud aldrig mere lade sig høre (Carl Grimberg)

Af Jens Kristian Boll

I september 2009 kan vi fejre 2000-året for Slaget ved Teutoburgerwald, hvor Arminius og hans gæve germanere udslettede den romerske general Varus og XVII, XVIII og XIX legion. Slaget er blevet udnævnt til et af verdenshistoriens afgørende slag, der endegyldigt satte bom for Romerrigets fremtrængen.

Teutoburgerwald har som mange andre berømte slag fået sin rigelige del af myter, og såvel slaget som germanernes leder Arminius er blevet symboler, der kan anvendes af alle og bliver det. Det er et ikke ubetydeligt problem, at samtlige skriftlige kilder til slaget er romerske, og de følger en historisk tradition for, hvordan man beskriver nederlag, ligesom de ikke udmærker sig ved overdreven objektivitet. De bevarede hovedkilder er Tacitus (55-120 e.Kr.), der beskriver Varusfelttoget i sine *Annales*, hans samtidige Suetonius (70-130), og Dio Cassius (164-229). Som historikere er de i høj grad ansvarlige for det dårlige ry, det tidlige kejserdømme fik i eftertiden¹. De er enige om at give Varus skylden for nederlaget, måske for derigennem indirekte at kritisere kejser Augustus for at sætte sådan et fjols i spidsen for hæren i Germanien.

På billedsiden er problematikken den samme. Der findes samtidige buster af Kejser Augustus og flere af de øvrige romere, men der er ingen samtidige buster og billeder af Arminius og germanerne. Det har en eftertid søgt at råde bod på. I attenhundredetallet fik Teutoburgerwald og Arminius stor betydning for den tyske nationalisme, og det medvirkede til skabelsen af romantiserede figurer og ditto malerier. I den anledning sendes en særlig tak til vor tyske søsterforening "Die Zinnfigur", for tilladelse til at benytte de smukke billeder af 40 mm antikke flade tinfigurer².

Hvem var Publius Varus?

Romersk historieskrivning er der tradition for, at romernes få militære nederlag skyldes udelige generaler, der har brugt deres politiske forbindelser til at trænge sig forbi mere kompetente kolleger og fået poster, de ikke magtede at udfylde.

Varus er gledet ind i denne række, da romerske historikere gav ham ansvaret for nederlaget, og eftertidens historikere og forfattere har gjort ham til arketyper på den griske, nydelsessyge og inkompetente romer.

Publius Quinctilius Varus (46 f.Kr.-9 e.Kr.) var af gammel senatorslægt. Hans far havde været imod Cæsar, muligvis impliceret i attentatet¹⁵. marts

44 f.Kr. Publius Varus brød dog med familiens republikanske traditioner og knyttede sig til den politiske inderkreds. År 14 f.Kr., giftede han sig med Vipsania Marcella, datter af Marcus Agrippa, der var Augustus' højre hånd og Romerrigets militærchef. Året efter var Varus konsul sammen med Augustus' stedson Tiberius. År 9 f.Kr. blev Varus statholder i Nordafrika, og år 7 f.Kr. statholder i provinsen Syrien, hvor han synliggjorde Roms magt over for en broget skare af klientkonger, blandt hvilke Herodes den Store ikke er den mindst interessante.

Mange ser roden til nederlaget i Teutoburgerwald i, at Varus i sin hidtidige karriere overhovedet ikke havde nogen

erfaring med frihedsselskende folk eller krig. Carl Grimberg fastslår, at "Varus var typen på en middelmådighed af den stædige art, og både legemligt og åndeligt var han tungt bevægelig" og "Hvad der blev tolereret af tålmodige og undertrykte asiater, det duede ikke blandt ubændige germanere" (Grimberg 281). Og den victorianske militærhistoriker Creasy konkluderer i "15 Decisive Battles" forarget, at "Varus var vant til at underkue de depraverede og degenerede indfødte i Syrien, et land hvor mandsmod i århundreder havde været lige så ukendt som kvindelig anstændighed, hvorfor han troede, at han kunne tilfredsstille sin begærlighed og liderlighed med samme frækhed blandt

Nærkamp mellem Arminius og romersk centurion, Arminius modelleret af Andrea Jula, bemalet af Mariano Numitone, Pegaso model 90-018 og centurionen af Victor Konnov, bemalet af Pietro Balloni & Michele Minucci, Pegaso model 90-025

Germaniens modige sønner og renlyvede dotre" (Creasy 120). Her overser man, at Mellemøsten i den tidlige romertid var lige så "fredeligt" som i dag, og at posten som statholder i Syrien var den sidste, Augustus ville overlade en uerfaren eller inkompetent mand.

Varus' statholdertid er omtalt i Josephus Flavius' "Den jødiske Krig", hvor han optræder som en retfærdig og barsk romersk embedsmand og kompetent general. Da Herodes anklagede sin ældste søn og tronarving Antipatros for sammensværgelse og mordforsøg, opfordrede Herodes Varus til at optræde som dommer i sagen. Varus skar igennem og lod en dødsdomt fange drikke den gift, Antipatros havde forberedt til sin far, og manden "døde straks på stedet" (Josephus 100). Varus underrettede Augustus, der som overste dommer overlod Antipatros til Herodes, der udsatte henrettelsen grundet sin sygdom, da "han ikke ønskede henrettelsen af Antipatros skulle være en triviell affære, men først finde sted, når han selv var blevet rask" (Josephus 101). Da sygdommen imidlertid blev ved, lod kongen for en sikkerheds skyld Antipatros henrette.

Ved Herodes' død år 4 f.Kr. kom hans overlevende familie i strid om magten og rejste til Rom for at bagtale hinanden, efter at have ladet 3000 utilfredse nedhugge. Varus advarede udtrykkeligt sin skatmester Sabinus mod at tage til Jerusalem for at sikre kejserens del af Herodes' efterladte formue. Sabinus tog alligevel afsted, besatte byen og gik i gang med at berige kejseren og sig selv i tillid til, at han kunne tøjle befolkningen med den legion, Varus havde posteret i byen for alle tilfældes skyld. Den vrede befolkning rejste sig, og belejrede Sabinus

Arminius, med vinget hjelm på hvid hest, sikkert fjernet fra virkeligheden, men tro mod det romantiske billede, malerne skabte i atten-hundrede-tallet.

Varus, den romerske hærfører i feltherreuniform.

Kejser Augustus

Slaget ved Teutoburgerwald

Fortsat fra forrige side

i Jerusalem, og diverse røverbander og/eller oprørsbevægelser rullede sig ud. Varus drog til Jerusalem med to legioner og en hær af forbundsfæller, nedbrændte de byer, der førte an, og solgte indbyggerne som slaver, undsatte Sabinus og nøjedes med at korsfæste de 2000 mest skyldige i opstanden, hvorefter en oprørshær på 10.000 mand i Idumæa fik nok og overgav sig. Hovedparten fik lov at gå, mens de mest skyldige sendtes til Rom. Ved samme lejlighed tillod Varus de politiske ledere at sende en delegation til Rom for at bede Augustus om i hvert fald ikke at lade en af Herodesslægten fortsætte som jodisk konge. Augustus delte derfor riget i småkongedømmer under statholderens overopsyn. Herodes' overlevende søn Archelaos blev formelt konge, men skilte sig så dårligt fra opgaven, at Augustus år 6 simpelthen forviste ham til Gallien og gjorde Israel til en romersk provins.

Da Varus blev enkemand år 2 f.Kr. giftede han sig på ny, denne gang med en grandniece til Augustus. Det var således ikke nogen støvet paragrafrytter eller skrivebordsgeneral, som Augustus år 6 e.Kr. udvalgte til at afløse stedsønnen Tiberius som guvernør i Germanien, da en opstand på Balkan gjorde det nødvendigt at overflytte Tiberius til den front.

De ædle/ækle germanere

Germanerne har en dobbeltrolle i romersk historieskrivning, hvor de

rangerer mellem "de ædle vilde" og "de ækle vilde". Tacitus giver i sit værk "Germania" germanerne rollen som de uspolerede naturbørn, der ikke har ladet sig lokke af civilisationens falske goder og derfor har undgået den degenerering, som Tacitus mener, han kun alt for tydeligt ser hos sin samtid.

De ækle vilde er også en litterær type, hvor germanerne tildeles rollen som de ultimative barbarer, der er livsfarlige for deres omgivelser, hvorfor de i civilisationens og menneskehedens navn må nedkæmpes og tæmmes.

Da Varus fik overdraget ansvaret for ro og orden i Germanien, var det ikke nogen ny og ukendt fjende, Rom stod overfor.

I år 29 f.Kr. havde kejser Augustus fejret sin sejr over Antonius og Kleopatra ved at lade Janustemplets døre lukke som symbol på, at der nu herskede fred i Romerriget. Det var dog ikke alle, der fattede budskabet, da der var krige på Pyrenæerhalvøen mod cantabrer og asturere år 25-19 f.Kr., mens Romerrigets nordgrænse også var særdeles urolig.

Ved Cæsars død år 44 f.Kr. var Romerriget endnu et imperium, der bestod af riger spredt langs Middelhavet. Således gik forbindelsen til Cæsars erobringer i Gallien enten ad sovejen fra Norditalien til Massilia (Marseille) eller gennem potentielt fjendtlige Alpeområder. Under Augustus blev Nordgrænsen stabiliseret ved Rhinen og skudt frem til Donau, idet provinserne Raetia, Noricum og Pannonien (det nuværende Schweiz, Østrig, Sydtykland, Ungarn og Bosnien) blev føjet til Romerriget.

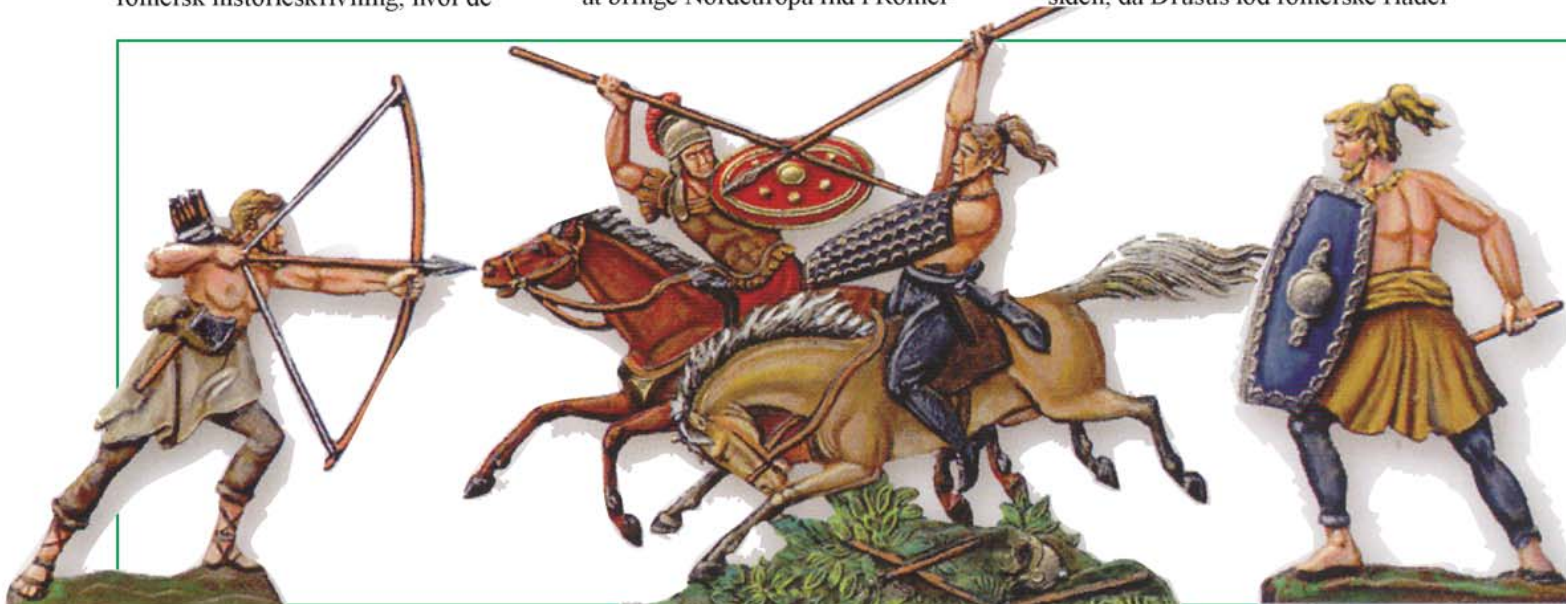
Historikere har siden drøftet, om Augustus opererede med en plan om at bringe Nordeuropa ind i Romer-

riget, eller om fremstødene mod nord mere var reaktioner på konkrete lokale problemer, hvor Rom ville sikre sine forbindelsesveje eller simpelthen reagere på plyndringstogter³?

Udvidelsen kostede Rom dyrt i mænd og materiel og ikke mindst i kvalificerede ledere. Augustus foretrak at hente sine militærchefer og potentielle efterfølgere inden for en snæver familiekræds, men led af det problem, at kredsen hjemsøgte af lav fødselsrate, høj bornedødelighed og sort uheld i aktiv tjeneste.

I år 25 f.Kr. førte Rom et felttog i Alperne mod salasserne, der truede forbindelsen mellem Gallien og Italien og heller ikke afviste chancen for et plyndringstogt ind på romersk område i ny og næ. I 20-29 f.Kr. var Marcus Agrippa oppe ved Rhingrænsen for at organisere forsvaret, og år i 16 f.Kr. blev statholderen M. Lollius og V. Legion besejret og mistede legionsørnen til germanske sigambre, der erobrede den romerske lejr ved det senere Aachen. Sigambreerne var angiveligt provokeret af Lollius' underordnede hårdhændede måde at opkræve skat på. Augustus måtte personligt til Gallien i 16-13 f.Kr. for at stabilisere situationen og sikre, at gallerne ikke fik gode ideer. Augustus overlod kommandoen på "nordfronten" til sin gamle ven Agrippa, der pacificerede det nuværende nordlige Balkan og Østrig, mens Augustus' stedsønner, Drusus og Tiberius, fik overdraget at sikre Alpelandskne og østsiden af Rhinen. Da Agrippa kort efter døde, fik Tiberius overladt den sydlige front, mens Drusus tog ansvaret for den nordlige.

Romerne trængte ind i området øst for Rhinen såvel over land som fra havsiden, da Drusus lod romerske flåder

erobre den frisiske kyst, anlægge forter og sætte sig fast i Wesermundingen, hvorfra forsyninger og forstærkninger kunne bringes til hærene af vandvejen. I området mellem Rhinen og Elben og Weser anlagde romerne faste militærlejre, hvor tomterne viser, der har været tale om regulære faste hovedkvarterer med paladser, der passede sig for såvel en kommende kejser som den militære og administrative stab. Romernes hovedmodstander var markomanerkongen Marobod og quaderkongen Tudrus. År 9 f.Kr. døde Drusus ved en rideulykke på vej tilbage fra årets felttog til Elben. Tiberius fik den militære overkommando og gik til sagen med 8 legioner. Stillet over for den overmagt fortrak Marobod og Tudrus til det senere Böhmen, og Tiberius oprettede provinsen Germanien for at blive forflyttet til Armenien, der var nabo til Roms eneste rival, Partherriket. Han blev afløst af Domitius Ahenobarbus (Rødkæb).

År 4-6 e. Kr. måtte Tiberius tilbage til Germanien, da Marobod havde dannet et germansk kongedømme og søgte at erobre den nye romerske provins Germania. Tiberius slog Marobod tilbage og sendte flådeekspeditioner fra den frisiske kyst op i Skagerrak. Der udbrod nu igen oprør i Pannonien, og Tiberius afgav sit statholderskab til Varus og ilede til den nye front. (Varus blev i Syrien afløst af Quirinius, der ophidsede jøderne ved at gennemføre en folketælling, der udløste en ny opstand⁴).

Romersk Germanien

Selv om Germanien var alt andet end et pacificeret område, var romerne i gang

Fortsættes på næste side

Massakre i skovbrynet, O. A. Kochs billede af Varusslaget fra 1909. Rytteren med den vingede hjelm på den hvide hest er vor helt, Arminius.

Slaget ved Teutoburgerwald

Fortsat fra forrige side

med at indlemme det i den civiliserede romerske verden. Da Varus overtog sit statholderskab, var den første romerske by i Germanien blevet anlagt ved Waldgirmes i Hessen, 100 km øst for Rhinen (Fundet i 1990 og indeholdt de første stenbygninger i Tyskland):

Germanerne havde ingen tradition for at anlægge byer, hvorfor romerne var begyndt at anlægge byer i den nye provins Germanien. Når et område var pacificeret, belønnede Rom sine veteraner med jord omkring fæstningerne eller de nyanlagte byer. Legionærerne måtte officielt ikke gifte sig, men i praksis accepterede man, at legionærerne havde forbindelse med lokale kvinder, og afkommet talte som romerske borgere. Nijmegen, Köln, Bonn, Koblenz, Manz, Speyer, Strassburg, Basel, Zürich og Augsburg begyndte deres karrierer som romerske befæstninger og byer. Øst for Rhinen anlagde man en regulær by, og ikke en militærlejr, ved Waldgirmes. Byen var udstyret med et forum, og keramikfund antyder, den var beboet af såvel romere som germanere. Så vidt man kan se, er byen opgivet, muligvis efter kampe, men øjensynligt nedbrudt af romerne selv, umiddelbart efter Varus' nederlag.

Historikere, og efter dem historikerne, hævder, at Varus drev germanerne til raseri ved at behandle dem som undertvungne folk, udskrive blodige skatter og indføre romersk ret, hvor henrettelser og piskning især forbitrede germanerne. Det skal være usagt, om Varus og hans underordnede har været værre end andre romerske guvernører, men romerne synes generelt at have overvurderet nyhvervede

undersåtters føjelighed og undervurderet deres selvrespekt og kampkraft. Det sker ofte i Roms historie, at en opstand kommer som en overraskelse, således bliver Cæsars hære i Gallien i vinteren 54-53 f.Kr. overrasket, ligesom dronning Bouadica var tæt på at overrumple romerne i Britannien og smide dem tilbage i Kanalen år 61 e.Kr. og de hyppige jødiske opstande lader også til at komme som en overraskelse for romerne hver gang.

De romerske historieskrivere hævder, at Varus plejede at rykke frem til Elbgrænsen med sine tropper om sommeren for om efteråret at trække sig tilbage til Rhinegnene og gå i vinterkvarter i de faste lejre på begge sider af Rhinen. Hensigten med manøvrerne var formentlig at sikre, at Marobod og Tudrus ikke skulle få gode ideer og falde ind i det romerske Germanien, og at selv indbyggerne i de fjerneste egne af den ny provins ved selvsyn konstaterede Roms væld. Varus havde tre legioner til sin rådighed foruden de tropper, der forblev i garnison omkring Rhinen og større kontingenter af germanske hjælpetropper under brødrene Arminius og Flavus, sønner af cheruskerhøvdingen Segimer. Det var almindeligt at bruge hjælpetropper som rytteri og let infanteri. God tjeneste blev belønnet med romersk borgerskab, og cheruskerne havde vist deres effektivitet og loyalitet i kampene i Alpeegnene og Balkan under Tiberius.

Hans navn var Hermann og han var hertug over Harzen (Martin Luther)

Varus' modstander og banemand Arminius, var 25 år, da han sejrede i Teutoburgerwald. Han havde allerede haft en længere karriere som romersk officer under Tiberius og kendte den romerske hærstaktik, muligheder og svagheder.

Vi ved ikke, om Arminius stillede sig

i spidsen for rejsningen mod romerne, fordi han ved selvsyn havde set nok til, hvordan romerne under Tiberius pacificerede og civiliserede, eller om cheruskerne havde været udsat for særligt hårdhændte skatteopkrævere, eller om han håbede at kunne gøre Marobod kunsten efter og oprette et selvstændigt germansk kongerige? Man kan kun sige, hans indsats er imponerende: Det lykkedes øjensynligt Arminius at skabe en alliance mellem de germanske stammer mellem Rhinen og Elben, ligesom det lader til, at hovedparten af de germanske hjælpetropper, der var udstyrede og trænet af romerne, fulgte Arminius, helt uden at romerne anede uråd. Det lykkedes germanerne at mobilisere en kampstyrke på 30.000 mand, og de forberedte et baghold i Teutoburgerwald. Man må ikke undervurdere de cheruskiske hjælpetroppers sideskift, da det sikrede germanerne en kerne af toptrænede veludrustede disciplinerede soldater, ja moderne tyske militærhistorikere har overvejet, hvorvidt Arminius' oprør ikke snarere burde kaldes et militærmytteri mod romerne?

En af de myter, der knytter sig til Arminius er en tragisk kærlighedshistorie. Segestes var en stormand i Cheruskerstammen, som deltog i romernes forsøg på at erobre det nordlige Germanien. Arminius havde giftet sig med Thusnelda, Segestes datter, imod hendes faders vilje. Segestes foretrak romernes overherredømme og havde et livslangt horn i siden på Arminius, og forsøgte derfor på forskellig måde at hævne sig. Blandt andet advarede han Varus om Cheruskerne forestående oprør. Men Varus troede ham ikke. Da unge Germanicus i år 15 igen førte legioner over Rhinen og ind i Germanien var Segestes hans allierede. Segestes fangede Arminius og Thusnelda og kastede dem i fængsel. Det lykkedes Arminius

Foto:
Christian
Raun

Hermann Denkmal i nærheden af Bielefeld er Detmoldregionens vartegn og regnes blandt de kendeste tyske udflygtsmål. Det er opført af Ernst von Bandel (17/05.1800-25/09.1876) på det 386 meter høje Grotenburg som et mindesmærke for "Tysklands befrier" og sejrherre i Varusslaget i år 9 e. Kr. Mindesmærket var hans livsværk, og han brugte hele sin formue på opgaven. I 1838 blev grundstenen lagt, men først 37 år senere i sommeren 1875 et år før von Bandels død var mindesmærket færdigt og blev indviet af Kejser Wilhelm I. Tårnet er 26,89 meter højt, og Hermannfiguren fra fod til sværdspids er 26,57 meter. Samlet er mindesmærket således 53,46 meter højt. Sværdet alene er 7 meter. Mindesmærket er åbent hele året og gratis at besigtige. Ønsker man at bestige tårnet, er prisen Euro 1,30.

at undslippe, men Thusnelda undslap ikke, og de mødtes aldrig siden.

Der har hersket stor uenighed om, hvor Teutoburgerwald egentlig har ligget, da den nuværende Teutoburgerwald fik sit navn under det 19. århundredes nationalbejæstrede romantik. Den sandsynligste kandidat er Kalkriese. Her har arkæologer og frivillige med metaldetektorer afdækket en større valplads. Man har endnu ikke fundet genstande med indskrifter, der viser, de har tilhørt en af de tre uheldige legioner, men der er fundet tusindvis af smågenstande og brudstykker af romersk udrustning, som en plyndrende fjende ville overse, mens de sejrende germanere åbenbart har fjernet deres egne faldnes udrustning. Der er også fundet adskillige massebegravelser med menneske- og dyreknogler, i det mindste et af dyrene er identificeret som et syditaliensk mulddyr, der gav sit liv for imperiet her. Montfund (1200 stk.!) peger også på, at der er sket noget meget voldsomt ikke efter år 9 ved Kalkriese. Udgravninger af slagmarken har vist, at stedet var valgt med strategisk sans, da en fjendtlig hær der skulle passere mellem skovbevoksede højedrag og moseområder og således ville blive trængt sammen på et ganske lille areal under passagen. Germanerne havde yderligere forbedret deres position med jordvolde og hegn, så de kunne angribe ud fra dækning.

Slaget ved Kalkriese

I efteråret år 9 befandt Varus' hær sig på tilbagemarch til vinterkvartererne fra Weser. Hæren har haft et omfattende tros og medført mange nonkombattanter og således ikke nødvendigvis lignet en hurtig offensivhær. Arminius skal have advaret om uroligheder omkring Kalkriese og tilbudt at tage af sted med hjælpetropperne i forventning om, at Varus ville støtte ham med den øvrige hær, hvis det blev nødvendigt, selv om en romersk hær tilstedeværelse nok ville dæmpe enhver oprørslyst.

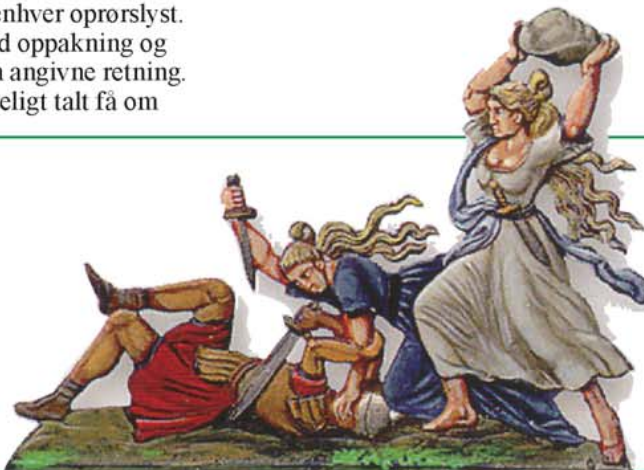
Varus' legioner med oppakning og tros fulgte efter i den angivne retning. Skulle nogle bogstaveligt talt få om

ikke kolde så dog våde fødder efterhånden som det skovland, man kunne passere torskoet, svandt ind til en ikke over 100 meter bred passage, har man trøstet sig med, at man i det mindste havde sine loyale germanske hjælpetropper forude til at sikre terrænet.

Den typiske romerske legionær var en tungt pansret infanterist klædt i ringbrynje og hjelm, udrustet med et stort skjold, det korte sværd gladius og kastespyddet pilum, der bojede, når det ramte målet, så modstanderne ikke kunne returnere det⁵. Legionæren var nærmest uovervindelig i regulære slag med andre infanterister, mens den romerske hær lob an på forbundsfæller til at stille let infanteri og rytteri. Montgomery kritiserer i "Krigens Historie" Julius Cæsar i almindelighed og den romerske hær i særdeleshed for, at den standardiserede den romerske legionær til en tungtvæbnet infanterist og gjorde sig så afhængig af hjælpetropper, og at den romerske hær rekognoscering generelt var dårlig. Det blev netop disse to forhold, der sikrede Varus' negative berømmelse, uanset hans nederlag måske snarere skyldtes systemets for nævnte mangler end hans egne eventuelle fejlgreb.

Angrebet ved Kalkriese kom som en overraskelse. Fra voldene og hegnene kunne germanerne dels overdænge kolonnen med kastespyd og pile, dels rette lynangreb mod svage punkter og trække sig tilbage, hvis romerne samlede sig til modangreb. Spredt ud i en lang marchkolonne og hæmmet af træen i et uvejsomt terræn uden større manøvreremuligheder har det været nærmest umuligt for romerne at kæmpe i deres vante formationer. For romerne var en skov noget, man brugte til at sikre sine egne flanker med, aldeles ikke noget, man selv skulle ind at kæmpe i mod en stedkendt og mobil fjende. Der har

Fortsættes på næste side

Slaget ved Teutoburgerwald

Fortsat fra forrige side

næppe været andre muligheder end at prøve at presse sig gennem bagholdet. Skal man tro andre skildringer af romerske nederlag, var en hær under march også sårbar, fordi soldaterne var yderst utilbøjelige til at opgive deres udstyr og familier i vognene. Over for en bevægelig fjende, der kendte landskabet og havde forskansninger i ryggen, havde romerne ikke store chancer, især ikke når Arminius' germaniske hjælpetropper deltog på deres stammefrænders side. Så vidt man kan se af den del af slagmarken, der er udgravet, lykkedes det romerne at kæmpe sig igennem spærringen, og de har muligvis forskanset sig for natten for at blive nedkæmpet den følgende dag. Romerske beretninger taler om, at man nogle år senere fandt skeletter, der tydede på, at en del romere var blevet hugget ned enkeltvis, mens andre lå samlede i modstandslommer, der har prøvet at sælge deres liv så dyrt som muligt, men er blevet nedkæmpet. Varus og hovedparten af de officerer, der var i live ved kampens slutning, valgte at kaste sig i deres egne sværd. Enkelte slap væk fra nederlaget, mens de øvrige blev taget til fange og enten aflivet under sejrsglæderne eller gjort til trælle hos germanerne.

Varus, Varus, giv mig mine legioner tilbage

Den romerske militærmagt i Germanien var så svækket af nederlaget, at man valgte at opgive de spredte lejre øst for Rhinen og byen ved Waldgirmes for at

koncentrere forsvaret om selve Rhinen. Romernes gamle fjende Marobod havde tilsyneladende intet med Arminius' forehavende at gøre. Arminius søgte bagefter at overtale ham til en fælles alliance mod Rom ved at sende ham Varus' afhuggede hoved. Marobod afviste alliancen og sendte hovedet videre til Rom i håb om et diplomatisk tøbrud.

I Rom vakte nederlaget forfærdelse, ifølge historikerne frygtede man en ny kimbrerstorm og et oprør i Gallien. Dio Cassius hævder, at skrækken for germanerne var så stor, at romerske borgere vægrede sig mod at blive mobiliserede i nye legioner, hvorfor Augustus måtte opmuntre de vrangvillige med formuekonfiskation og henrettelser og i øvrigt fylde rækkerne med veteraner og slaver⁶.

De tre legioner blev ikke genoprettet, og numrene forblev tomme, da de blev anset for alt for uheldssvangre.

Historiekrivere beretter, at nederlaget blev ledsaget af uheldssvangre varsler, og at kampen fandt sted i et tordenstormvejr, hvor træer styrtede ned over de kæmpende, selv om det dog burde have handicappet begge sider lige meget.

Flere triumftog end sejre over germanerne

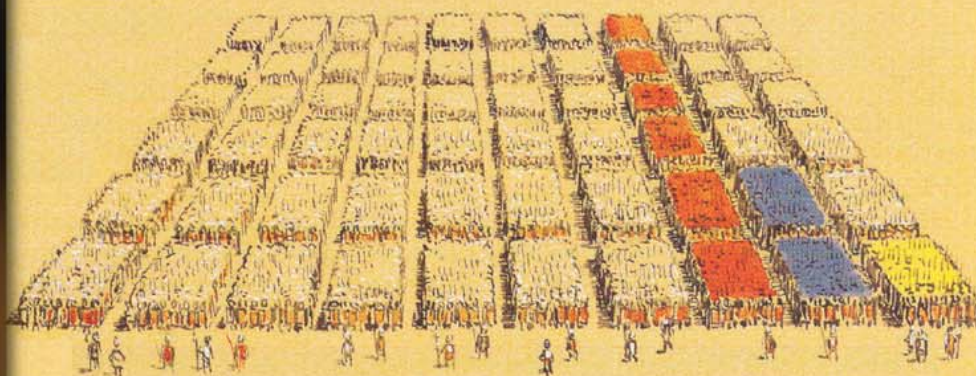
Augustus sendte Tiberius til Rhinfronten med besked om blot at holde grænsen og lod ham året efter afløse af sin nevø Germanicus. Germanicus gennemførte flere angreb ind i Germanien og nåede år 15 slagmarken ved Teutoburgerwald, hvor han gav de faldne romere (og mulddyr) en hastig begravelse. Det lykkedes under kampene at tilbageerobre to af de tabte legionsørne og som tidligere nævnt at tage Arminius' gravide hustru, Thusnelda, til fange. Kampene fulgte det mønster, at hver gang germanerne prøvede at møde romerne i åbne slag, led de nederlag,

hvorimod baghold og overraskelsesangreb og småkampe tyndede ud i romernes rækker, ligesom det viste sig mere vanskeligt at marchere ud af germansk område end at marchere ind i det, og det lykkedes ikke romerne at holde støttepunkter øst for Rhinen. Det siger en del om Arminius' lederegenskaber, at det lykkedes ham at holde sit forbund intakt og kampklart. År 16 besluttede Tiberius at indstille krigen. Germanicus blev hjemkaldt til Rom og hædret med et triumftog, hvor han fremviste Thusnelda som den fangne germanske dronning sammen med sin bror Segimundus. Hermann fik aldrig sin Thusnelda tilbage, og Segestes endte sine dage i en romersk provins vest for Rhinen.

Mange tænkte måske, som Tacitus skrev en generation senere: Der har været flere triumftog end sejre over germanerne. Germanicus blev sendt til Østen, hvor romersk administration og herredømme var løbet ind i voldsomme problemer, og år 19 døde han uventet i Antiochia.

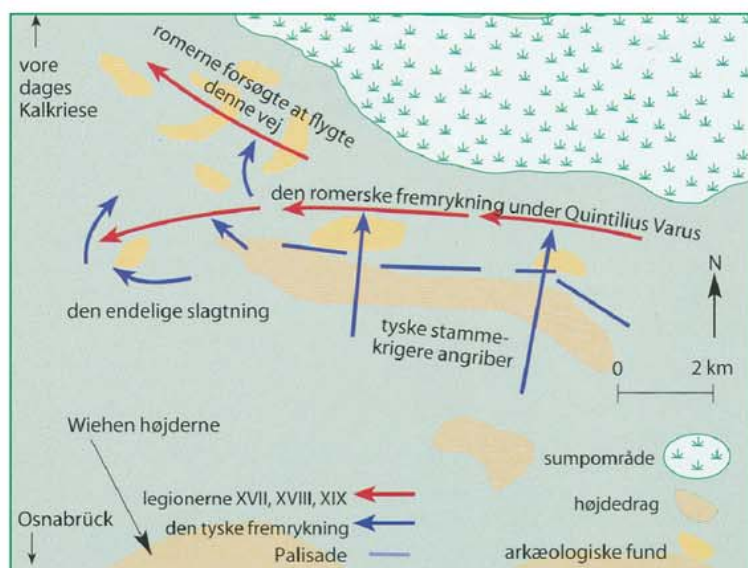
Når Tiberius afblæste krigen, kan det skyldes, at Rom havde fundet en mindre bekostelig måde at pacificere germanerne på: få dem til at slås indbyrdes. Det er i hvert fald interessant, at der allerede år 17 udbrød krig mellem Arminius og Marobod, der det følgende år trak det korteste strå og drog i eksil hos romerne. Måske det erobrede udstyr fra Kalkriese havde givet cheruskerne en militær fordel? Arminius' tid som mulig overkonge blev kort, da han år 21 blev myrdet af Segestes og andre medlemmer af dennes familie. Magtkampe brød ud hos cheruskerne, der en snes år efter måtte henvende sig til Rom for at anmode om, at Arminius' nevø Italicus, der var i romersk tjeneste, kom hjem og overtog kongeværdigheden, da man var løbet tør for lokale kandidater!

Den romerske hær var den afgørende faktor for sammenhængskraften i Romerriget. Soldaterne var udrustet med skjolde, spyd og korte sværd. Hæren blev inddelt i legioner. En legion var i kejsertiden på 6000 mand. Legionen blev inddelt i: Kohorte (rød, 600 mand), manipel (blå, 200 mand) og centurie (gul, 100 mand).

Samtidig romersk legionær fra Jens Barfods samling.

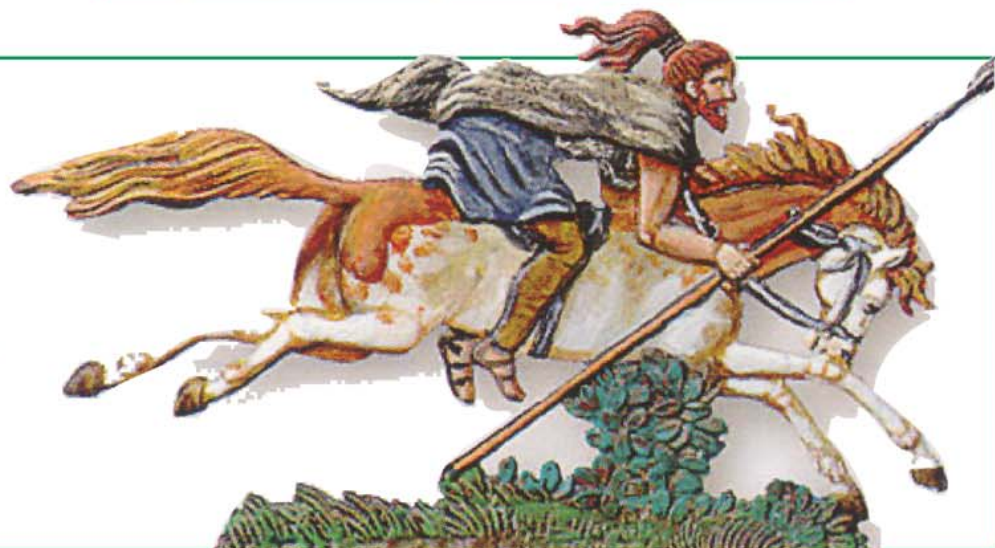

Oversigt over hvordan selve slagmarken for Varus-slaget antageligvis har set ud.

Samtidig med landkrigene søgte romerne uden om de uvejsomme skovområder over havet. De skriftlige kilder er tavse, men det er interessant, at romerske genstande begynder at dukke op i det sydsandinaviske område i så store mængder, at der må have været regelmæssig kontakt. Set fra et romersk synspunkt var søhandel med barbarerne nord for cheruskerne hurtigere og billigere end at skulle over land gennem Germaniens skove, og skulle cheruskerne og deres naboer blive for aggressive, var det en god ide at have sådanne forbindelser til germanernes nordlige naboer, at man kunne få dem til at åbne en ny front i ryggen på germanerne.

Et vidnesbyrd om romernes diplomatiske kontakter findes måske i Hobybægret, der udgør en del af det eneste komplette romerske gæstebuds-serveringssæt, der er bevaret. Giveren er en vis Silius, der kan være identisk med en romersk befalingsmand ved Rhinen under Germanicus. Sættet repræsenterer en betragtelig værdi såvel i metal som symbolsk. Bægerets motiv er usædvanligt, da det viser scenen fra Iliaden, hvor kong Priamos på knæ overtaler Achilleus til at udlevere liget af Hektor. Antyder motivet, at hovedingen i Hoby havde hjulpet med at repatriere romerske fanger og flygtninge, eller at Silius gjorde regning på hans assistance i sådan et foretagende?

Fortsættes på næste side

Slaget ved Teutoburgerwald

Fortsat fra forrige side

Wang Mang, giv mig mine denarer tilbage

Hvorfor afbrød Tiberius Germaniens felttoget? Den sandsynligste forklaring er, at krigen tærede for hårdt på imperiets kræfter, såvel i mandskab som materiel, ligesom det var lykkedes at etablere en holdbar Rhin-Donau-linie. Romerriget blev fra år 10 ramt af en økonomisk krise, der både tærede på imperiets militærbudget og gav social uro i provinserne i Mellemøsten. Handelen på Silkevejen gik i stå!

Set i et større perspektiv havde det eurasiske kontinent i år 9 en supermagt i hver ende, henholdsvis Romerriget og Kina. Kontakten var indirekte gennem handelen ad Silkevejen. Såvel i Rom som i Kina gik spillet om magten hårdt bag kulisserne, og i Kina udfoldede hærchefen Wang Mang sig med en

dræbende effektivitet, da han indsatte og afsatte mindreårige kejsere, som det passede ham.

År 9 gjorde Wang Mang sig selv til kejser og grundlagde Hsin-dynastiet (år 9-23) der blev et enmandsdynasti. Wang Mang søgte at løse Kinas finansielle problemer ved at forbyde handel med jord og slaver og samle mængden af ædelmetal hos staten. Udenrigshandelen gik tilbage, og Romerriget oplevede en pludselig mangel på sølv og guld.

Økonomisk lavvande er ikke heldigt, når man skal rejse nye legioner og fore en bekostelig kampagne, så Wang Mangs planøkonomiske dispositioner kan have spillet en rolle, da kejser Tiberius besluttede at erklære krigen mod germanerne for vundet og kalde Germanicus hjem, blandt andet for at løse opgaver i Syrien, hvor pengemangelen stillede øgede krav til de romerske skatteopkrævere og de toldere og syndere, man havde ansat til at gøre det grove arbejde.

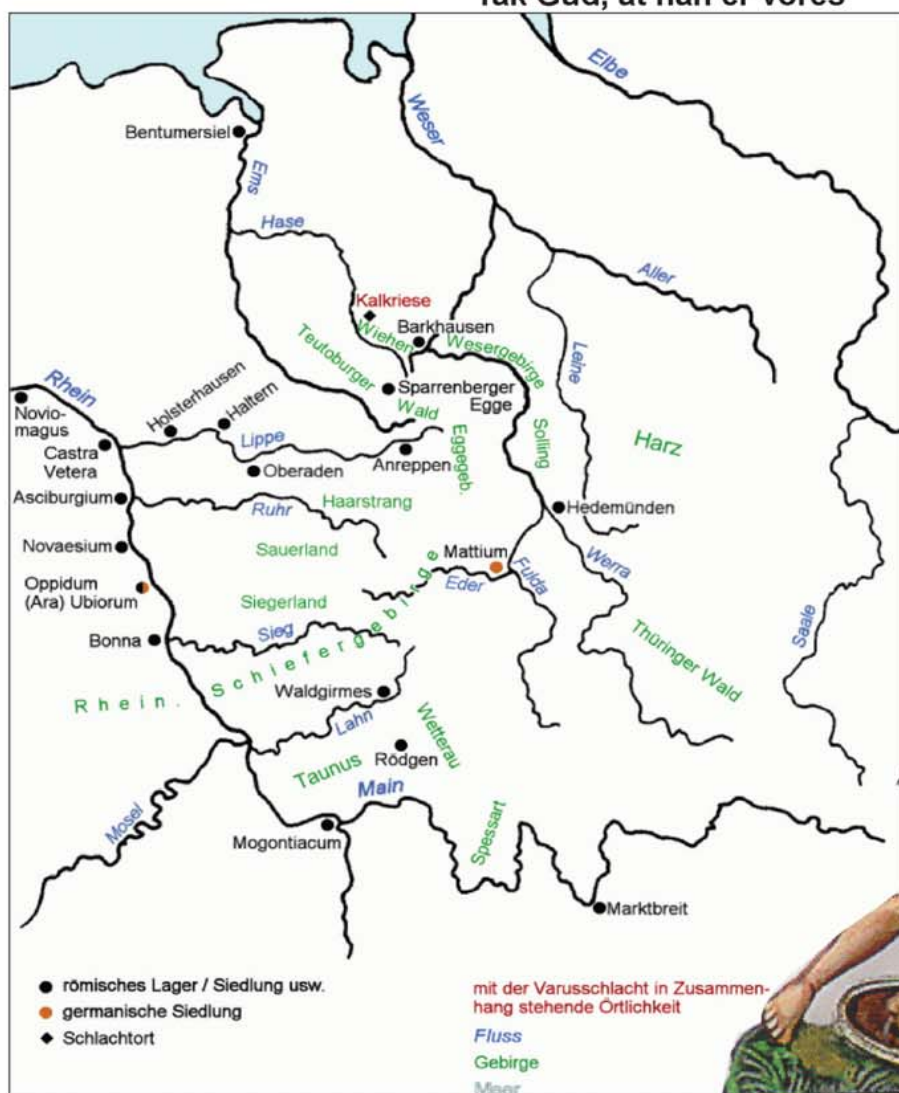
Med sejren over Rom var Arminius' status som helt sikret til alle tider. Alle synes at kunne tage cheruskerfyrsten til indtægt for deres synspunkter og idealer: Tacitus, Suetonius og Dio Cassius medgav, at det var lykkedes ham, hvad der var mislykket for alle Roms øvrige fjender: Rhinen forblev Roms nordgrænse.

I renæssancen genopdagede den tidlige tyske humanisme med sine klassikere Arminius og så ham som "den første tysker". Reformatoren Martin Luther erklærede, at såfremt han (Luther) havde været digter og ikke teolog, ville han have besunget Arminius, der sikkert havde heddet Hermann.

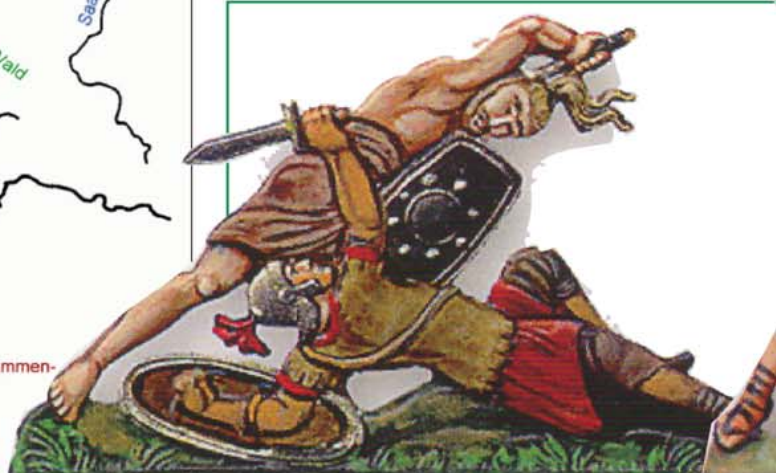
Arminius og Teutoburgerwald var et samlingsmærke for gryende tysk selvforståelse, såvel under folkerejsningen mod Napoleon som under Tysklands samling.

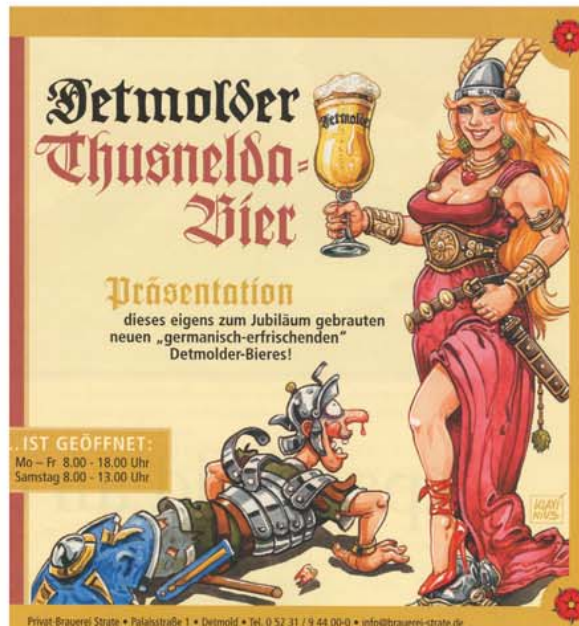
I 1834 satte Englands forende militærhistoriker Creasy sagen i passende perspektiv, da han indførte Teutoburgerwald blandt verdens 15 afgørende slag: Arminius kom fra de egne, hvorfra de senere angelsaksere udvandrede til England, så havde Varus sejret, ville denne udvandring aldrig have fundet sted, og således ville Det engelske Imperium aldrig være opstået! Desuden kunne Creasy trøste sine læsere med, at såfremt de følte sig pikerede af, at romerne havde besejret de britiske frihedshelte Cassivellaunus, Caractacus og dronning Bouadica, så var disse jo strengt taget ikke englændere, hvorimod Arminius måtte regnes som en god englænder, ikke mindst da han greb sagen an, som en engelsk general ville have gjort det! "Arminius

Tak Gud, at han er vores

Oversigtskort over Nordvesttyskland med Kalkriese og Teutoburgerskoven.

Det har ikke været muligt at finde et maleri eller en tinfigur af Hermanns elskede kone Thusnelda. Det forlyder imidlertid, at nærværende billede af fruhen med halm i hjelmen og muntert svingende en ølpokal for næsen af en forslået og tørstig romer skulle komme tæt på originalen.

er langt mere en af vore nationalhelte end Caracatus, og det var vort eget fædreland, den tapre tysker reddede, da han nedslagtede Roms legioner!” (Creasy 116).

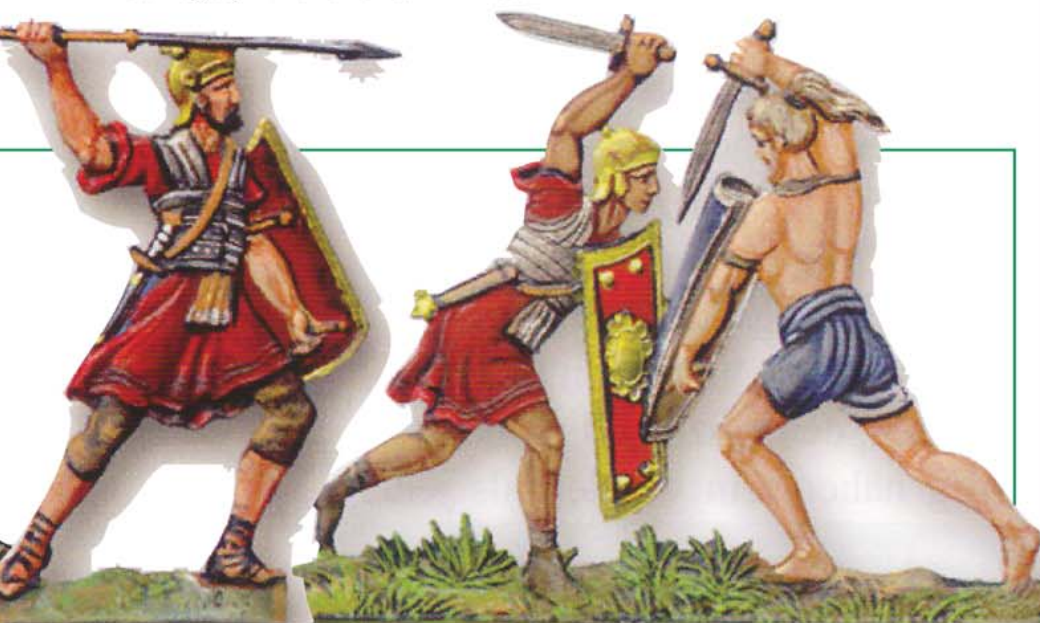
I 1875 markerede det nystartede tyske kejserrige om ikke sine historiske rødder så sin historiske selvforståelse med det monumen tale Hermann Denkmal, hvor Arminius/Hermann truer enhver fjende på den anden side af Rhinen med et syv meter langt sværd med indskriften Deutsche Einigkeit meine Stärke- meine Stärke Deutschlands Macht. I 1897 rejste tyske udvandrere i Minnesota ved New Ulm en kopi af Hermann Denkmal på det, der siden blev Hermann Heights. Statuen, der er USA's trediestørste kobberstatue, kom i 1973 på listen over USA's historiske monumenter.

Den moderne reklameverden kendte også værdien af et godt navn, så uanset om man købte cigaretter eller hostemikstur (måske på grund af cigaretterne), var varen prydet med Hermanns navn og åsyn. Nazismen så Arminius

som en typisk arisk raceren helt, mens marxismen i ham så en af proletariatets befriere.

Den østtyske historiker Karl-Heinz Otto kunne i Deutschland in der Epoche der Urgesellschaft se Arminius som Verdensrevolutionens redningsmand, da germanernes urkommunistiske samfunds sejr over den romerske slaveejerstad bekræftede, at ”den organiserede frihedskamp sætter de undertrykte folkemassers urkraft fri, og at den kraft er langt stærkere end alt, hvad selv udbytternes bedst udrustede lejesvende kan præstere” (Otto 130-131), ligesom Otto advarer mod, at undervurdere de germanske krigeres moralske overlegenhed!

En anelse malurt i bægeret drypper den amerikanske militærhistoriker Lewis Lapham med en overvejelse over, hvorvidt en romersk sejr ved Kalkriese ville have forskånet verden fra tysk militarisme og nazismen, men det ville også have betydet, at USA heller ikke var opstået.

Noter

1. Tacitus og Suetonius giver vistnok med urette Augustus' hustru Livia skylden for den høje dødelighed i kejserfamilien, da hun angiveligt ville sikre sin biologiske søn Tiberius kejserværdigheden.
2. De i særklasse flotte flade figurer er bemalet af Hanno Schmuck, Berlin og fotograferet af Bernd Schulze, Berlin. Der er tale om museale 40 mm figurer, som er udgivet af Wilhelm Heinrichsen i 1882 under titlen "Römerkämpfe". Figurerne er tegnet af kunstneren Friedrich Wilhelm Wanderer. Navnet på gravøren kendes ikke, men det kan muligvis være Wilhelm Heinrichsen selv. De er en del af en 40 mm kunstnerserie som nød Wilhelm Heinrichsens særlige bevågenhed og som han anså som det bedste, der kunne fås inden for tinfigurer. De kan igen leveres fra Fr. Dr. Grobe, efterfølger for Firma Heinrichsen.
3. Den romerske udvidelse mod nord kan også være påvirket af, at Augustus foretrak vine fra Raetia.
4. Qvirinius folketælling voldte muligvis også problemer for en nystiftet håndværkerfamilie fra Nazareth, der på grund af usmidigt bureaukrati skulle lade sig registrere i Bethlehem.
5. Det romerske kyras af metalbånd, som vi alle kender, blev faktisk først indført under Tiberius, måske fordi det var billigere, lettere og hurtigere at fremstille end ringbrynjerne, og måske fordi man skulle erstatte det store tab af udstyr i Teutoburgerwald og i Pannonien?
6. Augustus var så hårdt ramt af ulykken, at han undlod at klippe og barbere sig i flere måneder, ligesom der blev indstiftet særlige fester til guderne mod at de holdt germanerne væk.

Litteraturliste

- 1, Erwin Brunner: Sieg über Rom. Die Schlacht die Europa veränderte National Geographic, Deutsche Ausgabe März 2002
- 2, E. S. Creasy: Fifteen Decisive Battles of the World (Creasy) Dorset Press, New York ed. 1987
- 3, Larry Gonick: Cartoon History of the Universe II Doubleday, New York 1994
- 4, Carl Grimberg: Grimbergs Verdenshistorie bd. IV Roms Verdensherredømme (Grimberg) Politikens Forlag, København 1968
- 5, Jørgen Jensen: Danmarks Oldtid III Ældre jernalder Gyldendal, København 2003
- 6, Flavius Josefus: Den jødiske krig (Josephus) Museum Tusculanum, København 1999
- 7, Montgomery of Alamein: Krigens historie Schönborgs Forlag, København 1968
- 8, Karl Heinz Otto: Deutschland in der Epoche der Urgesellschaft (Otto) Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1978
- 9, Wiegels, Rainer: Die Varus-schlacht, Wendepunkt der Geschichte? Theiss, Stuttgart 2007

Artillerikorpsset Menige (underkonstabler)

Den uniform, som de menige ved det danske Artillerikorps anlagde i 1756, bestod af en rød kjole med mørkeblå nedfaldende krave, foer og runde, åbne ærmeopslag. Kjolen havde 2x10 gule knapper fortil med mørkeblå kantsyede knaphuller. Tre tilsvarende knaphuller sad på hver lommeklap samt på slidsen bagpå. Kjølens skoder blev båret løsthængende. Under kjolen blev der båret mørkeblå vest og knæbukser af klæde. Derudover bestod uniformen af hvid hørklædeskjorte med høj hals, sort halsbind, ankelsko med spænde eller snøre, sorte lærredsstøvletter samt en trekantet hat af sort filt. Der kendes ingen afbildninger af artilleriets hat fra begyndelsen af perioden, men den har sandsynligvis været lig infanteriets. Dette har i givet fald indebåret, at den var kantet med en gul uldtresse og havde krampe og knap på venstre side. Over krampen kan der have siddet en gul og mørkeblå ulden pompon. Ved det bagerste venstre horn stak antagelig en gul og mørkeblå kvast frem. Skoene var med firkantede snuder indtil 1760.

Artilleristerne måtte ikke have skæg. Deres sidehår var krøllet op i en bukket, og nakkehåret var samlet i en lang pisk, der blev omviklet med sort bånd. Under tjenesten skulle håret være hvidpudret.

Artilleristerne var indledningsvis bevæbnet med hirschfænger, som ifølge Bertrams tegning blev båret i en bred hvid livrem med messingspænde. Derudover havde de flintelåsmusket uden bajonet. Det vides ikke hvordan ammunitionen hertil blev fort. Til udrustningen hørte også et krudthorn, som blev båret i en rem over skulderen. Hirschfængerens blev omkring 1760 udskiftet med musketersabel M/1756 i en ufarvet læderskede³. I august 1759 bestemtes det desuden, at artilleriet skulle have ny 14-lodig musket som infanteriet. I modsætning til deres skulle de imidlertid være kortere og med ladestok af træ⁴.

I 1759 anlagde artilleriet ny ensartet overmundering. Hvis man sammenligner med den ovenfor beskrevne, afveg den nye kjole fra den gamle ved knapningen. Fortil havde den 2x8 knapper med mørkeblå knaphuller⁵. De seks øverste knapper sad i den ende af knaphullet der vendte bort fra linningen, medens de to nederste sad nærmest linningen. Nye hatte fik artilleriet også omkring 1760. De havde fortsat gul kantning, men pompon og kvast var forsvundet⁶. På venstre side

Officer og
menig ved
Artillerikorpsset i
Danmark.
C. Bertram
1761.

Uniformer og udrustning

Den danske hær 1758-1773 Artilleriet

Af museumsinspektør Karsten Skjold Petersen,
Tøjhusmuseet

Ifølge de tegninger som artilleriet indsendte til kancelliet i 1758, havde man anlagt den seneste mundering den 26. marts 1756.

Med treårige slidterminer på overmunderingen må de næste munderingsskift derfor i princippet have fundet sted i 1759, 1762, 1765, 1768 og 1771. At artilleriet skiftede i 1759 vides med sikkerhed.

De øvrige år er endnu ikke bekræftet af andre kilder.

Det var kun den danske del af Artillerikorpsset, som indsendte tegninger i 1758. Hvordan den norske og den holstenske del adskilte sig vides ikke. At de var forskellige fremgår af en resolution fra oktober 1758, ifølge hvilken uniformerne ved de tre korps skulle egaliseres¹. At egaliseringen også omfattede underofficerer og officerer blev pointeret ved en resolution i april 1759². På et sæt kjoletegninger fra efteråret 1760, der befinder sig i Dronningens Håndbibliotek, var den eneste forskel, at officererne ved det Norske og det Holstenske Artillerikorps havde tre knapper på hvert ærmeopslag, hvor de danske havde to.

havde hatten fået en sort slojfekokarde, medens krampe og knap bibeholdtes. Den næste næsten overmundering blev antagelig anlagt i 1762. Den afbildes i Spionbogen fra Berlin fra 1763. Endnu en gang var der sket ændringer i knapningen. Øverst havde kjolen seks mindre knapper og herunder to større, alle med mørkeblå knaphuller. Derudover var lommeklappernes form ændret en anelse.

I begyndelsen af 1766 besteg Christian VII tronen, og i marts godkendte han en tegning af en ny uniform med rabatter for Artillerikorpset⁷. Med tegningen godkendtes også et munderingsreglement. Hat, vest, bukser, støvletter og sko var uforandrede. Forandringen gjaldt kjolen og udrustningen. Den nye kjole skulle have mørkeblå krave, ærmeopslag og rabatter. Kraven skulle flugte med rabatternes overkant. Kjolen skulle have ombukkede skoder med mørkeblå foer. På hver rabat sad seks gule knaphulssøjler grupperet to og to. Under hver rabat sad to store slojfer. Hvert ærmeopslag havde to små slojfer og der har sikkert siddet yderligere et par stykker over lænden. Artilleristen på tegningen er afbildet med al sin udrustning. Over skulderen bærer han sin musket. Om livet har han en hvid livrem med ovalt messingspænde. Heri sidder fortil en lille patrontaske. Skeden på sidevåbenet er lysebrun med dupsko i messing. Med tegningen godkendtes nye krudtflasker, som skulle bæres i en hvid læderrem over venstre skulder. Krudtflaskerne var runde og flade og udført i sortlakeret bogetræ. Doseringstuden var af messing. På forsiden af flasken sad den nye konges kronede navnechiffer i messing. Midt fortil på den hvide rem sad to fænghulsbor og en kardusprikker.

Den runde krudtflaske kendes også i en variant, hvor der i stedet for kongens navnechiffer er et messingskilt med teksten "Kongelige Artillerie Corps". Om denne variant var forbeholdt underofficerer eller om den var en ældre type vides ikke med sikkerhed.

I parolen for 31. december 1776 hed det, at cartouchen, som hidtil havde siddet i bandoleret, nu skulle sættes foran i gehænget, og herefter bæres over kjolen⁸. Hvad det er for et bandoler patrontasken hidtil var blevet båret i fremgik ikke. Muligvis var det et almindeligt hvidt patrontaskebandoler som infanteriets. Men hvor krudtflasken da blev båret vides ikke. De foringsmidler der ses på tegningen fra 1766 blev altså tilsyneladende først indført i januar 1777.

Det vides ikke om og i givet fald hvornår denne uniform blev anlagt. Måske havde man skubbet nymunderingen fra 1765 til 1766, ellers burde den først være blevet anlagt i 1768. I det tvivlsomme værk til Carl af Hessen fra foråret 1767 ses artilleristen i en uniform der ligner den, der approberedes i marts 1766. Der er dog flere forskelle. Slojferne på kjolen er mere kunstfærdige. Hatten har alligevel ikke fået kokarde, men i stedet pompon og kvaste i de oldenborgske farver. På benene ses hvide støvletter. Værket er dog noget tvivlsomt, idet det muligvis ikke viser de faktiske forhold, men hvordan man gerne ville have det burde være.

Ved udgangen af 1766 fastslog kongen, at underklasserne ved artilleriet fremover skulle have udleveret hvide lærredsskitler⁹. Bestemmelsen nævner intet om, hvornår disse kitler skulle bæres.

Den uniformsforvirring som plagede hærens øvrige våbenarter, ramte artilleriet i august 1767, da Saint Germain

foranledigede en kongelig godkendelse af en mørkelå uniform med sort kendingsfarve¹⁰. Uniformen blev dog aldrig indført.

I maj 1769 godkendtes atter nye kjoler for artilleriet¹¹. Ifølge tegningerne var de nærmest karmoisinrøde. De havde fortsat mørkeblå krave, rabatter, ærmeopslag og foer. På hver rabat ses seks små knapper grupperet to og to. Under rabatterne, samt på hvert ærmeopslag og hver lommeklap ses to store knapper. På rabatter, ærmeopslag og lommeklapper er der lange kantsyede knaphuller. Syningen ser ud til at være udført med hvid tråd. I den nedfaldende krave er der knaphuller som gør det muligt at knappe kraven på den øverste knap på rabatterne. Hvornår denne uniform i givet fald blev anlagt vides heller ikke.

I august 1772 blev der godkendt en tegning af en konstabel iført halvstøvler og mørkeblå strømper¹². Hensigten var således, at disse skulle erstatte sko og støvletter. Dette blev dog næppe gennemført, for i munderingsreglementet af 1774 var man atter gået tilbage til sko og støvletter. Den kjole som ses på tegningen afviger lidt fra den som godkendtes i maj 1769. Først og fremmest er den rød og ikke karmoisinrød. Dernæst har den længere rabatter med øjensynlig otte knapper. De to knapper under rabatterne er forsvundet. Endelig er lommeklapperne gengivet med en anden form.

I oktober 1772 blev det bestemt, at de menige artillerister skulle bære en ulden gul epaulet på venstre skulder¹³. Dens udseende kendes ikke. Epauletten optrådte i munderingsreglementet af juni 1774, men udgik med reglementet af februar 1785¹⁴.

Fortsættes på næste side

Kjole for officer af Artillerikorpset 1758. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, Krigskancelliet.

Kjole for menig underkonstabel af Artillerikorpset 1758. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, Krigskancelliet.

Kjole for tambour af Kronprins Christians Regiment 1758. I 1759 fik Artillerikorpset ordre om, at dets tambourer skulle have kjole lig denne. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, Krigskancelliet.

Kjole for tambour af Artillerikorpset 1758. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, Krigskancelliet.

Kongeligt approberet tegning af vest for officerer af Artillerikorpset 1759. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 20/1759.

Den danske hær 1758-1773 Artilleriet

Fortsat fra forrige side

Underofficerer

Underofficerer var som udgangspunkt uniformeret som de menige. Gruppen af underofficerer ved Artillerikorpset omfattede sergenter, fourerer, bombarderer (korporaler) og konstabler (gefrejtere/vickekorporaler).

På den uniform som anlagdes i hhv. 1756 og 1759 var knaphullerne på kjolen imidlertid syet af rødt kamelulds-garn. På den uniform som godkendtes i marts 1766 var slojferne på underofficerernes kjole af guld.

Underofficerer havde tressekantning på hatten af guld, hvor de menige havde kantning af uldtresse. I september 1768 fastslog en kongelig resolution, at underofficerer og konstabler af artilleriet skulle have hatte med galon¹⁵. De

Kjoler for officer, underofficer og menig af Artillerikorpset i Danmark, Norge og Holsten. Artilleriet i Norge og Holsten var på dette tidspunkt ganske ensartet munderet. Manuskript i Dronningens Håndbibliotek ca. 1760.

første med en bred, de sidste med en smal i stedet for hattesnore (Schnüre). Den smalle galon for konstabler ses på approbationstegningen fra 1772, der godkendte halvstovler.

Underofficerer havde blankvåben som de menige, men intet gevær. I stedet var de udrustet med kortgevær og korporalstok som deres kollegaer ved infanteriet.

I 1769 blev underofficererne regle-

menteret med en guldepaulet på højre skulder. De gradstegn af tresser, som godkendtes for infanteriet i foråret 1767, gjaldt ojetsynlig ikke for artilleriet.

Officerer

Officerernes uniform var som underofficerernes, men af bedre kvalitet. Hatten var kantet af en bred takket guldgalon og fra bagerste højre horn stak en guldkvast ud. På venstre side var hatten smykket med sort slojfe-karde, guldkrampe og knap. Officererne bar opkrøllet sidehår og hårpisk som mandskabet. Håret var hvidpudret og paryk var ikke ualmindelig. Officerer bar ikke deres kjoleskoder ophæftede med mindre de var til hest.

Af særlig udrustning havde officererne kravehandsker af lyst gult skind, ringkrave, skærf og porte d'épée. På Bruuns gouache fra 1757 af en artilleriofficer ses denne med hvide stovletter. Dette var i givet fald kun til paradebrug. Officeren ses foruden sin kårde at være bevæbnet med musket. Ammunitionen ses ført i en patrontaske med mørkeblå lågklap med guldbroderi. Taskebandoleret og livremmen er ligeledes mørkeblå med omfattende guldbroderier. Dette hørte utvivlsomt til gallaudrustningen. Til dagligt har officererne antagelig båret lædertøj der lignede mandskabets.

For udviklingen i kjolerne henvises til afsnittet om de menige. Der var dog visse forskelle. På 1756 kjolen havde de røde knaphuller og lommeklapperne havde en lidt anden facon. På 1759-kjolen havde officererne tre omvendte knaphuller nederst på forstykket, hvor de menige havde to. Derudover havde lommeklapperne en lidt anden facon. På 1762-kjolen havde officererne tre store knapper nederst på forstykket, hvor de menige havde to. Dette gjaldt også lommeklapperne. På 1766-kjolen var officerernes slojfer af guldbroderi. Derudover skiftede officererne til karmoisinrød. 1769-kjolen var ligeledes

Officer og menig ved Artillerikorpset i Norge. C. Bertram 1761.

karmoisinrød, men afveg ellers ikke fra mandskabets.

I 1759 blev der godkendt en mørkeblå ærmelos vest for artilleriofficerer, der var kantet med en bred guldgalon¹⁶. Lommeclapperne var ligeledes kantet med denne guldgalon. Sådanne guldgalonerede veste blev båret de næste ti års tid. Til den uniform som godkendtes i 1769 var officersvesten dog helt uden guldbesætninger.

Officererne bar gennem hele perioden mørkeblå knæbukser af klæde. I mod-sætning til mandskabets var de forsynet med gylplukning.

Fortsættes på næste side

Kongeligt approberet tegning af officer af Artillerikorpset 1766.
Rigsarkivet, Landetatens arkiv,
kgl. resolution nr. 113/1766.

Kongeligt approberet tegning af menig af Artillerikorpset 1766.
Rigsarkivet, Landetatens arkiv,
kgl. resolution nr. 113/1766.

Kongeligt approberet tegning af officer af Artillerikorpset 1767.
Rigsarkivet, Landetatens arkiv,
kgl. resolution nr. 349/1767.

Den danske hær 1758-1773 Artilleriet

Fortsat fra forrige side

Officererne bar sorte ankelsko med gule spænder samt støvletter.

Hatten udviklede sig ikke så meget som mandskabets. På approbationstegningen fra 1766 ses hatten at have fået lidt smallere galonering. Derudover havde den herefter guldqvast ved begge de bagerste horn.

Kårdens skede ses på tegningerne at skifte farve. På Bruuns billede fra 1757 er den sort. Hos Bertram 1761/62, samt på 1766-tegningen og i værket til Carl af Hessen fra 1767 er den lysebrun. Endelig er den igen sort på approbationstegningen fra 1769.

Ringkraven var indledningsvist M/1746 med Frederik V's navnechiffer (F5), sidenhen M/1766 med rigsvåbenet i solv. Skærfet var knyttet af gult og karmoisinrødt silke i den særlige sprangteknik. Skærfet havde tre gule og røde karmoisinrøde striber, og det endte i store gule kvaste med karmoisinrøde fyldfrynser. Ved periodens begyndelse blev skærfet båret over højre skulder, således at knuden med de to kvaste hang på venstre hofte. I 1765 bestemtes det, at alle hærens officerer herefter skulle bære skærfet om livet, som det var tilfældet ved infanteriregimenterne i København¹⁷. Hvor længe disse havde adskilt sig på denne måde fremgik ikke. Kort efter godkendtes en ny smallere og tyndere model skærf, der var tættere knyttet¹⁸. Resolutionen fastslog også, at da skærf nu skulle bæres om livet, skulle gehængen bæres under vesten. Hermed opgav artilleriofficererne sikkert guldets på samme.

Den sidste ændring, som fandt sted ved artilleriofficerernes mundering, var indførelsen af epauletter i 1772¹⁹. Epauletterne var ens for alle grader og skulle bæres på begge skuldre.

Musikere

Ved hvert kompagni fandtes to til fire tambourer. Derudover havde Artillerikorpset et musikkorps der bestod af hoboister. Ansvaret for musikernes uddannelse og spil var lagt i hænderne på en regimentstambour.

På den uniform, som blev anlagt i 1756, var tressebesætningen på tambourkjolerne åbenbart forskellig ved de tre artillerikorps. Kjolen for den danske del af Artillerikorpset kendes fra en tegning, som korpset indsendte til kongen i 1758. Som udgangspunkt var

Kongeligt approberet tegning af officer af Artillerikorpset 1769. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

den magen til de meniges, men den var overalt smykket med mønstervævede bånd i farverne rød, hvid og mørkeblå.

I maj 1758 bestemtes det imidlertid, at kjolerne ved de tre korps skulle være uden tresser og så vidt muligt ens²⁰. I begyndelsen af 1759 ændredes dette til, at tambourerne ved de tre korps skulle have tresser, som tambourerne ved Kronprinsens Regiment²¹. Deres kjole kendes fra den tegning, som regimentet indsendte i 1758. I september 1759 godkendtes ensartede tresser til trommebandolererne ved alle tre korps²².

Hvordan musikernes uniform udviklede sig, og hvorledes hoboister og regimentstambourer adskilte sig fra tambourerne i denne periode, vides ikke.

Forst med godkendelsen af en ny uniform i 1769, findes sikker efterretning om musikernes mundering. Tambourerne skulle da have fem vinkler ned langs ærmet. Hoboisterne skulle have en mørkeblå svalerede med smalle guldresser på kryds og tværs. Ved svaleredens underkant skulle der hænge tre kvaste. Ærmeopslagene skulle desuden være kantet med en guldtræsse. Regimentstambourerne skulle have svalereder

Kongelig approberet tegning af konstabel med halvstøvler. Tegningen skulle egentlig blot vise halvstøvlerne, som skulle indføres i stedet for sko og støvletter. Det er tvivlsomt om dette skete. Ifølge munderingsreglementet fra 1774 skal artilleristen stadig (eller igen) have sko og støvletter. Tegningen viser imidlertid også den nye kjole som indførtes i 1772. Til forskel fra den ældre model havde den ikke markerede knaphuller. Endelig viser tegningen den hat, som artilleriet anvendte indtil 1785. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 293/1772.

med brede diagonale guldresser. Som underofficererne fik han derudover en guldepaulet på højre skulder.

Andre personelgrupper Regimentskvartermester

Regimentskvartermesteren, der hørte til understaben, var ligestillet med premierløjtnanter og bar højst sandsynligt uniform som disse. Han bar dog ikke officerseffekter som esponton og ringkrave. Skærf kan derimod ikke udelukkes.

Feltskærere

Ved Artillerikorpset fandtes en regimentsfeltskærer, der havde det overordnede lægelige ansvar. Til at hjælpe

Kjole for officer og menig af Artillerikorpset samt officer af Fæstningsartilleriet. Spionbogen fra Berlin 1763. Tøjhusmuseet

Kongeligt approberet tegning af kjole for underofficer af Artillerikorpset 1769. Underklasserne af artilleriet bar endnu på dette tidspunkt karmoisinrøde kjoler. De blev erstattet af højrode kjoler uden markerede knaphuller i 1772. Bemærk at rabatterne var knappet oven på kraven. Det var de helt frem til århundredeskiftet. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

Kongeligt approberet tegning af kjole for hoboist af Artillerikorpset 1769. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

Kongeligt approberet tegning af kjole for regimentstambour af Artillerikorpset 1769. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

Kongeligt approberet tegning af kjole for tambour af Artillerikorpset 1769. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

Kongeligt approberet tegning af kjole for menig underkonstabel af Artillerikorpset 1769. Rigsarkivet, Landetatens arkiv, kgl. resolution nr. 215/1769.

sig havde han et antal kompagnifeltskærere. Alle hørte de til regimentets understab. Kompagnifeltskærerne var ligestillet med underofficererne, medens regimentsfeltskæreren var ligestillet med de subalterne officerer. Tilbage i 1754 var det blevet bestemt, at regimentsfeltskæreren ikke skulle bære uniform, men blot en simpel rød klædning²³. Da regimentsfeltskærere var ligestillet med subalterne officerer, har de givetvis båret hat, støvler og sidevåben som disse. På intet tidspunkt har de dog båret ringkrave, skærf eller felttegn. Der kendes ingen særlige bestemmelser om kompagnifeltskærernes uniformering. De har højst sandsynligt båret en enkelt rød klædning som regimentsfeltskæreren.

Auditor

I 1754 var det blevet bestemt, at auditorer ikke skulle bære uniform, men blot en simpel rød klædning²⁴. Da auditoren var ligestillet med sekondløjtnanter, har han givetvis båret hat, lange støvler og sidevåben som disse. På intet tidspunkt har han dog båret ringkrave, skærf eller felttegn.

Gevaldiger og stokkeknægt

Gevaldigeren var ligestillet med underofficererne og hørte til understaben. Ifølge Infanterireglementet af 1747 skulle han helt igennem være klædt som underofficererne. Det vides ikke hvorledes stokkeknægtene ved artilleriet adskilte sig fra de menige.

Pionerbataillonen 1772-1774

Gustav III's magtovertagelse i Sverige i 1772 skabte frygt for en svensk aggression. Der gennemførtes derfor en delvis mobilisering og flere mindre organisatoriske ændringer. Blandt disse var oprettelsen af en pionerbataillon under Artillerikorpset. Bataillonen blev atter nedlagt ved hærplanen af 1774.

Pionerbataillonen skulle munderes som Artillerikorpset. For at skelne mellem dem, skulle artilleristerne dog have en gul epaulet på venstre skulder²⁵. Det må formodes, at Pionerbataillonen har været udrustet med redskaber, såsom okser, save, hakker og spader. Der kendes ingen bestemmelser om hvorledes disse skulle føres.

Bornholms Milits' artillerikompagni

Ved Bornholms Milits fandtes et artillerikompagni, hvis officerer og underofficerer kom fra Artillerikorpset, og som bar dettes uniform. Derudover bestod kompagniet af ca. 200 lokale menige, kaldet håndlangere. Der kendes ingen uniformsbestemmelser for dette artillerikompagni fra denne periode. Militsens uniformer kendes fra den tegning, som Militsen sammen med hærens øvrige afdelinger indsendte i 1758, samt fra en tegning i Bertrams uniformsverk fra 1761/62.

Ved periodens begyndelse bestod håndlangernes uniform af en mørkeblå
Fortsættes på næste side

Artilleriets runde krudtflasker fandtes med hhv. Christian VII's navne-ciffer (C VII) og indskriften "Kongelige Artillerie Corps". På en approbationstegning af en meniguniform fra 1766 ses flasken med C VII for første gang. Hvad angår typen med indskriften "Kongelige Artillerie Corps" må den derfor være en ældre version, eller den er for underofficerer. Flasken var af sortmalet bøgetræ med metaldele af messing. Den udgik i 1802 i forbindelse med indførelsen af fænger. Tøjhusmuseet.

Den danske hær 1758-1773 Artilleriet

Fortsat fra side

kjole med rød nedfaldende krave og runde, åbne ærmeopslag. Kjolen havde rødt foer og fortil to rader gule knapper. Til kjolen blev der båret knæbukser, røde strikkede strømper og sorte ankelsko med messingspænder. Den trekantede hat var kantet med en gul uldtresse, og på venstre side var den prydet af gul knap med krampe. Bukserne er grønne på tegningen. Dette skal sikkert opfattes således, at håndlangerne mødte op i deres civile bukser. Dette gjaldt sikkert også vesten, som ikke kan ses på 1758-tegningen.

Militsen bar ved periodens begyndelse den gammeldags patrontaske, der var stor og flad. På 1758-tegningen ses et krudthorn hænge under patrontasken. Taskebandoleret var af lyst gult læder med spænde på ryggen og to tværremme, der kunne hvile på hoften. Om livet bar håndlangerne en lys gul livrem med en særpræget sværdtaske. Heri sad en hirscefænger i en sort skede med dupsko og mundblik af messing. Militsen var endvidere bevæbnet med flintelåsmusketter af ældre model.

På Bertrams tegning ses militens artilleri at have fået ny uniform. Kjolen var nu blevet rød med mørkeblå krave, ærmeopslag og kjolefoer. Den ny kjole havde ligesom den forrige to gange otte gule knapper fortil og to på hvert ærmeopslag. Kjoleskoderne skulle nu

Officer og menig af artilleriet ved Bornholms Milits. C. Bertram 1761. resolution nr. 215/1769.

Menig af artilleriet ved Bornholms Milits 1758. Det kgl. Bibliotek.

bæres ombukkede. Vesten og knæbukserne skulle være mørkeblå, og hertil blev båret ankelsko og sorte støvletter med læderknapper. Hatten havde fået sort sløjfekokarde i venstre side, og den gammeldags sværdtaske var blevet udskiftet med en lidt mere tidssvarende. Kjolen var ikke nødvendigvis af klæde, men kunne - alt efter bærerens økonomiske evner - være af vadmæl eller særkgarn.

På 1758-tegningen optræder ingen officerer. Disse kom fra Artillerikorpset og var munderet som sådan. På Bertrams tegninger iagttages en lille forskel mellem officerer af Militsen og Artillerikorpset. Militens officer afbildes således med en lys gul livrem, medens korpsets officer ses med en livrem beklædt med mørkeblåt klæde og kantet med guldtræse.

Ezechias Gustav Mechlenburg (1742-1804) tjente det meste af sin karriere ved artilleriet. Her ses han i Artillerikorpsets officersuniform med den epaulet, som korpsets officerer bar 1772-82. Epauletterne var ens for alle korpsets officerer og altså ikke et egentligt gradstegn. Rigsarkivet, Forsvarets Portrætsamling.

Noter

1. Kgl. resolution nr. 444 af 10.10.1758.
2. Kgl. resolution nr. 148 af 14.4.1759.
3. Ved kgl. resolution nr. 344, pkt. 9, §2, af 7.8.1759 bestemtes, at artilleriet skulle have sabler. Ifølge kgl. resolution nr. 45, pkt. 7, af 10.2.1762 havde kongen allerede i januar 1760 bevilget penge til sabler for alle tre artillerikorps. Hvornår disse sabler anlagdes nævnes derimod ikke.
4. Kgl. resolution nr. 344, pkt. 9, §1, af 7.8.1759.
5. Kjolen kendes fra manuskriptet i Dronningens Håndbibliotek fra 1760.
6. Den nye hat ses i Bertrams uniformsværk fra 1761/62.
7. Kgl. resolution nr. 113 af 5.3.1766. Resolutionen befinder sig i Forsvarets Billedarkiv, pakke 46D, men tegningerne mangler! Tøjhusmuseet har en ældre affotografering af tegningerne.
8. Rigsarkivet, FOARK, Artilleriets arkiv.
9. Kgl. resolution nr. 649 af 27.12.1766.
10. Kgl. resolution nr. 349 af 31.8.1767.
11. Kgl. resolution nr. 215 af 10.5.1769.
12. Kgl. resolution nr. 293 af 27.8.1772.
13. Kgl. resolution nr. 347 af 1.10.1772.
14. Kgl. resolution nr. 260 af 8.6.1774 og nr. 51 af 4.2.1785.
15. Kgl. resolution nr. 427 af 24.9.1768.
16. Kgl. resolution nr. 20 af 20.1.1759. Denne vest var øjensynlig kun tiltænkt officererne ved Danske Artillerikorps, for ved kgl. resolution nr. 52 af 7.2.1759, blev det slået fast, at artilleriofficererne i Holsten og Norge også måtte bære guldgaloner på vesten samt om hatten.
17. Kgl. resolution nr. 886 af 4.12.1765, nr. 899 af 11.12.1765, Generalkrigsdirektorie skr. af 28.12.1765 og resolution nr. 293 af 28.6.1766.
18. Kgl. resolution nr. 899 af 11.12.1765 og Generalkrigsdirektorie-skr. af 28.12.1765.
19. Kgl. resolution nr. 191 af 3.6.1772.
20. Kgl. resolution nr. 131 af 2.5.1758.
21. Kgl. resolution nr. 46 af 1759.
22. Kgl. resolution nr. 419 af 25.9.1758.
23. Krigskancelli skr. af 18.1.1754.
24. Krigskancelli skr. af 18.1.1754.
25. Kgl. resolution nr. 347 af 1.10.1772.

Introduktion til

Richard Knötels "Uniformenkunde"

Af Claus Mogensen

Richard
Knötel.

Richard Knötel blev født den 12. januar i 1857 i byen Glogau i det daværende Prøjsen. Oprindeligt lå byen i det vestlige Polen, men i 1741 blev den erobret af Prøjsen. I 1945, efter 2. Verdenskrig, og efter mere end 200 år blev byen dog igen polsk. Richard Knötel døde kun 57 år gammel den 26. april 1914 i Berlin, hvor han ligger begravet. Richard Knötels far, Augustin Knötel, var overlærer, maler og forfatter, og sønnen havde arvet faderens anlæg for at male og skrive. Faderen var hans første tegnelærer, men fra 1880 studerede han på Kunstakademiet i Berlin. Han var en usædvanlig flittig og produktiv kunstner, som malede en betydelig mængde historiske billeder som oftest med en militær og national vinkel. I en periode var de sporløst forsvundne eller fornægtede, men i dag sælges de som litografier og hænger i mange (tyske) hjem. Han tegnede også billeder til en række tidsskrifter og illustrerede adskillige militærhistoriske værker og udgav endog en afhandling om den prøjsiske hærs historie. Han var medstifter af der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde og anses som grundlæggeren af videnskabelige uniformsstudier. Men hans kendteste og egentlige livsværk er hans "Uniformenkunde" med undertitlen "Lose Blätter zur Geschichte der Entwicklung der Militärischen Tracht. Det er dette værk, denne introduktion handler om.

Uniformenkunde udkom som 18 bind i perioden 1890 til 1921. De første 11-12 bind udkom årligt, men efterfølgende kom bindene som oftest hvert andet år sluttende med nr. 17 i 1912 og nr. 18 i 1921. Da Richard Knötel døde i 1914, har bind 18 krævet lidt udefra kommende bistand. Den kom i form af hans søn Herbert Knötel, det fulgte i faderens fodspor og afsluttede bindet i faderens ånd. Af plancherne i Bind 18 har Richard Knötel tegnet omkring 10-15 stykker, medens Herbert Knötel under navnet Knötel d. J. har tegnet de resterende.

I 1932 udgav Herbert Knötel en såkaldt Gesamtverzeichnis, der er en nøgle til at konvertere den samlede udgivelse af plancherne fra bindnumre til geografiske numre, således at plancherne kommer i alfabetisk landeorden

og under hvert land i stigende årstal. Denne nogle udgør en betydelig lettelse i anvendelsen af plancherne, idet den, som det vil ses, gør det muligt at finde f.eks. alle 117 franske uniformsplancher under Frankrig i årstalsmæssigt stigende rækkefølge.

De første 2 bind indeholder hver 50 plancher, mens de resterende 16 bind indeholder hver 60 plancher svarende til i alt 1060 plancher. Plancherne er nummererede i nederste venstre hjørne. Med et romertal angives bindnummer, og med et efterfølgende tal planchenummeret i det pågældende bind. Plancherne i bind 1 har dog ingen romertal, men har kun planchenummeret anført. Plancherne dækker uniformerne i 90 lande og fyrstedommer med rundt regnet 4000 forskellige

Fortsættes på næste side

Richard Knötels "Uniformenkunde"

Fortsat fra forrige side

uniformer. Uniformstegningerne i de enkelte bind kommer helt tilfældigt og uden sammenhæng med hinanden, men samlet udgør de mange plancher et helt unikt værk omfattende uniformer fra ca. 1675 til 1920. En gennemgang af plancherne viser, at Richard Knötel interesserede sig meget for særlige epoker, som f.eks. Den projsiske Syv-årskrig og Napoleons-krigene, samt for staterne Projsen og Frankrig. Det var imidlertid i særlig grad de tyske småstater og fyrstedømmer, der havde hans interesse.

Forrest i bindene er der en oversigt over plancherne i nummerorden. Så følger en oversigt over den geografiske fordeling af plancherne i det pågældende bind.

Plancherne er samleobjekter i dag og sælges antikvarisk. Så er du den lykkelige ejer af nogle af de gamle kolorede plancher, så pas godt på dem. I vor 4-farvede offset-tid, er de efterhånden værdifulde antikviteter.

Mitteilungen

I 1892 startede udgivelsen af "Mitteilungen zur Geschichte der militärischen Tracht" som bilag til bindene. De startede med bind 3 og sluttede med bind 18. Der udkom 12 om året,

som indgik i årets bind, og de bestod af en lille 4-sidet folder, der passede i størrelse til bindene. Der er således udgivet 192 stk. 4-sidede udgaver af mitteilungen. De indeholder supplerende oplysninger til plancherne, en del selvstændige artikler, en brevkasse med læserpost samt eventuelle berigtigelser af plancher. Her kunne forskere og samlere af uniformer komme til orde og finde opklaring på spørgsmål. Materialet er siden blevet genoptrykt og repræsenterer en guldgrube af oplysninger for vore dages uniformsforskere.

Trykning af plancherne

Vort æresmedlem, Chr. Würgler Hansen, oplyser, at Knötel-plancherne blev trykt i sort bogtryk som stregtegning og derefter sendt til Frankrig til kolore-

Fortsættes side 60

Frankreich.

Trompetter zur Parade. Jäger zur Parade. Jäger im Dienstauszug.
Jäger zu Pferde der alten Garde.
Kaisergarde Napoleon I.

Griechenland.

Teufelsteins Kompanie. Kanonier. Artillerie-Offizier.
Königlich Griechische Truppen.
1832.

England.

Grenadiere vom 2. Infanterie-Regiment.
1715.

Richard Knötels Uniformenkunde på hjemmesiden

Med beredvillig støtte fra en række medlemmer, og ikke mindst særdeles velvillig og betydelig bistand fra Tøjhusmuseet er det lykkedes at sammensætte og skabe en komplet elektronisk samling af Richard Knötels 1060 plancher, som hermed bliver lagt ud på Selskabets hjemmeside for at lette adgangen til at arbejde med plancherne. Det er derfor naturligt på denne plads at takke alle, der har ydet støtte til projektet. Der har været tale om håndtering af betydelige datamængder, og selv om materialet er revideret på kryds og tværs, kan der være opstået fejl i processen. Redaktionen vil værdsætte alle oplysninger om fejl i registreringen af plancherne. Som det vil fremgå, er der overvejende tale om antikvarisk materiale med mere end 100 år på bagen. Dette forhold er søgt bevaret i scanningsprocessen, hvor

den gulnede farve er bibeholdt og hvor scanningerne er foretaget så neutralt som muligt. Hvor det har været muligt at vælge mellem flere plancher af samme type, er den pæneste naturligvis valgt. Men plancherne fremtræder i den tilstand, som tidens tand har efterladt dem i. Samlingen på 1060 plancher er sammensat af 943 plancher (89%) af de originale plancher trykt hos Max Babenzien zu Rathenau, medens 23 plancher (2%) stammer fra udgaven fra forlaget v. Diepenbroick-Grüter & Schulz i Hamburg. Endelig er 94 plancher (9%) fra forlaget Ulf-J. Frieze und Uwe Lacina Editionen i Hamburg.

Plancherne vil blive lagt på hjemmesiden såvel fordelt på bind som fordelt geografisk. I den anledning bringes nærværende introduktion til Richard Knötel og hans plancher.

Kur-Brandenburg.

Der Grosse Kurfürst in der Schlacht bei Fehrbellin.
18. Juni 1675.

Richard Knötels "Uniformenkunde"

Fortsat fra side 58

ring - efter en helt speciel kolorerings-teknik og efter Knötels anvisninger.

Til brug for farvelægningen af plancherne anvendtes en Storm P-agtig maskine. Maskinen var fra Strasbourg og bestod i princippet af en række metalarme, hvorpå der kunne monteres forskellige zinkskabeloner, som blev hævet og sænket, når maskinen kørte, hvilket i øvrigt skete ved håndkraft. I den ene ende var der en tværgående aksel påmonteret en fejekostagtig penselanordning, som kunne bevæges på langs af anlægget og dermed påføre farven. Maskinen stammede fra 1700-tallets sidste del og var bl.a. blevet brugt til at kolorere de meget kendte Pellerin-billeder fra byen Epinal i Vogeserne.

Plancherne var fortrykt som sorte stregtegninger på karton i bogtryk, og zinkskabelonerne var udskåret således, at de dækkede de områder af tegningerne, der ikke skulle farvelægges. Man skar en skabelon for hver farvenuance, man vil gengive på tegningen. Når skabelonen blev presset ned mod tegningen, fortes penslerne henover og påførte farven på de udekklarede flader. En sådan planche skulle ofte 15-20 gange igennem maskinen, før den var færdig. Når man brugte pensler i stedet for valser, var det fordi, man ønskede at efterligne penselstrøgene fra de eksklusive håndkolorerede tryk.

Teknikken er blevet brugt endnu i 1970'erne, for i 1975 oplyste Rousselot, hvordan man skal udføre tegningerne, så de er bedst egnede og gav adressen på sin "coloriste". Han skrev også, at kolorerings-teknikken var meget krævende, fordi man skar skabelonerne ud i tyndt zink. Altså brugte man stadig den gamle teknik, selvom serigrafien (silketrykket), der for længst var opfundet, stort set kunne det samme, og var meget hurtigere at arbejde med - og også meget billigere.

Det er givetvis grunden til, at de seneste genoptryk af Rousselots og Knötels plancher blev trykt i 4-farvet offset.

Udgivelse af plancherne

Oprindeligt blev alle 18 bind med plancher udgivet af forlaget Max Babenzien zu Rathenow. Senere overtog forlaget v. Diepenbroick-Grüter & Schulz i Hamburg opgaven med at genudgive de udsolgte bind.

Noget efter 2. Verdenskrig udgav Forlaget "Heere der Vergangenheit" ved Jürgen Olmes fra Krefeld en del af plancherne trykt på hvidt karton i en ny A4-udgave med kraftigere farvelægning, fransk og engelsk oversættelse på bagsiden og i samlinger omfattende særlige tidsafsnit og lande. For at understøtte disse samlinger indførte man en særlig nummerering sideløbende med den oprindelige. Udgivelsen omfattede dermed ikke alle de tidligere udgivne plancher. I 1972 fulgte Jürgen Olmes den i 1932 udkomne "Gesamtverzeichnis" op med en ny udvidet "Gesamtverzeichnis".

I 1985 blev plancherne igen udbudt i deres oprindelige format (170 x 250 mm), men trykt på cremegulligt karton. I invitationen til at abonnere på udgivelsen blev det oplyst, at der kun blev trykt 500 sæt, og at man planlagde at udsende 2-3 bind om året. Plancherne blev leveret løse i kassetter i samme format og udførelse som de oprindelige bind, blot var de grågrønne i stedet for røde. Det var selskabet Ulf-J. Friese und Uwe Lacina Editionen i Hamburg, der stod for udgivelsen. Plancherne har bevaret oversættelserne til fransk og engelsk på bagsiden, men den særlige nummerering fra Jürgen Olmes er ikke videreført.

Herbert Knötels

Richard Knötels søn Herbert Knötels blev født i 1893 og døde i 1963. Han

var ligesom faderen tegner og uniformskyndig. Han var ansat ved Tøjhusmuseet i Berlin, hvor han bestred en ledelsespost. Desuden var han præsident for der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde, som faderen var med til at stifte.

Han er mest kendt for sit arbejde med at opdatere faderens Handbuch der Uniformkunde fra 1896 og udgivelsen i 1936-1938 af sin såkaldte Neue Folge I med 60 plancher og efterfølgende Neue Folge II i 1939 med 18 plancher.

Af plancherne i Neue Folge I og II har Herbert Knötels dog kun tegnet henholdsvis 10 og 6 af plancherne. De øvrige er tegnet af mere end 10 forskellige kunstnere. Med starten på 2. Verdenskrig blev yderligere udgivelse indstillet.

Herbert Knötels var kavalerist og deltog først som befalingsmand og siden officer i 1. Verdenskrig, hvor han blev såret under Tannenbergfelttoget. Hans oplevelser og erfaringer fra felten og mødet med de mange forskellige soldater fra forskellige nationer gjorde det muligt for ham at tilføre sine tegninger en særlig realistisk vinkel. Et andet af hans kendte arbejder fra mellemkrigsperioden er de såkaldte cigaret-kort med billeder af tyske uniformer.

Hans væsentligste arbejde udførte han efter 2. Verdenskrig ved at tegne mere end 900 plancher af de involverede hærstyrker i John R. Eltings bog "Napoleonic Uniforms I & II.

Sachsen.

Schützen
von der leichten Infanterie-Brigade.
1812.

Brug af Knötels plancher

Man behøver ikke at være uniformsforsker for at få udbytte og glæde af at studere Richard Knötels plancher. De fleste plancher rummer mere end en figur, og ofte optræder figurerne i et landskab eller i et miljø med forskellige former for infrastruktur. Plancherne er ofte meget dramatiske med infanteri og rytteri i kamp på såvel nære som fjerne slagmarker i andre verdensdele. Såvel dioramabyggere og modelbyggere som uniforms- og hestemalere kan have stort udbytte af at studere Richard Knötels plancher. Ikke alene for uniformernes skyld men også for at studere de våben og det udstyr som soldaterne anvendte på det pågældende tidspunkt. Men hvor nøjagtige er Knötels plancher så? En af Selskabets uniformsspecialister oplyser, at man må huske, at de er tegnet på et tidspunkt, da man søgte

at gøre billeder fra arkiver og samlinger almindeligt bekendte for en bredere kreds. Man var måske mindre kritisk med, om de svarede til virkeligheden og også noget sparsom med kildeangivelse. En anden ting var tendensen til at rette lidt hist og her på uniformen uden at angive, hvad det drejede sig om og grunden dertil. Knötel har aldrig søgt at vildlede eller omskabe uniformer, som han vidste var forkerte. I 1950-erne var Knötel nærmest "biblen" for medlemmer, og en debat om en uniform blev afgjort, hvis der var en Knötel-tegning, man kunne henvise til. Det må her huskes, at der den gang ikke var adgang til så mange kilder som i dag. Kort sagt. Knötel er god, men skal bruges med en vis forsigtighed, og hvis man har mulighed for at se billederne, fra hvilke han har draget sine oplysninger, er det altid at foretrække.

Niederlande.

Officer, 1800.
Majoor-Kontabel eller Kapitein, 1800.
2. Kantonier, Kantonier eller Handwerker, 1800.
Officer, 1800.

Italien. (Cisalpinische Republik.)

Infanterie-Offizier, Artillerie, der Lombardischen und Cisalpinischen Legion.
Offizier der Cisalpinischen Jäger zu Pferde.
Trommler und Infanterie, der Lombardischen und Cisalpinischen Legion.
Nationalgarde der Stadt Mailand.
1792.

Sachsen.

Artillerie-Offizier.
Train-Offizier.
Sergeant der reitenden Artillerie.
Königlich Sächsische Truppen.
1810.

Mødekalendar 2009

Onsdag 2. september

Actionfigures

V/ Thomas Reiman

Thomas Reiman fremviser og fortæller om Actionfigures samt dioramabygning. Historien for Thomas vedkommende begynder i Normandiet i 2007 hvor han under besøg ved et af de mange D-Dags museer ser et figurdiorama i størrelse 1:6. Den størrelse som nogle medlemmer fra deres barndom husker som Actionman – men ikke var nær så detaljeret som de nye mærker der er på markedet i dag. Ved hjemkomsten til Danmark fik Thomas lyst til at undersøge, om det var muligt at købe omtalte figurer i Danmark, og kunne hurtigt konstatere, at det var ikke tilfældet. Han tog efterfølgende kontakt til forskellige firmaer, som solgte den størrelse, og startede et salg i Danmark fra en Webbutik. Actionfigures programmet dækker over tiden fra Romerriget til i dag, og mere kommer løbende til. Og det er det spændende koncept Thomas til modeaftenen vil delagtiggøre os i.

Onsdag 7. oktober

Revolutionær nytænkning: Danmark og den militærtekniske udvikling under Napoleonskrigene v/ tidligere museumsinspektør på Tøjhusmuseet, Kay Søren Nielsen.

Foredraget vil handle om den franske revolution og Napoleonskrigene indflydelse på europæisk krigsførelse, samt den våbenteknologiske udvikling set i lyset af revolutionskrigene og det efterfølgende europæiske opgør. Kay Søren Nielsen har senest deltaget i bogen Napoleon og Danmark (2007) med kapitlet "Revolutionær nytænkning – Danmark og den militærtekniske udvikling under Napoleonskrigene".

Søndag den 25. oktober 2009

kl. 12.00 – 16.00

Miniaturemilitær i Kastelet

I anledning af Kastelets fødselsdag og åbent hus arrangement afholder Chakoten Miniaturemilitær i "Bageriet". På denne dag er der også adgang til Kastelets samlinger og museer samtidig med, at der er et rigt holdigt underholdningsprogram af militært tilsnit med musik m. m.

Ligesom sidste år afholdes udstillingen i "Bageriet", hvor der vil være arbejdende værksteder med figurstøbning, modellering og bemaling, krigs-

spil-demonstration og meget mere.

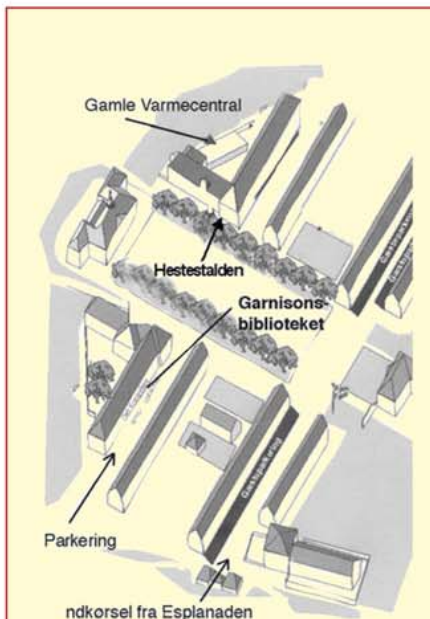
Formålet med Miniaturemilitær er at vise, hvad Selskabet står for og udstille medlemmernes figurer, dioramaer og andet militærhistorisk materiale.

Alle medlemmer er velkomne til at udstille – eneste betingelse er, at det er figurer de selv har fremstillet eller bearbejdet eller objekter/samlinger (f.eks. serier af samlerfigurer inden for et bestemt tema, medaljer, uniformer, replikavåben og lign.). Salg på udstillingen må kun ske i Chakotens regi og således at hele indtægten går til Selskabet. Og der må ikke forgås promovering med salg for øje.

I tvivlstilfælde afgør udstillingens organisatorer, hvad der kan udstilles

Er der medlemmer, som har tid og lyst til at hjælpe med opstilling dagen før, være "kustoder" og ambassadører for Selskabet, bemande Chakotens Butik eller blot komme forbi til en hyggelse, er de meget velkomne.

Kontaktpersoner:
Aksel Willumsen. Tel.: 32 54 01 77,
e-mail: aksel@corfitz.com, Christian
Raun. Tel.: 33 31 21 22, e-mail:
christian@raun.dk

Alle onsdagsmøder starter kl. 19.00 og finder sted i Hestestalden, Nordre Magasin med mindre andet er angivet. Se kortet over Kastelet og læs mere udførligt om aktiviteterne på Chakotens hjemmeside.

Onsdag 4. november Fæstningen Fredericia v/ Erik Housted

Vort medlem Erik Housted vil fortælle om sit arbejde med et nyt bogværk om Fredericia Fæstnings historie. Værket, som hovedsagelig baserer sig på utrykt kildemateriale, udgives af Fredericia Vold Fonden og forventes at udkomme i efteråret 2009.

Det planlægges udgivet i to bind, hvor det første skrives af Bjørn Westerbeek Dahl og omhandler tiden fra grundlæggelsen til Christian 5.'s død i 1699, medens det andet skrives af Erik Housted og omfatter perioden fra 1700 til nutiden.

Det er forhåbningen at værket vil foreligge, så det kan præsenteres ved mødet. Under alle omstændigheder vil man kunne se frem til en causerende beretning om fæstningen og dens mænd i såvel opgangs- som nedgangstider, om størstiledede projekter samt om bygninger og artilleri, ledsaget af billeder, hvoraf mange ikke før har været vist.

Lørdag 28. november Chakotens årskonkurrence og julemøde 2009.

Kl. 18.00 i Kastelet,

Hestestalden, Nordre magasin

Fra kl. 17.30 til 18.30 er der indlevering af udstillingsgenstande til årskonkurrencen. Herefter er der smørebød med dertil hørende julehygge, kaffe og kage. Pris for spisning er 75,- kr. for voksne og 25,- kr. for børn under 15 år.

Selskabets medlemmer opfordres til at tage ægtefælle/samlever samt børn med til det populære arrangement.

Tilmelding

Af hensyn til bestilling af smørebød m.m. bedes deltagerne tilmelde sig til Aksel Willumsen, tlf. 32 54 01 77 eller mobil 26 18 21 77 eller på E-mail: aksel@corfitz.com, senest den 21. november.

Årskonkurrence

Der er følgende 6 kategorier i årskonkurrencen:

1. **Legetøjsfigurer** ex. Heyde, Brigader og lign. (alle størrelser)
 2. **Enkeltfigur /rytterfigur op til 65mm** (rund – flad)
 3. **Enkeltfigur/rytterfigur over 65mm** (rund – flad)
 4. **Figurgrupper/vignetter** (max. 4 figurer, alle størrelser, runde og flade)
 5. **Dioramaer og opstillinger**
 6. **Fra det hjemlige skatkammer**
- "Figurkategorierne": Betingelserne for at deltage i figurkonkurrencerne er, at alle figurerne i kategori 1-5 er bearbejdet af udstilleren. Bearbejdning kan være modellering eller konvertering eller bemaling, mv.

"Fra det hjemlige skatkammer": I denne kategori kan tilmeldes alt, som ikke omfattes af de ovenstående kategorier. Det udstillede skal dog have en militærhistorisk eller figurmæssig forbindelse. Det kan være tegninger, replicavåben, publikationer, temaer om frimærker, medaljer osv. – eneste betingelse er, at udstilleren på en eller anden måde har gjort en særlig indsats for at fremstille eller samle det udstillede.

Præmierne

Der er - som altid - præmier inden for alle kategorier. Præmierne er Chakotens flotte Diplom, Chakotens prægtige vin.

Best in Show: Den udstillingsgenstand af alle, som får flest stemmer, tildeles præmien "Best in Show" i form af Chakotens skjold.

Uden for konkurrence: Denne "kategori" er for dem, som bare har lyst til at udstille hvad som helst af militærhistorisk tilsnit, men som ikke vil deltage i konkurrencerne.

Mødeprogram for første halvdel af

2010

Onsdag 6. januar

Hyggemøde og anvisningssalg

Med mange interessante gamle og også nyere bøger. Vi starter den nye sæson med at medbringe nyanskaffelser og julegaver, så glæden kan deles med ligesindede.

De, der har meddelt mailadresser, får lister over det udbudte tilsendt pr. mail, ligesom listen lægges på Chakotens hjemmeside. De, der ikke har opgivet mailadresse, kan få tilsendt liste over det udbudte mod at indsende en A4 kuvert forsynet med adresse og kr. 6,50 i porto til Christian Raun, Carl Bernhards Vej 17, 3.th., 1817 Frederiksberg C.

Skriftlige bud sendes til Ole Thureholm, Hjorteledet 7, 3660 Stenløse. Eller bud kan sendes via email til anvisning@chakoten.dk

Medlemmer af Figurina Danica er velkomne til at deltage eller byde pr. mail eller post.

Endelig vil der pr. e-mail forinden blive rundsendt en liste over effekter til aftenens minianvisningssalg.

Onsdag 3. februar

Foredrag om Livjægerkorpsets musik

v/ Torben Verner Jensen

Torben Verner Jensen holder foredrag om Det Kongelige Livjægerkorps' musik. Der vil være musikseksempler spillet på både nyt og gammelt valdhorn samt fra CD, ligesom der vil blive præsenteret et righoldigt billedmateriale, som vil blive udleveret til deltagerne.

Onsdag 3. marts Besøg i Garnisonsbiblioteket

Arrangementet foregår i Det Kongelige Garnisonsbibliotek, Kastellet 46, Sdr. Magasin. Vi mødes derfor ikke i Hestestalden men på Garnisonsbiblioteket, hvor bibliotekets leder, Simon Bering Papousek, holder et oplæg om bibliotekets historie og samlingerne, og hvordan biblioteket ser ud i dag. Efter en spørgerunde er der rundvisning i bl.a. skatkammeret og den gamle samling. Efter oplægget og rundvisningen bliver vi på biblioteket og holder hyggemøde resten af aftenen.

Lørdag 10. april

Generalforsamling,

Børs og anvisningssalg

Medlemmerne opfordres til at sætte effekter til salg på Børsen. Børsen starter kl. 13.00, og alle er velkomne til at medbringe og sælge, hvad de har på reoler og hylder hjemme. Her er muligheden for at kombinere en rask oprydning af alt det, du har mistet interessen for, og få det omsat og gøre andre medlemmer glade, og i stedet erhverve effekter, enten på børsen eller det efterfølgende anvisningssalg, der er mere i tråd med dine nuværende interesser. Det gælder figurer, bøger og losdele.

Efter børsen er der generalforsamling fra ca. kl. 14.00. Derefter anvisningssalg, idet generalforsamlingen forventes gennemført hurtigt og smidigt som sædvanligt.

Der vil pr. e-mail forinden blive rundsendt en liste over effekter til dagens anvisningssalg. Listen vil ligeledes blive lagt på hjemmesiden.

Bemærk venligst, at dagen er en lørdag.

Onsdag 5. maj Figurfremstilling i 54mm størrelsen

John Winther Hansen og Hans Chr. Wolter fortæller og viser resultater af deres projekt med fremstilling af dansk kavaleri fra Napoleonstiden. Forudgående undersøgelser af kilderne til uniformering og udrustning førte til planlægning og udførelse af modelering og konvertering af kavalerister og heste. Med udgangspunkt i Den Kongelige Livgarde til Hest blev der arbejdet videre også med de lette dragonregimenter (let kavaleri) og rytterregimenterne (tungt kavaleri). Der er derefter blevet fremstillet forme ud fra originalmodelleringerne, og i overvejende grad er der blevet brugt slyngestøbning for at opnå den bedste kvalitet.

Herefter venter samling, bemaling, opstilling, osv. Kom og hør om processen og se de foreløbige resultater i form af mange og detaljerede støbninger.

Chakoten

Dansk Militærhistorisk Selskab - Chakoten

Protektor

Hans Kongelige Højhed
Prins Joachim

Bestyrelse:

Præsident

Hans Chr. Wolter
Violvej 36, 3500 Værløse
Tlf. 44 48 43 42
wol@newmail.dk

Vicepræsident

Christian Raun
Tlf. 33 31 21 22
c.raun@webspeed.dk

Kasserer, adresser og adresseændringer

Henning Bjerg Karstensen
Tlf. 45 87 81 80
lihenkar@post1.dknet.dk

Redaktør (ansvarshavende)

og indmeldelse
Claus Mogensen
Tlf. 48 17 26 81
editor@it.dk

Redaktør og sekretær

Henrik Denman
Tlf. 46 32 53 52, 22 94 19 56
henrik.denman@gmail.com

Redaktionelt layout

Finn Hillmose
hillmose@mail.dk

Anvisningssalg og udstillinger

Aksel Willumsen
Tlf. 32 54 01 77
aksel@corfitz.com

Leif Christensen

Tlf. 38 74 70 83
leifchristensen@yahoo.dk

Selskabets hjemmeside
www.chakoten.dk

Tidsskriftet Chakoten

Tidsskriftet udkommer 4 gange årligt og udgives af Dansk Militærhistorisk Selskab - Chakoten med støtte fra Prins Joachims og Prinsesse Alexandras Fond

Redaktion:

Redaktør (ansvarshavende)

og indmeldelse
Claus Mogensen
Kaktusvej 49, 2300 Kbh. S
Tlf. 48 17 26 81
editor@it.dk

Redaktør

Henrik Denman

Redaktionelt layout

Finn Hillmose

Abonnement

Tegnes ved indmeldelse i Selskabet.
Kontingent for 2009 er kr. 300,00
Fra udlandet kr. 350,00
Bank reg. nr. 1551 konto 655-4873
IBAN: DK37 3000 0006 5548 73
SWIFT: DABADKKK
CVR-nr. 31148448

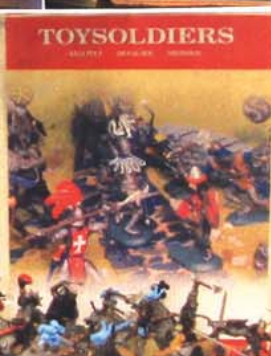
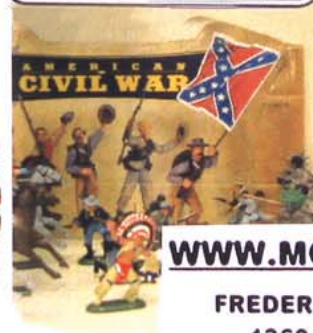
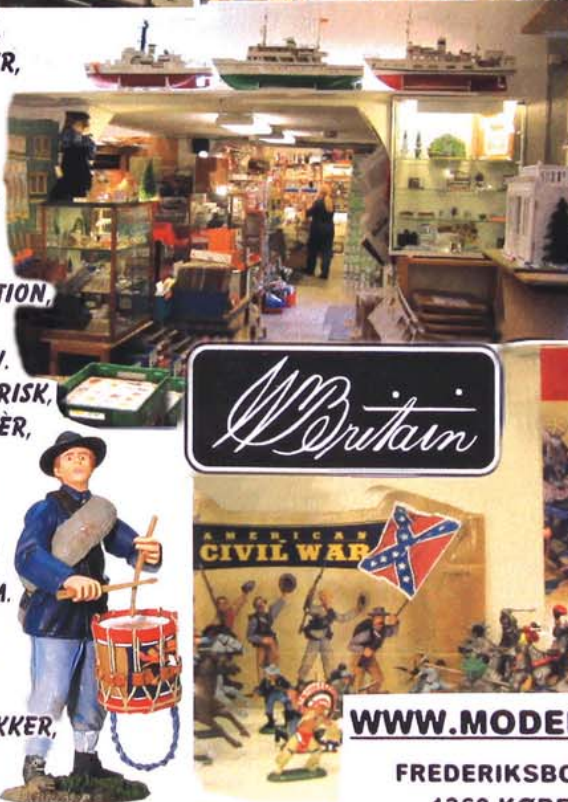
Tryk

PE Offset & Reklame
6800 Varde

CHAKOTEN 2009
ISSN 0901-4799

PLASTBYGGESÆT, MILITÆR, FLY, SKIBE,
FIGURER, SOLDATER, BRITAINS FIGURER,
STØBEFORME, SILIKONE TIL FORME,
PU-MASSE, MODELLER-MATERIALER,
INSTRUMENTER, LIME, MILLIPUT,
MALING, VALLEJO, HUMBROL, REWELL,
SPECIALFARVESÆT, TØRBRUSHING,
UNIFORMER, HUD, CAMOUFLAGE M.V.
PENSLE, SPRØJTE-SÆT, SPRØJTE-STATION,
FIGUR- OG DIORAMABASER,
BØGER, MEN-AT-ARMS, CAMPAIGN M.V.
PLANCHER, POSTKORT, NYT & ANTIKVARISK,
MODEL-LANDSKAB, LISTER, Balsa, FINER,
TRÅD, RØR, METALPLADER, PROFILER,
EVERGREEN, PLASTPLADER, VÆRKTØJ,
BORHOLDERE, BOR FRA 0,3 MM,
HOLDER MED LUP, TÆNGER, NÅLEFILE
DIAMANTFILE, KNIVE, SCALPELLER M.M.
MASSER AF MINIATURELØSDELE,
DUKKEHUSE, ALT TILBEHØR, TAPETER,
BELYSNING, MØBLER, KLIPPEARK AF
SLOTTE, HUSE M.V. - PÅKLÆDNINGSDUKKER,
GLANSBILLEDER, TRÆBYGGESÆT, FLY,
SKIBE M.M.M.

WWW.MODEL-HOBBY.DK

FREDERIKSBORGGADE 23

1360 KØBENHAVN K

NÆR VED NØRREPORT METROSTATION
OG ISRAELS PLADS

HUSK AT SE VOR LILLE UDSILLING - Hep's galleri - MED FIGURER,
DIORAMAER, MODELLER OG GENSTANDE FRA FØR OG NU - NÅR I
BESØGER BUTIKKEN.

PÅ GENSYN
SUSSIE, INGER OG LEIF

Åbent: Man-tir-torsdag 11-17.
Fredag til 17.30. Lørdag 10-13.
ONSDAG LUKKET
Tlf/fax: (+45) 33 14 30 10